

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний, Науковий
і Літературний місячник

7

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний.
науковий і літературний
місячник

Видає

Українська Інформаційна Служба
Передплатний індекс – 74173

LIBERATION PATH

Ukrainian Political
Social, Scientific & Literary
Magazine

*Published monthly by
The Ukrainian Information
Service Ltd.*

ISSN: 0042-9422

Реєстраційне свідоцтво – серія KB № 1693

Відповідальний Редактор – Ілля Дмитрів
Помічник Відповідального Редактора - Лариса Йолкіна
Технічний Редактор і Адміністратор в Україні – Микола Кузів

Члени Редакційної Колегії:

Проф. д-р Г. Васкович, проф. д-р С. Гагамай, Григорій Дем'ян.
ред. С. Караванський, ред. С. Квіт, мгр. О. Коваль, проф. д-р В. Косик,
проф. д-р О. Кушета, ред. Л. Наконечний, інж. В. Олеськів,
н. деп. Слава Стецько, проф. д-р П. Цимбалістий, ред. М. Шатилов.

Редакція і Адміністрація

252034 м. Київ, вул. Ярославів Вал, 9, пом. 5, 6
200, Liverpool Road, London, N1 1LF, Great Britain

Телефони: в Києві (044) 229-41-22. В Лондоні: 0171 607 6266

Факс: в Києві (044) 229-41-22. В Лондоні: 0171 607 6737

Матеріали, підписані прізвищем чи псевдонімом авторів, не завжди відповідають поглядам
Редакційної Колегії. Редакція застерігає собі право скорочувати статті і виправляти мову.
За достовірність надрукованих статей відповідальність несуть автори.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ» НА 1999 РІК

Країна	Річна передплата	Піврічна передплата	Окреме число
Україна	19 грив. 68 коп.	9 грив. 84 коп.	1 грив. 64 коп.
Австралія	100 дол.	60 дол.	10 дол.
Австрія	900 шіл.	500 шіл.	100 шіл.
Аргентина	50 дол.	30 дол.	5 дол.
Бельгія	2.500 б. фр.	1.300 б. фр.	300 б. фр.
Велика Британія	ф.40.00	ф.23.00	ф.4.00
Канада	100 дол.	60 дол.	10 дол.
США	85 дол.	50 дол.	8 дол.
Німеччина	150 н. м.	80 н. м.	15 н. м.
Франція	450 фр.	250 фр.	40 фр.
Швеція	600 кор.	300 кор.	50 кор.

В інших країнах – рівновартість американських доларів.

Передплату просимо ласкаво вносити наперед, безпосередньо на адресу Адміністрації
«Визвольного Шляху» в Лондоні, або, якщо це Вам вигідніше – на адреси наших
Заступників, на стор. 3-ій обкладинки.

Чеки виставляти на: The Ukrainian Information Service, Ltd.

Обкладинка роботи проф. Р. Лісовського

Зміст

В 60-ліття проголошення державної незалежності Карпатської України

<i>Григорій Дем'ян</i> : Закарпаття мало славетного Президента-патріота	771
Незалежність Карпатської України 1939 року	778
Маніфест до всіх громадян Карпатської України	780
<i>Василь Габор</i> : «Нова свобода» – літопис Карпатської України	781
<i>Олександр Ситник</i> : Діяльність ОУН С. Бандери в Закарпатті перед утворенням УПА	784
<i>Наталка Кантока-Гасюк</i> : Вчені України про Закарпаття 1938-1939 років	787
<i>Василь Габор</i> : Конкістадор, гордий та суворий.	789

До 70-ліття постанови ОУН

<i>Богдан Чорномаз</i> : Спроби державного будівництва на Уманщині в першій пол. 1940 рр.	805
<i>Олександр Сич</i> : Пласт у житті Бандери та очолюваної ним ОУН	811
<i>Юлій Хвещук</i> : Ярослав Дякон-«Мирон», «Дмитро»	818
<i>В. Шанда, В. Скороход</i> : Український націоналізм в політичній культурі сучасної України: теоретичні аспекти.	824
<i>Роман Загорулько</i> : Погляд на операцію «Вісла» через півстоліття.	830

Література, мистецтво

В Закарпатті радість стала	839	В Карпатах сум і жаль настав	840
<i>Василь Пачовський</i> : Гимн безсмертної Батави.	841		
<i>Марко Босеслав</i> : Молитва Повстанця	842		
<i>Марта Гай</i> : На постої	843		
<i>Лариса Мурович</i> : Героям УПА	844		
<i>Микола Верес</i> : Борцям-героям	844		

Ювілей

<i>Р. Пилипчук</i> : Подвижник на ниві української культури	847
---	-----

Наука, досліді

<i>Роман Кирчів</i> : Фолклор у системі новочасної української культури.	853
<i>Сергій Білокінь</i> : Із часу, що закривавився.	857
<i>Іван Кривуцький</i> : Поляки між українцями у большевицьких концтаборах.	865

Спогад

<i>Марія Капустинська</i> : Спогад зі шкільної лавки	875
--	-----

Огляди, рецензії

<i>Ярема Романюк</i> : Активний послідовник Григорія Ващенко	879
<i>Людмила Тарнашинська</i> : На святі надії міцніймо духом, закликає нас Євген Сверстюк	881
<i>Ігор Кічак</i> : Новий польський нарис Історії України ХХ століття	883
<i>Володимир Жила</i> : Щасливий дебют поетеси	884
Перша спільна праця про всіх українських Владик (861-1996)	886

Посмертні згадки

Бл. пам. Іван Винник	889
Бл. пам. мгр. Володимир Кліш – Володимир Озерний	890
Бл. пам. доктор Петро Мірчук	891

Пожегтви

Бібліографія одержаних видань	895
---	-----

*О. д-р Августин Волошин,
Президент Карпато-Української Республіки,
1939 рік.*

Григорій ДЕМ'ЯН

ЗАКАРПАТТЯ МАЛО СЛАВЕТНОГО ПРЕЗИДЕНТА-ПАТРІОТА

До 125-річчя від дня народження Августина Волошина

Перші вісім років праці Української Нації над утвердженням незалежності проходять в умовах шаленої протидії одвічного ворога нашої Батьківщини – російського імперіялізму та його колаборантів і агентури різного політичного забарвлення, що проникають навіть у вищі структури влади. На жаль, більшість теперішніх урядовців досі не спромоглася засвоїти хоча б історію своєї Нації та сприйняти її розумом і серцем, а там є з чого і з кого брати приклади. Особливо повчальним є досвід будівництва Української держави на Закарпатті в 1938-1939 роках і, перш за все, спадщина її **Президента, опця і доктора наук Августина Волошина**, людини різнобічного обдарування, рідкісної працьовитості, кришталево чесної, щедрої, доброзичливої, толерантної і високоєрудованої, яка померла за національну ідею важкою мученицькою смертю в одній із найстрахітливіших катівень імперії – Лефортовській в'язниці у Москві. Недарма на його честь виходять у різних країнах світу спеціальні дослідження, готуються до друку зібрання творів, установлюються меморіальні таблиці, художники і скульптори увіковічують образ визначного подвижника засобами пластики і графіки. Іменем А. Волошина називають вулиці у Львові, Скольому, Славському та інших містах і селах Західної України. А найтеплішими словами вдячності його згадують усі чесні люди Закарпаття.

Для повної характеристики і всебічного огляду життя, багатогранної діяльності та творчої спадщини цього славетного сина Бойківської Верховини потрібна не одна солідна монографія, але це справа майбутнього. Тепер маємо вже книгу Тетяни Беднаржової «Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель» (Львів: «Основа», 1995. 247 ст.) – дослідження серйозне і цінне, але ще далеко не всебічне.

Тут же згадаю тільки найважливіші задокументовані і науково перевірені факти, які неспростовно доводять, кому А. Волошин віддавав усі свої сили, таланти і багаторічну працю, за що приніс на священний вівтар незалежності своє життя. На світ прийшов він 17 березня 1874 року в селі Келечин, що зараз у Міжгірському районі Закарпатської області. Батько хлопчика Іван Волошин був греко-католицьким священиком. Виховання в патріотичній сім'ї та селянському оточенні, де панували прадавні українські національні звичаї і традиції, багатющий і високопоетичний фольклор, заклали в дитини перші основи політичної свідомості. Вони поступово утверджувалися під час навчання в народній школі та Ужгородській гімназії (1883-1892). На теологію А. Волошин вступив у Будапешті. Пробув там неповний рік. Відтак перенісся до Ужгородської духовної

семінарії, яку блискуче закінчив 1896 року. Деякий час працював священиком у церкві Цегольнянської частини того ж міста.

Уже тоді він усвідомив, що набутих знань для серйозної громадської і політичної діяльності замало. Тож наполегливо готується і успішно складає 1897 року іспити, які дають йому право працювати вчителем народніх шкіл. Опісля А. Волошин закінчив вищу педагогічну школу в Будапешті і 1899 року одержав диплом викладача математики, а 1900 – фізики. Глибоко студіював також богослов'я і захистив докторську дисертацію.

Від 1 листопада 1897 року він – викладач, а з 1912 до 1938 – директор Ужгородської учительської семінарії¹. Саме тут разом з іншими однодумцями А. Волошин виховав сотні національно свідомих учителів, які понесли ідеї патріотизму й незалежності в міські та сільські школи краю.

Вчасно зрозумів він необхідність єднання всіх патріотичних сил України. Всупереч заборонам угорських і чеських шовіністів спілкувався з галицькими громадськими, культурними та політичними діячами. Високо цінував діяльність митрополита Андрія Шептицького, його талант, турботу про освіту та виховання молоді, дивовижну щедрість, патріотизм і безкорисливість. «Митрополит все був для мене життєвим дороговказом. Ця людина все зуміла втримати рівновагу між розумом і серцем. І вона зглибила, як ніхто інший, суть патріотизму, якого сила не в словах, але в ділах»².

І то не була голослива заява. Праця А. Волошина напрочуд цілеспрямована і різнобічна. Він став одним із керівників видавничого акціонерного товариства «Унію» (1902-1919). 1918 року А. Волошин організував Руську Народну Рад у Ужгороді, входив до складу редколегії «Наукового збірника», що видавався створеною за його ініціативою закарпатською «Просвітою». Він вів у цьому товаристві також іншу плідну діяльність, був обраний його почесним членом.

Протягом 1901, 1903-1938 років редагував або ж входив до складу редакцій єдиної спочатку на всю тодішню Угорщину української газети «Наука» (1 січня 1919 р. переіменована на «Руську Країну», в кінці того ж року знову називається «Наукою»; від 1922 – «Свободою», а з 15 червня 1938 – «Новою свободою»). 1912 року, окрім «Науки», розпочато видання додатку «Село», але в умовах убогого і невеликого Закарпаття, а також через підступні дії різного роду українофобів його не вдалося довго втримати.

Дуже важливі матеріали до історії, культури та побуту краю побачили світ на сторінках «Місяцеслова», тобто календаря, що його у формі книжкових альманахів видавав А. Волошин, починаючи від 1902 року. Там же вміщувались поезії, повісті та оповідання українських авторів, в т. ч. Т. Шевченка, І. Франка, Ю. Федьковича, С. Руданського та інших. Друкувалася й перекладна література. Корисним був і його «Благовісник» – духовна газета для народу, що виходила з 1922 року.

Коли ж на початку 1923 року засновано щоденну газету «Русин», А. Волошин стає членом її редакційного комітету і, крім того, пише і вміщує в ній чимало статей на економічні, політичні та культурно-освітні теми.

Навіть при побіжному перегляді всього, що дала періодика А. Волошина українцям Закарпаття із нашої національної духовости, можна і давно треба

¹ Докладніше див.: Бирчак В. «Августин Волошин: Єго життя і діяльність». З нагоди ювілею 50-літніх уродин і 25-літньої праці. Ужгород: Унію, 1924.

² Олесницький Ю. «Митрополит Шептицький і Закарпаття» // «Діло», 1939, 12 січня.

було визнати її неперевершеність. Ні до нього, ні в його час, та й пізніше тут не було особистості, яка б стільки і на такому патріотичному рівні зробила для рідного краю. Але це лише частина його діяльності.

Рідкісною, справді батьківською турботливістю відзначалося ставлення о. А. Волошина до дітей, особливо тих, які втратили рідних. Для них 1906 року разом із професором теології О. Микитом він організував Ужгородський сиротинець. Від 1910 р. очолював його управу. Разом із дружиною Іриною (лівоче прізвище – Петрик) 1933 року подарували її придане – будинок на вулиці Раковці для цього дитячого закладу¹, тепер у ньому також міститься дошкільна установа (вулиця Жовтнева, 36). Вартість цього подарунку становила 300 тисяч чеських корон. З того часу установа називалася «Греко-католицький сиротинець «Свята родина». Для такого ж сиротинця А. Волошин купив згодом будинок і в місті Хусті⁴.

Зберігся «Бюлетень пресової служби Карпатської України» за 23 січня 1939 року, в якому особистий секретар, на той час уже прем'єр-міністра А. Волошина, Іван Рогач, що давно і близько знав його, залишив унікальні свідчення про стиль і частково зміст праці свого зверхника і друга.

«Нинішній прем'єр Карпатської України Др. А. Волошин був директором Ужгородської учительської семінарії повних 26 років. 40 років вів редакцію „Свободи“...

В Ужгороді вставав о. директор о п'ятій годині вранці, по службі Божій заходив між своїх найменших – до сиротинця, потішив сиріток, а потім починав щоденну працю в мурах учительської семінарії. До десятої звичайно йшла праця адміністративна та господарська, опісля провадив виклади педагогіки. Пополудні працював у редакції „Свободи“. Вечером ходив на різні засідання: „Підкарпатського Банку“, „Торговельного Союзу“, „Дружественного Союзу“, „Просвіти“, „Народньої Ради“, партії, яку провадив від перевороту і т. д. Було це понад сили, але о. директор не спочивав»⁵.

Доброго слова вдячності заслуговує послідовна боротьба А. Волошина за навчання молоді в школах та виконання релігійних обрядів рідною для корінного населення мовою. 1915 року він став членом, а точніше душою комітету, який рішуче виступав проти запровадження угорської мови і латинського алфавіту в церковних та шкільних книгах, у богослуженні. Всіма силами захищав він автономію Української Церкви. Поряд зі Г. Стрипським та Ю. Жатковичем А. Волошин одним із перших на Закарпатті почав писати українською народною мовою.

Протягом перших десятиріч творчості А. Волошин у питаннях мови перебував під впливом авторитету О. Духновича. Але якщо цей з часом став солідаризуватися по суті з москвофільством і навіть виступав проти орієнтації на вживання української літературної мови, то А. Волошин, навпаки, і в своїх періодичних виданнях, і в упорядковуваних підручниках з кожним роком використовував її більше і сміливіше. Не треба нікого тут переконувати, що в останні десятиріччя він послуговувався загально-українською літературною мовою лише з незначними домішками закарпатських говірок. Загалом же мовні проблеми краю у спадщині А. Волошина заслуговують, як і багато інших, окремого дослідження.

¹ Дирекція. «Новий руський сиротинець» // «Свобода» (Ужгород). 1933. 17 жовтня.

⁴ Відділ рукописів Львівської Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР. Фонд окремих надходжень. Спр. 3998. Арк. 21.

⁵ Там же.

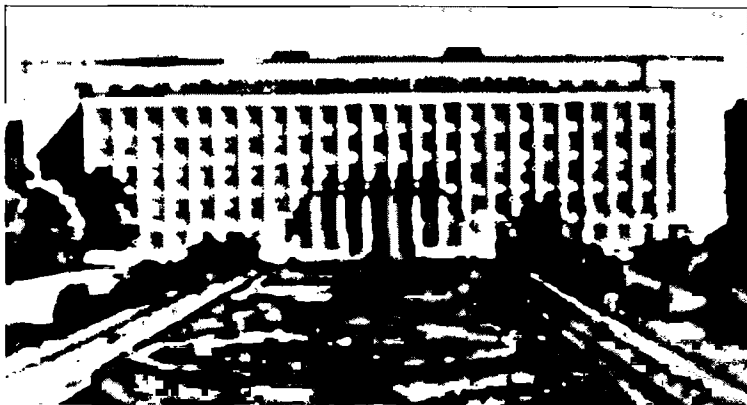
Етнографічна мапа Карпатської України і Пряшівщини, на якій зазначені державні кордони з 1919 року.

Найбільше ж сил і праці віддавав він консолідації усіх верств населення краю і спрямування їх в русло боротьби за свою державність. Для такої мети ще 1918 року він засновує Руську Народню Раду. 1919 року спільно з іншими діячами створив Християнсько-Народню партію. До 1930 р. був заступником її голови, а відтак аж до 1938 – лідером. Від неї у 1925-1929 рр. його обирали депутатом Чехословацького парламента. 1919 року входив до Директорії Підкарпатської Русі. Організував разом з Ю. Брашайком Підкарпатський банк, що розпоряджався 5-ма мільйонами чеських корон вкладів. З його іменем пов'язане виникнення і діяльність «Кооперативного союзу», «Товариства інвалідів «Надія» та інших об'єднань. Вельми потрібну роботу виконував він і як провідний діяч Педагогічного товариства Підкарпатської Русі та як організатор «Учительської громади».

А в боротьбі за створення Української держави на Закарпатті та її діяльності в 1938-1939 роках він був незаперечною найвизначнішою постаттю. Йому належить провідна роль й у такій справі, як згуртування всіх патріотичних сил Закарпаття в Українському Національному Об'єднанні (УНО). У складі першого автономного уряду, затвердженого 11 жовтня 1938 року, він займав посаду державного секретаря. 26 жовтня того ж року його іменовано прем'єром Українського уряду. На виборах до Союму Карпатської України, що відбулися 12 лютого 1939 р., Українське Національне Об'єднання здобуло блискучу перемогу. Сформований демократичним шляхом, цей парламент 15 березня обрав А. Волошина Президентом. За його ж ініціативою того самого дня проголошено самостійність Карпатської України. 25 березня 1990 року на будинку, в якому відбулася ця славетна історична подія, відкрито меморіальну таблицю.

Під час роботи о. А. Волошина на посаді прем'єр-міністра в краї практично щодня відбувалися важливі перетворення, що здійснювалися в інтересах усього населення. Формувалися національні збройні сили – Карпатська Січ, організовано навчання її командного складу. Створено свої органи влади на місцях. Налагоджено роботу промисловости, пошти, транспорту, впорядковувалися залізничні й шосейні шляхи, споруджено летовище і радіостанцію в Хусті, із дев'яти лікарень краю п'ять було відкрито в період автономії. У Хусті швидкими темпами споруджувалися будинки, а число його населення від початку листопада 1938 до кінця січня 1939 року збільшилося у два рази і досягло 30 тисяч (в Ужгороді тоді налічувалося лише 20 тисяч жителів). Створювався Національний фонд. Засновувалися і починали діяти нові підприємства фабричного типу. Багато було зроблено в галузі освіти. У Воловому (тепер Міжгір'я) відкрито Вищу промислову школу. В Хусті засновувався університет: сюди планувалося переведення Українського Вільного Університету з Праги. Запроваджувалося викладання українознавства... На маленькій території краю видавалося десять українських газет і журналів, з піднесенням працював театр... Навчання переводилося на українську літературну мову. Нею послуговувалися в урядових установах, випускалися залізничні квитки, оформлялися вивіски. вона звучала в усіх сферах діяльності Карпатської Січі, число якої на середину березня 1939 року досягло 12 тисяч. Молодь до 18 років об'єднувалася в «Пласті». Готувався випуск українських грошових знаків (гривень і шагів), поштових марок.

Нагоду бачити й оспівати це мав визначний український поет Олександр Олесь, який особисто добре знав А. Волошина. Разом з ним у зворушливо урочистій обстановці було відсвятковано 60-річчя видатного художника слова.

*Будинок Уряду Карпатської України в Ужгороді,
де містився Крайовий Уряд Підкарпатської Русі,
а від 7.X.1938 р. Уряд Карпато-Української Держави.*

Столицю Карпатської України він привітав віршем, написаним 28 січня 1939 року, що закінчується рядками:

Так – Хуст... О Хуст, чудесне місто,
Як нам ти сяєш променисто!
Парижі, Лондони, Бруксели
Хай відмінюють пустомелі,
А з українських ширих уст
Звучить єдине місто: «Хуст»⁶.

Здійснювалося те, про що мріяв А. Волошин і відкрито висловив у розмові з кореспондентом «Лідових Новін»: «Ми хочемо жити своїм власним життям, своєю українською культурою, і, захищаючи послідовно та твердо своє, ми не відшурасмося від шанування духовного багатства інших»⁷.

Та все це брутально обірвала навала 40-тисячної угорської армії, озброєної гарматами, танками і літаками, що почалася вранці 14 березня 1939 р. Край залито невинною кров'ю його захисників, та сили були нерівні. До того ж, угорцям злочинно допомагали поляки.

А. Волошин разом із частиною свого уряду та деякими підрозділами Карпатської Січі відходить до Румунії. Звідти переїжджає до Югославії, а потім до Праги. Там спочатку очолив катедру педагогіки в Українському Вільному Університеті, згодом його обирають проректором, а відтак – ректором цього вищого навчального закладу.

⁶ Олесь О. «Твори: В двох томах». К.: «Дніпро», 1990. Т. I, ст. 895.

⁷ Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника АН УРСР. Фонд окремих надходжень. Спр. 3998. Арк. 15.

Перед приходом советських військ приятелі, особливо А. Штефан, знаючи про сталінську систему репресій в Україні, радили о. А. Волошину виїхати на захід, але він відмовився. Уважав, що нічого злого ні людям, ні Советському Союзові не зробив, і його нема за що карати⁸. Та сталося не так. Через два дні після вступу большевиків до Праги, 11 травня 1945 року, його вперше було заарештовано, забрано архів ректорської канцелярії з Українського Вільного Університету. Після допиту його відпустили і навіть відвезли додому на вулицю Под Ліпками 11. Десять днів ще провів тут, а 21 травня капітан смершу Шибайлов арештував його вдруге... У той же час у Празі були схоплені й такі члени уряду Карпатської України, як Микола Долинай, Степан Ключурак і Юрій Перевузнник. Про грубе порушення норм міжнародного права, очевидно, не треба й говорити, тут панували свавілля і цинізм.

Під посиленою охороною 71-річного о. А. Волошина відправили до Москви і посадили до військової в'язниці в Лефортово. В Галичині і Закарпатті розпустили чутку, що він помер у Станиславові (з 1962 р. – Івано-Франківськ). Допитували А. Волошина два слідчі по п'ять-шість годин то вдень, то вночі. Прізвище одного з них – Валендорф. Методів, які застосовували до цього в'язня, в «Особистій справі Волошина», що налічує 111 сторінок, із зрозумілих мотивів не фіксувалося. Та їх не важко собі уявити, знаючи, що він перед арештом мав досить добре здоров'я, а після четвертого допиту його винесли до в'язничної лікарні в Бутирській тюрмі в такому стані, який закінчився смертю. Помер о. А. Волошин 19 липня 1945 р. Тюремні ескулапи причиною смерті назвали параліч серця⁹. Сталося це на 60 день після повторного арешту.

*Будинок Уряду Карпатської України в Хусті,
від 11.XI.1939 р. до 16.III.1939 р.*

Справа – частина гори з руїнами славного Хустського замку.

⁸ Докладніше про це див.: Штефан А. «З останніх днів: (Арешт і смерть президента о. прелата Августина Волошина)» // «Вільне слово» (Торонто). 1969. 22, 29 листопада, 6 грудня.

⁹ Вегеш М. «Августин Волошин: яким він був?» // Радянська Верховина (Міжгір'я Закарпатської обл.). 1990. 24 березня; Беднаржова Т. «Августин Волошин – державний діяч, педагог-мислитель». Львів: «Основа», 1995, стт. 204-205.

Багата й різноманітна його творча спадщина. Це – новелістика і драматургія, публіцистика і наукові дослідження, десятки підручників для народніх шкіл, гімназій та вчительських семінарій з мови, літератури, математики, фізики, педагогіки, дидактики, логіки, методики, історії педагогіки, психології; записи фолкльору. Праці з історії преси, громадсько-культурного і політичного життя краю тощо. Перечитуючи публікації А. Волошина, починаючи від шкільного букваря, газетних кореспонденцій і закінчуючи науковими дослідженнями, відчуваєш їх виразне патріотичне спрямування. Його суть полягає в тому, щоб кожною думкою виховувати в усіх суспільних верствах закарпатців почуття єдності з українським народом, усвідомлення особистої відповідальності за долю співвітчизників, готовності до самовідданої праці і боротьби за реалізацію їх найвеличніших ідеалів – ідеалів повної Незалежності й Соборності.

12 березня 1991 р., 7 березня 1999 р.,
м. Львів

НЕЗАЛЕЖНІСТЬ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ 1939 РОКУ

В дні 14 березня 1939 року президент Чехо-Словаччини Гаха скапітулював перед Гітлером і на його вимогу зрікся самостійності Чехії та попросив про німецький протекторат над Чехією. Чехо-Словацька Республіка перестала існувати. На вістку про те уряд автономної «Підкарпатської Русі» через о. А. Волошина проголосив повну незалежність Закарпаття. Наступного дня 15 березня 1939 року вибраний всенароднім голосуванням парламент Закарпаття одностайно потвердив вирішення уряду й оваціями схвалив перший закон новоствореної держави:

ЗАКОН

1. Карпатська Україна є незалежна Держава.
2. Назва Держави є: Карпатська Україна.
3. Карпатська Україна є республіка з президентом, вибраним Соймом Карпатської України на чолі.
4. Державна мова Карпатської України є українська мова.
5. Барва державного прапора Карпатської України є синя і жовта, причому барва синя є горішня, а жовта є долішня.
6. Державним гербом Карпатської України є дотеперішній красний герб: ведмідь у лівім червонім півколі і чотири сині та три жовті смуги у правому півколі і Тризуб св. Володимира Великого з хрестом на середньому зубі. Переведення цього місця закону залишається окремому законові.
7. Державний гімн Карпатської України є: «Ще не вмерла Україна...».
8. Цей закон обов'язує зараз од його прийняття.

Внесок на затвердження цього законопроєкту попередила коротка промова посла Михайла Брашайка, в якій він сказав:

«Світлий Соїме! По вчорашніх трагічних годинах, коли в головнім місті Карпатської України проливалася українська кров, обговорюємо сьогодні під гуки гарматних вистрілів Перший Конституційний Закон Карпатської України. По тисячолітній неволі наша земля стає вільною, незалежною, та проголошує перед цілим світом, що вона була, є і хоче бути українською. І коли б нашої молодій державі не суджено було довго жити, то наш край залишиться вже назавжди українським, бо нема такої сили, яка могла б знищити душу, сильну волю нашого народу».

Законопроект затверджено однодушно оплесками і після цього, теж оплесками, на першого Президента Карпатської України обрано о. д-ра Августина Волошина. Головою Соїму Карпатської України був обраний д-р Августин Штефан.

Президент Карпатської України о. д-р Августин Волошин іменував уряд самостійної держави в такому складі: Юліян Ревай – прем'єр і міністер закордонних справ, Степан Ключурак – міністер військових і хліборобських справ, д-р Оліян Брашайко – міністер фінансів, промисловости й торгівлі, Юрій Перевузнук – міністер внутрішніх справ, д-р Микола Долинай – міністер здоров'я і соціальної опіки, Августин Штефан – міністер справ культів, шкільництва й освіти.

З уваги на те, що уряд Карпатської України й усе населення не признавали німецького арбітражу та з уваги на воєнні дії, що почалися попереднього дня, в першому Конституційному Законі питання державних кордонів Карпатської України було поминене.

(Витяг з «Нарису історії ОУН» П. Мірчука, ст. 547-548, 556).

*Головна Команда Карпатської Січі над картою своєї країни.
Зліва: Іван Роман, Іван Рогач, Дмитро Климуш і д-р Степан Росоха*

(Світлина з «Нового Часу», ч. 32, з 13 лютого 1939 р.).

МАНІФЕСТ

ДО ВСІХ ГРОМАДЯН КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Ми, Уряд Карпатської Руси,

ЯКУ ВЕЛИКО-ДЕРЖАВИ, ЩО ВСТАНОВИЛИ ОСТАТОЧНІ ГРАНИЦІ ДНЯ 2 ЛИСТОПАДА 1938 Р
У ВІДНІ, НАЗВАЛИ ЇЇ ПРИРОДНО

Карпатською Україною,

ЗВЕРТАЄМОСЯ В ЦЮ ВИРІШАЛЬНУ ХВИЛИНУ З ГАРЯЧИМ ЗАКЛИКОМ ДО ВАС, БРАТТЯ І СЕСТРИ.

ВІДРВАННЯ СПОКОНВІЧНИХ НАШИХ ГОРОДІВ УЖГОРОДУ Й МУКАЧЕВА ВІД КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ, ЦЕ ЗРАНЕННЯ НАШОЇ БАТЬКІВЩИНИ. АЛЕ В ЦІЙ ВАЖКІЙ ХВИЛИНІ ПАМ'ЯТАЙМО ТЕ, ЩО КОШТОМ ТІЄЇ НАШОЇ РАНИ ЗДОБУТО УКРАЇНСЬКУ ДЕРЖАВНУ САМОСТІЙНІСТЬ. ЦЕЙ ВАЖКИЙ УДАР, ЩО СТРИНУВ НАС, НЕ ЗАХИТАЄ НАШОЇ ВОЛІ СПОВНИТИ ТЕ ВЕЛИКЕ ЗАВДАННЯ, ЯКЕ ОЦЕ ПОСТАВИЛА ПЕРЕД НАМИ ІСТОРІЯ.

СУПРОТИ НОВОГО СТАНУ РІЧЕЙ, СТОЛИЦЮ НАШОЇ КРАЇНИ ПЕРЕНОСИМО З ЗАБРАНОГО УЖГОРОДУ ДО ХУСТУ, ДО ТОГО МІСТА, В ЯКОМУ 21 СІЧНЯ 1919 РОКУ ПРОГОЛОШЕНО ПЕРШЕ БАЖАННЯ НАШОЇ САМОСТІЙНОСТІ.

МИ РІШИЛИ ВЗЯТИСЯ ЗА ІСТОРИЧНИЙ ТРУД БУДОВИ НАШОЇ ОБКРОЄНОЇ, ОДНАК ДО САМОСТІЙНОСТІ ПІДНЕСЕНОЇ КРАЇНИ.

МІЖ ВАМИ ХОДЯТЬ АГЕНТИ ЧУЖИХ ІНТЕРЕСІВ, ЩО ЗАСТРАШУЮТЬ ВАС, ЩО МИ НА НАШІЙ ОБКРОЄНІЙ ЗЕМЛІ НЕ ЗМОЖЕМО ЖИТИ, БО НЕ БУДЕ З ЧОГО ЖИТИ Й НА ЧІМ ПРАЦЮВАТИ. ТА ТАКЕ ТВЕРДИТИ МОЖЕ ЛИШЕ ВАШ ВОРОГ, ЩО ХОТВЕ БИ ПІДЧИНИТИ ЦІЛУ НАШУ ЗЕМЛЮ ПАНУВАННЮ ТИХ ФАЛЬШИВИХ «ПРИЯТЕЛІВ», ЩО СЬОГОДНІ ЗАБРАЛИ НАШІ ПРАДІДНІ МІСТА, ХОЧ ЇМ ТІ МІСТА НЕПОТРІБНІ, НІ НЕ ПРИНЕСУТЬ ЇМ НІЯКОЇ КОРИСТІ.

ВИ ПОВИННІ ЦЕ ЗНАТИ, ЩО НАШІ ВОРОГИ ХОТІЛИ ЗАБРАТИ ВСІ СКАРБИ НАШОЇ ЗЕМЛІ, ЯКІ ЗАБЕЗПЕЧАТЬ НАМ КРАЩЕ ЖИТТЯ..

ДО РОЗБУДОВИ НАШОЇ КРАЇНИ МАЄМО ЗАБЕЗПЕЧЕНІ УСЛІВ'Я, ТОБТО КАПІТАЛ І ПРАЦІВНІ СИЛИ, ЩО ДОПОМОЖУТЬ ВАШІЙ ВЛАДІ ПОВЕСТИ ВАС ДО КРАЩОЇ БУДУЧНОСТІ.

НАША САМОСТІЙНА ДЕРЖАВА ДАЄ НАМ НЕ ТІЛЬКИ КУЛЬТУРНУ І ПОЛІТИЧНУ СВОБОДУ, АЛЕ Й ЗАБЕЗПЕЧУЄ ТАКОЖ ДЛЯ ВСІХ НАС ХЛІБ І ПРАЦЮ. ВЖЕ ЦЬОГО РОКУ ПРИСТУПИМО ДО БУДУВАННЯ НОВИХ ДОРІГ І ЗАЛІЗНИЦЬ. ЗАКЛИК АЄМО ВАС УСІХ, СВИДОМИХ БРАТІВ І СЕСТЕР, ЩОБ ВИ В ПОЧАТКАХ НАШОЇ САМОСТІЙНОСТІ ПОКАЗАЛИ СЕБЕ ГІДНИМИ СВОБОДИ Й ПОМАГАЛИ ВЛАДІ В РОЗБУДОВІ НАШОЇ ДЕРЖАВИ.

ХАЙ ПРОПАДУТЬ ВСЯКІ РЕЛІГІЙНІ, ЯЗИКОВІ Й КЛАСОВІ СПОРИ, ЩО ЇХ ДО СЬОГОДНІ ВИКЛИКУВАЛИ МІЖ НАМИ ВОРОГИ НАШОГО НАРОДУ.

Єдність нашого народу, спокій і порядок стануть найпевнішою запорукою скорого розвитку нашої держави.

ІСТОРІЯ ПРИЗНАЄ ПРАВДУ ТИМ, ЩО ВМІЮТЬ ЗА НЕЇ ПОСТОЯТИ, ТОМУ ПОСТІЙМО Й МИ ЗА СВОЮ ПРАВДУ. ДЛЯ ВСІХ НАШИХ ДАЛЬШИХ ДІЙ, ЯКІ МИ ПІДПРИЙМЕМО У ВИКОНАННІ НАШИХ ОБОВ'ЯЗКІВ, ОЧІКУЄМО ТВЕРДОГО МОРАЛЬНОГО ОПЕРТЯ НАСЕЛЕННЯ КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ І ВСЬОГО УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.

Боже нам допоможи сповнити наш відповідальний труд!

Ужгород, 3.XI.1938

Д-р Августин Волошин в. р.
Прем'єр-міністр

*Група Карпатських Січовиків з командантом Дмитром Климпушом
(в чорній шапці) всередині.*

Василь ГАБОР,
м. Львів

«НОВА СВОБОДА» – ЛІТОПИС КАРПАТСЬКОЇ УКРАЇНИ

Пробудження національної свідомости закарпатських українців, усвідомлення себе за гранично короткий період нероздільною часткою українського народу та здобуття власної незалежності в час, коли всі інші українські землі були поневоленими, стало наслідком суспільно-політичного й культурного розвитку краю, яке готувалося всіма попередніми поколіннями, та завдяки наполегливій боротьбі старої і нової генерацій закарпатських патріотів. Не останнім чинником у цій боротьбі була й патріотична україномовна преса та її флягман – «Нова свобода», – який виходив на Закарпатті як продовження часописів «Наука», «Руська країна» і «Свобода», що проіснували 40 років.

А шлях до організації щоденного національного видання був надзвичайно важким. Адже лише в 1923 р. на Закарпатті виходила щоденна (чтodenна) україномовна газета «Русинь», а відтоді аж до кінця 30 років закарпатська україномовна преса існувала без щоденного друкованого органу.

Впродовж 20-30 рр. «Наука», а згодом «Свобода», розуміючи важливість преси, проводили активні кампанії за створення бодай одного щоденного періодичного часопису, щоб успішно протидіяти організованій системі щоденних газет ворожого табору, однак лише в 1938 р. «Свобода» під назвою «Нова свобода» стає щоденною, про що редакція й повідомила своїх читачів в останньому числі тиж-

невика¹ і що засвідчило не лише про перемогу газетярів, але й усього національного напрямку на Закарпатті. Редакція писала про це, зокрема, так: «Надіємося, що всі наші читачі, як і все свідоме українське громадянство, радісно повитасцю зміну, що доказує про дальше скріплення нашого українського національного організму на Підкарпатті, що доказує силу і життєздатність нашої національної ідеї».

«Наш щоденник, – підкреслював Августин Волошин, – не зродився з рахунків якоїсь політичної партії або чужої політичної ідеї, не опирається на субвенції, але виплекали його груди матері народньої ідеї, тому і буде служити лише народним інтересам...»².

Вихід щоденної української газети «Нова свобода» ознаменував уже новий період в закарпатській журналістиці. Він засвідчив про початок розвитку преси доби Карпатської України, а «Нова свобода», як слушно зауважує Петро Стерчо, стала «органом уже нового типу українця, типу соборника, типу боевика, типу націоналіста»³.

Свою діяльність «Нова свобода» будувала на засадах правди і свободи, взаємної справедливості у відносинах між народами, які населяли край. Газета також прагнула до витворення загальної національної політичної програми, тобто, до об'єднання усіх народних сил для забезпечення достойних умов життя⁴.

«Нова свобода» виходила з 15 червня 1938 р. по 14 березня 1939 р., і її діяльність можна б умовно поділити на декілька періодів. Якщо розглядати «Нову свободу» як видання позапартійне (такою вона виходила з 15 червня 1938 р. по 25 січня 1939 р.) та як орган Українського національного об'єднання (УНО) (такою виходила з 26 січня по 14 березня 1939 р.), то порівняльна аналіза показує, що загалом впродовж усього часу видання «Нова свобода», базуючись на позиціях соборності, відстоювало й боролось передовсім за права українського народу. Згодом на подібних засадах будувала свою діяльність і партія Українське національне об'єднання (УНО), а отже, завдання газети зовсім не змінилися.

Значно цікавішим нам видається умовний поділ діяльності «Нової свободи» на основі суспільно-політичного розвитку, що дозволяє аналізувати завдання газети, які суттєво змінювалися відповідно до нової політичної ситуації. Якщо так підходити до видання «Нової свободи», то перший її період становитиме відрізок з 15 червня до 8 жовтня 1938 р. (ч. I-91), коли, згідно з Мюнхенською угодою, ЧСР віддала Німеччині Судетські області, а в Словаччині й Підкарпатській Русі були створені власні уряди і таким чином виникла Чехо-Словацька федерація трьох держав: Чехії, Словаччини і Підкарпатської Русі (Карпатської України). Цей період діяльності часопису характеризується активною боротьбою за автономію і проти шкідливої політики в шкільництві, зокрема, шкільного плебісциту щодо вибору шкільних підручників навчання тощо. Однак загострення міжнародної ситуації відсунуло на задній план внутрішні проблеми і «Нова свобода» надзвичайно широко почала висвітлювати події в Європі.

Другий період «Нової свободи» можна б умовно окреслити 8 жовтнем – 2 листопадом 1938 р., коли за Віденським арбітражем від Карпатської України були забрані й віддані Угорщині міста Ужгород, Берегово та інші.

¹ Р-ч. «Свобода» щоденником // «Свобода». 1938, ч. 22.

² «Нова свобода». 1938, ч. I.

³ Стерчо П. «Карпато-Українська держава». Торонто, 1965, ст. 46.

⁴ «Нова свобода». 1938, ч. I.

Найцікавіший і найдраматичніший період діяльності «Нової свободи» – третій. Він починається з 8 листопада 1938 р., після переїзду уряду та інших державних інституцій, в тому числі й редакції «Нова свобода», до нової столиці міста Хуст. Тривав він до 15 березня 1939 р. – проголошення самостійної Карпатської України.

У цей період «Нова свобода» стає першою державною українською газетою на Закарпатті, яка намагалася згуртувати все населення краю навколо Українського національного об'єднання (УНО). Правда, ще раніше І. Рогач у статті «Будьмо на сторожі» (1938, ч. 70) порушив важливе питання національного проводу. Він уважав, що в складних міжнародних умовах українцям потрібний «одинокий і сильний провід, свідомий своєї відповідальності й загальної опори в народі», бо на партійництво нема часу.

Глибоким національним духом позначений випуск часопису, присвячений святкуванню 20 річниці проголошення Соборної України та проголошення Першої Української Центральної Народньої Ради в Хусті.

По гарячих слідах друкував впродовж 1939 р. спомини Василь Гренджа-Донський «З великих днів народин Карпатської України».

У третій період «Нова свобода» різнобічно висвітлювала всі державотворчі процеси Карпатської України, вела активну кампанію проти призначення третім міністром Карпатської України чеха генерала Прхали. Та особливо широко газета показала динаміку виборів 12 лютого 1939 р. до першого сойму Карпатської України та значення цих виборів в оцінці провідних суспільно-політичних діячів. Так, Августин Волошин у знаменитій своїй статті «Солодкий мій народі» підкреслював, що щира поведінка народу під час виборів показала, що народ «зумів витворити в собі не лиш велику національну свідомість, але й солідарність широї любови один до одного, брата до брата, зрозумів наші спільні інтереси»⁵. А Юліан Ревай у статті «Велика сатисфакція» вважав, що під час виборів «карпатський український народ доказав перед цілим світом свою повну спосібність до незалежного державного життя!»⁶

Цілком зрозуміло, що багато публікацій «Нової свободи» цього періоду позначені надзвичайною евфорією перемоги української ідеї. Однак лунали й тверезі голоси. Так, молодий Андрій Патрус-Карпатський закликав «дивитися на речі отвертими очима й реально аналізувати дану політичну дійсність», адже наша мрійницька психологія і надія, побудована на ній, уважав автор, доводить нас інколи і до катастрофічних наслідків⁷.

З мемуарної літератури нам відомо, що деякі українські діячі негативно відгуквалися про якість публікацій «Нової свободи». Так, Володимир Бірчак у книзі споминів «Карпатська Україна» (Прага, 1940) писав, що держава витрачала на видання газети щомісячно 30 тисяч крон, а редакція «вела» її у дусі проти інтересів держави, що багато матеріалів конфісковувала прокуратурія, і «виходила аномалія, – писав В. Бірчак, – що в урядовому часописі була майже одна третя частина – конфіскована», в той же час друкувалися статті низького рівня. Додамо, що на шпальтах «Нової свободи» нерідко домінувала й патетика на відміну від виваженого, ділового тону «Українського слова», яке редагував В. Бірчак. Однак

⁵ «Нова свобода». 1939, ч. 33.

⁶ «Нова свобода». 1939, ч. 33.

⁷ «Нова свобода». 1939, ч. 36.

тут є і ряд об'єктивних причин. По-перше, за неповні десять місяців виходу газети редакцію очолювали чотири редактори: Василь Фіртак, о. Віктор Желтвай, Федір Ревай і Василь Гренджа-Донський, а отже дотримуватися одного стилю редакції було важко. До того ж виходила «Нова свобода» щодня, крім понеділка, на восьми сторінках, а фахових працівників у штаті майже не було. Як зізнавався В. Бірчаку В. Гренджа-Донський, редагування «Нової свободи» – це була його найважча праця, яку досі виконував у житті. Одній людині було просто не під силу виконувати такий великий обсяг роботи. Однак, Василь Гренджа-Донський попри все, успішно справлявся зі своїми обов'язками. І тепер, розглядаючи його діяльність у щоденній газеті, можемо сміливо сказати, що саме завдяки титанічній праці цієї талановитої людини в «Новій свободі» надзвичайно повно відтворено дух і атмосферу народнього здвигу, а сама газета й далі залишається яскравим документом доби Карпатської України.

Олександр СИТНИК

ДІЯЛЬНІСТЬ ОУН С. БАНДЕРИ В ЗАКАРПАТТІ ПЕРЕД УТВОРЕННЯМ УПА

Початки діяльності Організації Українських Націоналістів на Закарпатті сягають кінця 1929 – початку 1930 років. Тоді учительською Ужгородської семінарії Стефанією Новаківською була організована від імені ОУН група студентів з метою проведення атентату проти одного з лідерів москвофільського руху українофоба о. Євмена Сабова. Спроба замаху, виконана студентом семінарії Федором Тацинцем, виявилася невдалою. Проте вона дала привід чеській владі, яка штучно і майже послідовно в ті часи підтримувала «москвофільство», заарештувати, окрім Ф. Тацинця, також М. Вайду, В. Федорчука та С. Новаківську й влаштувати над ними судовий процес¹.

У 1932 році на Закарпатті з ініціативи Проводу ОУН розпочалося безпосереднє формування структури Організації Українських Націоналістів. Відтак було утворено два відділи: пропагандистський, на чолі зі Степаном Росохою, і підпільний (конспіративний), під керівництвом Юліяна Химинця. Останній розглядав своє призначення як необхідність, насамперед, створення Крайової Екзекутиви ОУН Закарпаття. Друкованим органом, провідником української національної думки, став журнал «Пробосм», редагований С. Росохою².

Починаючи від осені 1934 року, помешкання Юліяна Химинця в Мукачевому стало місцем зустрічі членів Закордонного Проводу ОУН і Крайової Екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях. Там, зокрема, побували Ярослав Барановський, Анна Чемеринська-Барановська, Олег Кандиба, Лев Ребет, Ярослав Стецько, Іван Борковський, Олекса Гасин, Зенон Коссак та ін. Я. Барановський та О. Кан-

¹ Химинець Ю. «Закарпаття – земля української держави». Ужгород, 1991, ст. 72.

² Шандор В. «Спомини». Ужгород, 1996, т. 1, ст. 99.

диба майже кожного літа до 1938 року відвідували зібрання націоналістичного активу Закарпаття, даючи деякі поради в його справах³.

Від другої половини 1930 років Закарпаття стало в центрі особливої уваги Проводу ОУН. У 1937 році Євген Коновалець навіть запропонував створити окремий штаб для Закарпаття, а О. Чемеринський наприкінці 1938 року склав «Плятформу Закарпаття». Остання була прийнята закордонною делегацією Карпатської України і стала своєрідною програмою діяльності ОУН у Закарпатті⁴.

У серпні 1938 року до Ужгорода прибула група визначних діячів ОУН: Михайло Колодзінський, Роман Шухевич, Зенон Коссака, Олекса Гасин та інші – майже всі професійні військові⁵. Їхня діяльність тут стала історично етапною. Цілком очевидним було те, що ці видатні діячі ОУН мали на меті взяти особливо активну участь у процесі розбудови Карпатської України, що започаткувався у другій половині 1938 року. Тому закономірною була активна участь цих та інших членів ОУН у формуванні Військового Штабу Організації Народної Оборони «Карпатська Січ», що утворився у грудні 1938 року. До його складу, зокрема, увійшли: Роман Шухевич (Шука), Зенон Коссака (Тарнавський), Осип Карачевський (Свобода), Гриць Барабаш (Чорний), Євген Врецьона (Волянський), Михайло Колодзінський (Гузар) та ін. Саме завдяки їм ОУН відіграла поважну роль у справі розбудови Карпатської України та її війська – Карпатської Січі. Особливо великими були заслуги начальника штабу Січі, полковника Михайла Колодзінського-Гузара. Мається на увазі, насамперед, організація оборони від нападів мадярських та польських терористів, а також – участь в обороні від мадярської агресії 14-18 березня 1939 року. Слід згадати, що серед загиблих захисників Карпатської України були також члени ОУН, зокрема, М. Колодзінський (Гузар), З. Коссака (Тарнавський), Ф. Тацинець (Крот), Блистів (Гайдамака). Проте, не можна не брати до уваги свідчення учасників тих подій, як також сучасних дослідників, про те, що вцілому ПУН на чолі з Андрієм Мельником орієнтувався тоді на Німеччину, гальмував приплив добровольців із Буковини, Волині та Галичини, навіть прямо забороняв це, і тому досить спокійно сприйняв загарбання Угорщиною Карпатської України. Більше того, послухна йому частина Військового Штабу Карпатської Січі (за винятком М. Колодзінського, Р. Шухевича, З. Коссака та їхніх однодумців), зневірившись у власних силах і підкорившись вимогам Я. Барановського, покинула Хуст, залишивши напризволяще її молодих захисників⁶. Коли Закарпаття стікало кров'ю, легіон полковника Романа Сушка (цілі два батальйони), не менше 600 добре навчених і озброєних вояків, недалеко в Австрії «заслужували собі в Гітлера доброю поведінкою Українську Державу» (один з висловів Я. Барановського)⁷.

Враховуючи свідчення документальних джерел з історії ОУН, варто відзначити також те, що після виходу з тюрми Степан Бандера, Володимир Тимчій-Лопатинський, а ще раніше Мирослав Тураш, Роман Шухевич, Олекса Гасин та інші члени крайового активу вважали за необхідне виявити відповідальних за саботу-

³ Химинець Ю. Вказана праця, ст. 74.

⁴ Химинець Ю. «Тернистий шлях до України». Ужгород, 1996, ст. 89.

⁵ Мірчук П. «Роман Шухевич (генерал Тарас Чупринка) – командир армії безсмертних». Нью-Йорк – Лондон, 1970, ст. 74.

⁶ Мірчук П. «Револьюційний змаг за УССД: (Хто такі „бандерівці“, „мельниківці“, „двійкарі“). Нью-Йорк – Торонто – Лондон, 1985, т. 1, стт. 96-97.

⁷ Там само, стт. 108-109.

вання доставки зброї та зле кермування справами в Карпатській Україні, як також здійснити організаційний суд над ними. Серед найбільш причетних до цієї не-благовидної участі слід назвати полковника Андрія Мельника та Ярослава Барановського-Лімницького. Керуючись документальними матеріалами безпеки ОУН, С. Бандера настійно вказував А. Мельнику на Я. Барановського як зрадника-провокатора. Цілий ряд документів-доказів переконливо свідчили про активну діяльність останнього в якості секретного донощика польської поліції⁸.

Мадярська окупація, терор і переслідування національно свідомих українців зумовили деяке ослаблення націоналістичного руху на Закарпатті. Враховуючи те, що більшість його представників загинули, або ж подалися за межі краю, такий рух став реально неможливим, особливо ж за умов мадярських репресій. Проте, окремі групи січовиків залишалися в підпіллі на Закарпатті аж до створення УПА. Багато з них відтак влилися в сотні й курені цього легендарно-героїчного військового формування, а також вступили до теренової підпільної мережі ОУН.

З початком 1940 років націоналістичне підпілля краю значною мірою активізувало свою діяльність. Ініціювали цей процес головні бандерівці або ОУН-революціонери, що прагнули включити Закарпаття у загальноукраїнський революційний процес. Характерно, що ОУН А. Мельника продовжувала вести щодо Закарпаття незрозумілу тактику. Після падіння Карпатської України Організація Андрія Мельника фактично усунулася від створення на Закарпатті діяльного підпілля. Хоча доречним було б зауважити, що представника Карпатської України, серед інших, було також запрошено до участі в Другому Великому Зборі ОУН, що відбувся 27 серпня 1939 року в Римі. Згодом, у квітні 1941 року, на Великому Зборі ОУН у Кракові від Закарпаття знову ж було делеговано представника. Зокрема, це був один із провідників юнацтва ОУН на Закарпатті – Андрій Глуханіч⁹.

У 1940 році, під керівництвом Дмитра Бандусяка та Юліяна Химинця, було утворено Крайовий Провід ОУН, який підтримував зв'язки з центральним Проводом ОУН. Керівне ядро націоналістичного підпілля на Закарпатті в цей час складали колишні студенти Мукачівської торговельної академії, що після мадярської окупації краю перебувала у Словаччині. Саме вони, після повернення з еміграції, стали поступово включатися в орбіту бандерівської організації. Але основною причиною того, що ОУН-революціонерів опанувала Закарпаття в 1940-1942 роках, був той очевидний факт, що мельниківці в цьому напрямку просто нічого не робили, хоч за кордоном мали закарпатські кадри. Зародки революційного бандерівства ставали все більш відчутними на відміну від ОУН А. Мельника. Вона вже не наважувалася радикально втручатися в перебіг подій на Закарпатті, як це, приміром, робилися бандерівцями в Галичині. «Не бажали, – такою була їхня аргументація в 1945-1946 роках, – провокувати тут угорські репресії». Однак, насправді не готові були самі ризикувати, побоювалися. Натомість представники ОУН-Б після Краківського Збору (та ще й перед ним) зайняли зовсім іншу позицію, намагаючись прилучити Закарпаття до націоналістичного руху. І це був правильний стратегічний курс. Пізніше така тактика позитивно вплинула на появу та діяльність у Закарпатті відділів УПА, а також осередків антибольшевицького підпілля.

⁸ Косик В. «Розкол ОУН (1939-1940)». 36. док. Львів, 1997, стт. 64, 106.

⁹ Маркус В. «„Ковнерська справа“ з погляду учасника та з сучасної політологічної перспективи» // «За Українське Закарпаття». Ужгород, 1994, ст. 27.

ВЧЕНІ УКРАЇНИ ПРО ЗАКАРПАТТЯ 1938-1939 РОКІВ

Тема національно-визвольних змагань, виринувши на поверхню з-під тотальних заборон російсько-більшевицького окупаційного режиму, викликала зацікавлення як у широкого загалу, так і в науковців. Зараз з'являється чимало публікацій, які висвітлюють славетні події нашої недавньої історії, популяризують героїку ОУН і УПА, повстанські пісні, народні оповідання та перекази. Але іноді ці матеріали грішать неточністю, фрагментарністю та непрофесіоналізмом.

Виправити такий стан і поглибити рівень усієї дослідницької діяльності вчених України покликани форуми, які заповнюють білі плями нашої історії та поцінують досягнення авторів-попередників. Характерною в цьому плані стала наукова конференція **«Братня взаємодія Буковини, Волині, Галичини й Закарпаття в 1938-1939 роках»**.

Головним ініціатором проведення конференції був науковий сектор Організації Українських Націоналістів (бандерівців). Співорганізаторами виступили Конгрес Українських Націоналістів, Наукове товариство ім. Шевченка, Всеукраїнське наукове та професійне товариство ім. М. Міхновського, Інститут народознавства Національної Академії Наук України.

Хочеться особливо відзначити ґрунтовність та актуальність доповідей, що були виголошені, а також активність і сумлінність як довголітніх науковців, так і молодих дослідників визвольного руху. Жвава і змістовна дискусія, що розгорнулася після доповідей та повідомлень, показала, що слухачі високо оцінили виступи дослідників, їх працю над різностороннім науковим вивченням найвидатнішої в усій багатовіковій історії національно-державницьких змагань українців Закарпаття героїчної епопеї. А проблематика, що тут висвітлювалася й проходила апробацію, була і багатогранною, і цікавою, і корисною для сучасного етапу утвердження державної незалежності України, навіть для підготовки чергових президентських виборів, та найкраще про це говорять теми основних виступів.

Григорій Дем'ян виголосив доповіді «Августин Волошин – Президент Карпатської України», «Полковник Михайло Колодзінський» і «Пісенний та оповідний фолклор про Августина Волошина і Карпатську Україну», Роман Кирчів з'ясував «Роль українського театру в розвитку національної свідомості Закарпаття», Іван Головацький виклав тему «Карпатська Україна в угорсько-польських агресивних плянах», Василь Довгей – «Криваві злочини угорсько-польських окупантів на Ворітському перевалі», Дмитро Чумак – «Керівні діячі ОУН ЗУЗ Мирослав Тураш і Володимир Тимчій – послідовні організатори допомоги Карпатській Україні», Олександр Ситник – «Діяльність ОУН Степана Бандери в Закарпатті перед створенням УПА», Нестор Український – «Роман Шухевич на Закарпатті в 1938-1939 роках», Володимир В'ятрович – «Рейди відділів УПА в Закарпатті – продовження військових традицій Республіки Августина Волошина», Василь Габор – «Нова Свобода» – газета Карпатської України» і Дмитро Сербин – «Володимир Бирчак і Закарпаття».

Присмною несподіванкою стала доповідь Головнокомандувача УПА 1950-1954 років Василя Кука «Ми завжди дбали про Закарпаття», що не була задекларована у програмі конференції, але яку тепло зустріли присутні. В. Кук у 1938-1939 роках координував на значній території Львівської та Тернопільської областей діяльність ОУН, спрямовану на підтримку Карпато-Української держави. А в 1940 році вже сам безпосередньо їздив по Закарпаттю, удосконалював і розбудовував мережу юнацьких структур ОУН. Спеціально для цієї роботи, поза основною сіткою, було залишено на Закарпатті відомого члена Організації Романа Борковського. Ці та багато інших цікавих фактів почули слухачі від провідного й активного учасника тих подій.

Якнайширшої популяризації заслуговує підсумкова ухвала учасників форуму:

«Доповіді, повідомлення та виступи, які заслухано під час наукової конференції «Братня взаємодія Буковини, Волині, Галичини і Закарпаття в 1938-1939 роках» є не тільки відзначенням ювілею Карпатської України, а й певним поступом у вивченні її історії та культури. Разом з тим, у ході цього форуму звучали слушні міркування про те, що наукове дослідження названої проблеми в Буковині, Волині й Галичині, треба продовжувати і поглиблювати. Враховуючи її важливе соборницьке і національно-патріотичне значення, налагодити в академічних інститутах та університетах Львова, Луцька, Івано-Франківська, Тернополя і Чернівців систематичну працю над її всебічним вивченням.

Для вшанування й увіковічнення пам'яті полеглих борців за волю Карпатської України:

- 1) у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Волинській, Рівненській і Закарпатській областях скласти біографічні довідники енциклопедичного типу про всіх, хто в 1938-1939 роках упав на полях Слави. був закатований в угорських, польських, російських і німецьких тюрмах і концтаборах, чи передчасно помер на заслання та на підневільних роботах;

- 2) обов'язково включити такі матеріали до повстанських мартирологів, які готуються у кожному районі і великих містах ареалу;

- 3) силами ентузіастів-краєзнавців і небайдужих науковців-професіоналів виявити, дослідити й належно описати всі місця страт і поховань карпатських січовиків, залучити шкільну та студентську молодь, національно-патріотичні організації, до впорядкування могил і постійного догляду за ними; в навчально-освітніх закладах, музеях, бібліотеках, будинках «Просвіти» обладнати спеціальні постійнодіючі виставки з відповідної тематики;

- 4) при кожному районному та міському проводі націоналістичних організацій призначити чи обрати відповідальну людину, якій доручити налагодження і систематичне виконання перерахованих заходів;

- 5) інформацію про таку роботу оприлюднювати через друковані, відео- та аудіо- засоби масової інформації;

- 6) опрацювати ґрунтовні описи маршрутів для проведення подорожей і екскурсій по визначних місцях історії Карпатської України та життя і діяльності її видатних керівників та оборонців, в тому числі й у Галичині, Волині, Буковині та Надніпрянщині;

- 7) посилити у наукових виданнях, періодичній пресі та інших засобах масової інформації виступи проти агресивних експансіоністських намагань угорських шовіністів та їх найманців далі мадяризувати Закарпаття, змінювати автохтонну українську топоніміку тощо.

Наприкінці хочеться зазначити, що проведення цієї конференції завдячуємо членам організаційного комітету, а насамперед його Голові, відомому історикові і фолклористові, старшому науковому співробітнику Інституту народознавства Григорієві Дем'яну, який доклав максимум зусиль, щоб це зібрання відбулося і сприяло пошвабленню праці вчених не лише в Закарпатті, а й в інших регіонах України.

М. Львів

Василь ГАБОР

КОНКІСТАДОР, ГОРДИЙ ТА СУВОРИЙ

Поет «празької школи» Іван Колос та літературний процес
на Закарпатті 1920-30 років

Літературний процес 1920-30 років на Закарпатті ще й досі об'єктивно не досліджений. Про цей період у советські часи критики писали, керуючись переважно ідеологічними мірками, тенденційно підносячи одних письменників, так званих революційних, себто советофільського напрямку, і вперто замовчуючи та немилосердно паплюжачи інших, так званих реакційних і буржуазних, а насправді письменників національного напрямку. Деяким мистцям було начеplено ярлик не тільки буржуазних націоналістів, але й фашистів. Так, про одного з чільних поетів Закарпаття 1930 років Зореслава – о. Севастіяна-Степана Сабола, який уже в першій збірці «Зі серцем у руках» (Ужгород, 1933) виступив, за словами Володимира Бірчака, «із широким змістом мотивів, з виробленою формою й великою артистичною культурою»¹, літературознавець Юрій Балєга писав:

«Він з ненавистю і презирством говорив про свій народ, називаючи його „п'яними у ярмі рабами“, і, як справжній фашист, мріяв про ті часи, коли з цих „п'яних рабів“ „повстане нація твереза“. „Радянську“ Україну – першу в історії трудящих „вільну і незалежну Українську державу“ – оцей монах, що при всякій нагоді звертав свої очі до Господа Бога, називав „розп'ятою“, „оганьбленою тавром усіх неслав“»².

Те, про що писав поет, до речі, й було святою правдою, проте саме з такої критики люди могли довідатися про заборонених мистців.

Літературний процес 1920-30 років на Закарпатті, нарешті, може бути належно й об'єктивно проаналізований у загальноукраїнському контексті. Для історика цей період ще й тим цікавий, що саме в ці роки великого народнього зриву в Карпатській Україні багато закарпатських письменників за неймовірно короткий час зуміли розірвати закостенілі рамки в літературі на Закарпатті й піднятися вище регіонального рівня. Проте, на нашу думку, не можна без застереження

¹ Бірчак Володимир. «Літературні стремління Підкарпатської Руси». Друге доповнене видання. Ужгород, 1937, ст. 165.

² Балєга Юрій. «Художні відкриття чи правда факту?» Ужгород, 1969, ст. 19.

погодитися з розмірковуваннями Олексі Мишанича, що закарпатські поети 1930 років «підносили регіональну поезію до загальноукраїнського рівня»³. Тут слід дати чіткіше визначення, що саме треба розуміти під «загальноукраїнським рівнем». Якщо поезія 1920 років у Східній Україні – це золота доба українського поетичного слова з геніальним раннім Тичиною, то поезія 1930 років тут – це радше її занепад, сірий рівень, зумовлений жорстокими репресіями проти українських мистців. Високим взірцем може служити поезія 1930 років у Західній Україні з не менш геніальним Антоничем та емігрантська поезія цього періоду. Однак, як слушно зауважує Микола Ільницький, «поезія Західної України й тодішньої еміграції, що зосереджувалася головним чином у Празі та Варшаві, не могла замінити «розстріляного відродження» в Україні»⁴, хоча в міру сил і можливостей вона розвивала течії, припинені репресіями. Отож бачимо, що визначення «загальноукраїнського рівня» в поезії вимагає глибшого обґрунтування.

Розглядаючи поезію 1920-30 років на Закарпатті в загальноукраїнському контексті, бачимо чимало цікавих знахідок у порівнянні її з поезією як східно- і західноукраїнською, так і емігрантською, зокрема «Празької школи», адже багато поетів «Празької школи» не тільки мешкали в одній державі з закарпатцями (Закарпаття тоді під назвою Підкарпатська Русь було у складі Чехо-Словацької республіки на правах автономії), але й мали на них великий вплив та безпосередні контакти. До «Празької школи» стильово належали, як уважає пражський дослідник Микола Неврлий, Євген Маланюк, Юрій Дараган, Леонід Мосендз, Юрій Клен (О. Бургтарт), Олег Ольжич, Оксана Лятуринська, Олена Теліга, Олександра Стефанович та два талановиті закарпатські поети Іван Ірлявський (справжнє прізвище І. Рошко) та Іван Колос (справжнє прізвище І. Кошан)⁵. Микола Ільницький зараховує до «Празької школи» поетів, творчість яких почалася в Празі та Подєбрадах, але які згодом виїхали з Чехо-Словацької республіки, зокрема Наталю Лівицьку-Холодну, Оксану Лятуринську, Галю Мазуренко, Василя Хмелюка⁶. У своєму вельми цікавому дослідженні «Західноукраїнська і емігрантська поезія 1920-30 років» про жодного закарпатського поета 1920-30 років навіть не згадує, що, звичайно, звукує загальноукраїнські рамки розвитку поезії того періоду. Великий вплив поетів «Празької школи» на закарпатських мистців слова спричинився й до вироблення власного обличчя поезії Закарпаття. Особливо приваблює розвиток неокласичної поетичної форми у творчості Федора Могіша (Боевіра), Миколи Рішка та Івана Колоса. За холодною, відчуженою формою пульсує справжнє життя. Розвиток цього перспективного напрямку був припинений мадярською окупацією, а відтак советською, але вона знайшла в наш час своє блискуче продовження у творчості талановитого закарпатського поета Петра Мідянки, що засвідчує про безперервність традицій. Однак повернімося до поезії 1920-30 років на Закарпатті, бо без окреслення її загальної картини важко буде зрозуміти і творчість Івана Колоса. Якість поезії цього періоду найкраще може проілюструвати думка вже згаданого Олексі Мишанича, дослідника закарпатської літератури, яку він висловив у впорядкованому ним збірнику творів письменників досовітського Закарпаття «На Верховині»:

³ Мишанич О. «Голос Срібної Землі». «Закарпатська правда» 24 лют. 1990 р.

⁴ Ільницький М. «Західноукраїнська і емігрантська поезія 1920-30 років». Київ, 1992, ст. 4.

⁵ Маланюк Євген. «Земна мадонна». Вибране. Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві. Фондація ім. Олега Ольжича в Лондоні. 1991, ст. 32.

⁶ Ільницький М. Вказана праця, ст. 23.

«Література Закарпаття цього періоду (1920-30 – поч. 1940 років – В. Г.) досягла не лише високого соціального, ідейного звучання, але й значного художнього рівня, стала нарешті мистецтвом слова»⁷.

Власне, творення у слові мистецтва, хоча часто й не вельми яскравого – це і є новим у літературі Закарпаття 1920-30 років, але таки більше мистецько зрілих творів зустрічаємо в 1930 роках.

Літературний процес 1920-30 років на Закарпатті, на жаль, дуже важко розглядати без зв'язку з розвитком національної боротьби в краю, бо література цього часу була складовою боротьби закарпатських українців спочатку за свою реальну автономію у складі Чехо-Словацької республіки, а відтак за державу в складі федерації, і нарешті – за незалежну державу Карпатську Україну. При розгляді цього питання історики чомусь завжди поблажливо ставилися до мистецької якості творів, задовольняючись передусім патріотичними мотивами того чи іншого мистця. Але це – нова крайність, яка працює проти розвитку самої літератури, так і смаків читачів. Бо врешті, кожен твір слід розглядати лише за одним критерієм: високомистецький він, чи ні?

Ключем для дослідження літературного процесу в 1920-30 роках на Закарпатті і художнього рівня творів могла б бути критична думка Євгена Маланюка, який з великою увагою ставився до розвитку закарпатської поезії. У статті «Молоді українські поети Закарпаття. Замість рецензії» Євген Маланюк писав: «Книжки сі (збірки поезій Івана Колоса «Молоді мої дні» та Юлія Боршоша-Кум'ятського «Кров кличе» – В. Г.) то скорше прояви, аніж вияви літературного життя, скорше ознаки (виділення Є. Маланюка тут і далі в цитаті – В. Г.) певних тенденцій в розпочатім літературнім процесі, аніж довершені й повноцінні літературні факти»⁸. Нам бачиться, що сьогодні, власне, й необхідно дослідити ці «ознаки певних тенденцій в розпочатім літературнім процесі» і, як нам видається, творчість Івана Колоса може бути для цього добрим підґрунтям. Щоб краще розуміти твори будь-якого закарпатського письменника 1920-30 років, було б доцільно зробити розлогий екскурс в історію розвитку української літератури на Закарпатті, однак обсяги статті не дозволяють виходити за її рамки. Скажемо тільки, що розвиток літератури чистою українською мовою починається на Закарпатті з появою друком оповідання Луки Дем'яна «Чорт на весіллі» (1920) та збірки поезій Василя Гренджі-Донського «Квіти з терньом» (1921), передмову до якої написав Василь Пачовський, що мешкав тоді у Виноградіві і працював професором гімназії, з якої вийшло багато талановитих закарпатських письменників, зокрема Федір Потушняк, Юрій Станинець, Іван Колос та інші. Вихід збірки поезій Василя Гренджі-Донського був справжнім явищем у житті тогочасних закарпатських українців. Д-р Франтішек Тіхий, чех, писав про неї в газеті «Русини»: «...Се перша книжка вершов, котру автор годен выдати на Подк. Руси самостойно. В минулости не были наших писателей... Духнович і Павлович дочекали ся выдана своих поезій аж тепер по освобожденю... Нова книжка значить великий безперечный поступ в розвитку нашої маленької, але тым дорожшої литературы. Гренджа-Донский е истинный кобзарь, Бог дав ему великий дар співу до колыски. Наш автор е рожденный лиричный поет; слова ему легко и солодко плывут из уст, рим в его счастливых руках дзвонить яко дукаты...»⁹.

⁷ «На Верховині». Збірник творів письменників дорадянського Закарпаття. Ужгород. 1984, ст. 495.

⁸ М. Евг. «Молоді українські поети Закарпаття» (Замість рецензії // «Вістник». 1938. Кн. 11. Т. IV, ст. 827.

⁹ «Русини», 1923, ч. 8.

Вихід книжкою оповідання Луки Дем'яна та збірки поезій Василя Гренджі-Донського вже наприкінці 1930 років критики розглядали як «початок нової доби закарпатської літератури»¹⁰. «...А сьогодні, – писав «Вістник» у 1938 році, – ся наймолодша галузка української літератури старається йти одним кроком із всеукраїнським письменством – і має вже кілька дійсних письменників, ... а за Карпатами наше письменство в новій народній добі має тільки 17 рік!»¹¹.

Як уважає рецензент праці д-ра Володимира Бірчака «Літературні стремління Підкарпатської Руси, друге доповнене видання» Л. Гранічка, «при перегляді післявоєнної народної літератури мусів поблажливо оцінювати молоді парості нашої літератури за Карпатами та цікавився й тими творами, що мають малу літературну вартість... автор, мабуть, мав на увазі, що молодому вікові треба багато вибачити...»¹².

Нам бачиться, що до літератури 1920-30 років на Закарпатті не слід підходити з цією міркою. Звичайно, той бурхливий розвиток літератури на Закарпатті за неповні два десятиліття років не може не захоплювати, але мусимо тверезо оцінювати кожен здобуток закарпатських мистців. Додамо, що в 1920-30 роках на Закарпатті творили не так уже й багато письменників. У праці Василя Пачовського «Срібна земля. Тисячоліття Карпатської України. Нарис історії з мапою. Львів. 1938» перелік мистців поміщається в одному абзаці:

«...Гренджа-Донський, дуже плодотворний у всіх родах красного письменства. За ним ідуть: Боршош-Кум'ятський, о. Степан Сабол Зореслав, Федір Могіш (Боевір), Микола Рішко, Іван Колос, Федь Маковянин. Це все поети національного напрямку. А чистими ліриками є Іван Ірлявський і покійна Миколая Бажуківна»¹³. Додамо сюди ще прозаїків Луку Дем'яна, Юрія Станиця, Олександра Маркуша, Михайла Томчанія, Ірину Невицьку та гумориста Марка Бараболю – то й охопимо всіх чи не найцікавіших мистців, які творили і починали творити в 1920-30 роках.

Першим літературою Закарпаття нової доби серйозно зацікавився Володимир Бірчак, справедливо вказуючи на її «опізнений розвиток»¹⁴. А мистці кожної літератури, яка мала «опізнений розвиток», ішли від народної пісенної традиції, починали з обробки переказів, легенд чи етнографічно-побутових оповідань. Та якщо в Східній Україні та в Галичині цей процес розпочався в середині XIX століття, то в Закарпатті розвиток літератури народною мовою розпочався, як було сказано, лише напочатку 1920 років XX століття. А це не могло не відбитися негативно на мистецькому рівні творів. Впливу народно-пісенної традиції на Закарпатті зуміло позбутися нове покоління поетів, яке виросло і духово зміцніло за часів демократичної Чехо-Словацької республіки, яке виховувалося на загальноукраїнських здобутках, і яке дуже часто навіть учили великі мистці, скажімо, такі, як Василь Пачовський і Леонід Мосендз. В цьому поколінні була яскрава плеяда не тільки мистців, але й борців-націоналістів (Іван Ірлявський, Іван Рогач), вони, на відміну від старшого покоління, були радикальнішими, на-

¹⁰ «Вістник», 1938. Кн. 5. Т. 11, ст. 397.

¹¹ Там же, стт. 397-398.

¹² Там же, ст. 398.

¹³ Пачовський Василь. «Срібна Земля. Тисячоліття Карпатської України». Нарис історії з мапою. Львів. 1938, ст. 67.

¹⁴ Бірчак В. Вказана праця, ст. 5.

полегливішими у боротьбі за національну справу. Іван Колос, закарпатський поет, теж з цього покоління нової закарпатської генерації.

Спочатку трохи біографії поета. Іван Колос (справжнє прізвище Іван Кошан) народився 11 вересня 1911 року в селі Шандрові (нині Олександрівка) Хустського району, на Закарпатті. Закінчив у рідному селі чотири класи народної школи. Сільський учитель переконав його батька, Василя Кошана, віддати сина вчитися далі. З 1924 по 1931 роки Іван вчиться у Берегівській гімназії. У класі, на рік старшому від Івана Колоса, вчився тоді Федір Потушняк. Склавши у червні 1931 року матуральний іспит, Іван Колос працює помічним вчителем у селі Золотареві, де зустрічався з поетом Миколою Річком. Однак довго не вчителює, бо вже взимку 1932 року вступає на філософічний факультет Празького університету. Студіює слов'янську філологію. Учителями його були Олександр Колесса та Мілослав Гісек.

У Празі під час навчання бере активну участь у випуску студентського часопису «Пробоем», вміщаючи на його сторінках вірші та критичні статті за підписом І. К. Серед тих, хто жертвував на пресовий фонд часопису 100 чеських корон і ставав основуючим членом журналу «Пробоем», знаходимо і прізвище «Кошан Іван»¹⁵. Чим був часопис для закарпатських українців, можна судити з оцінки Ю. Боршоша-Кум'ятського, який привітав його вихід такими словами: «Давно тугою моєю було, щоби створити журнал патріотично-національного характеру. І це могло статися аж тепер (у 1933 році – В. Г.) по довгій мовчанці. Вітаю з великою радістю Ваш цінний журнал «Пробоем» та бажаю много успіху в будучині, і щоби Ви ним пробили тисячолітню тьму, яка в Карпатах все ще налягає на безталанний наш бідний народ»¹⁶.

Як відомо, з 1932 року на Закарпатті почав оформлятися український націоналістичний рух¹⁷, який йшов легальним і нелегальним шляхами. Легальний шлях очолив Степан Росоха, редактор часопису «Пробоем», що видавався у Празі. До цього руху належали переважно студенти Празького і Братіславського університетів та студенти середніх шкіл. Юліян Химинець, провідник Крайової Екзекутиви ОУН у 1932-1940 рр. згадує у споминах, що дальшим проявом українського націоналістичного руху на Закарпатті треба уважати працю Олега Кандиби-Ольжича в Празі зі студентською молоддю, вихідцями із Закарпаття (С. Росоха, І. Гірна-Шпилька, Е. Кузьмівна, І. Колос та ін). Наприкінці 1932 року, – пише Юліян Химинець, – С. Росоха за допомогою інших студентів, насамперед О. Кандиби, видав перший український молодіжний часопис для Закарпаття під назвою «Пробоем»¹⁸. Уточнимо, що часопис «Пробоем» вийшов не 1932, а 1933 року.

Даний уривок споминів цікавий тим, що проливає світло і на створення журналу, і на коло людей, у яких був Іван Колос, і, відповідно, формувався тут, у Празі, як поет і особистість. Хоча переконливих доказів, чи зустрічався він з Олегом Кандибою-Ольжичем, ми не маємо, однак і його поезії, і критичні виступи засвідчують, що він знав добре творчість Ольжича, яка мала на нього значний вплив. Але про це трохи згодом.

¹⁵ «Пробоем», 1933, ч. 1.

¹⁶ «Пробоем», 1934, чч. 2-3.

¹⁷ Химинець Юліян. «Закарпаття – земля української держави». Нотатки з історії Закарпаття. Ужгород, 1991, ст. 53.

¹⁸ Химинець Юліян. Вказана праця, ст. 72.

Тридцять роки – це період стрімкого росту національної свідомості молодії закарпатської генерації, період активної боротьби за автономію Підкарпатської Руси у складі Чехо-Словацької федерації.

Вірші та критичні статті Івана Колоса, які він підписував у часописі «Пробоем» криптонімом «І. К.», відразу помітили критики. Володимир Бірчак у книзі «Літературні стремління Підкарпатської Руси» пише про нього: «Кошан (І. К.), автор клясично стриманих поезій, друкованих здебільшого у паризькїм студентськїм часописі „Пробоем“. Його лірика бойова і патріотична з філософічно-дидактичним забарвленням. Взагалі в цїм авторі мислитель-філософ, цілковито опановуючий себе, переважає над розбурханістю лірика. ... Слід додати, що І. К. був чинним не лише яко поет, але також і яко критик»¹⁹. Володимир Бірчак писав, що з признанням треба підкреслити, що серед української літератури на Закарпатті зародилося вже критичне відношення до друкованого слова. Від ряду років кожна нова книжка викликає оцінки, метою яких є піднести «домагання, ставлені поетові»²⁰. І тут заслуговує на увагу, – вказує д-р Володимир Бірчак, – стаття І. К. «Розмова з поетом», видрукована в часописі «Пробоем» (ч. 6, 1934 р.). «Автор розмови закидає поетам брак самокритики й почуття відповідальности і вказує, що хиби дотеперішньої літератури лежать не в обставинах, а в самих творцях літератури». На критичних статтях Івана Колоса зупинимось детальніше, а наразі додамо, що кожен твір, написаний російською мовою, кожна збірка, якою б вона не була слабкою, зустрічала в 1930 роках на Закарпатті серед прихильників русского напрямку «похвальби до небес». «Не дивно, – пише Володимир Бірчак, – читаємо в часописах, що Карабелеш – це Пушкін, а про перші проби гімназистів, з яких ще не видно авторового Я, – пишеться, що вони починають нову добу літератури...»²¹.

Стаття Івана Колоса «Розмова з поетом» привертає увагу не лише цікавою композицією, побудованою у формі невимушеного діалогу, але й актуальністю порушеної проблеми. Автор статті показує, що рівень читачів став вищим, аніж рівень самих творців літератури, що і є її ахілесовою п'ятою, тому поетам треба вдосконалюватися, працювати над собою. «...Людина, що бажає вести національне життя, даючи йому нову розгінну силу та ідеї, мусить передовсім сама розуміти і проглянути його», а отже, «сучасний поет мусить мати світогляд», а мати світогляд – значить не лише думати й спостерігати, а й просто вчитися. Наші письменники не роблять ні того, ні другого. Тому, властиво, не маємо письменників»²².

Іван Колос закликає наприкінці статті: «Або творіть літературу, що відповідатиме конкістадорському наставленню нашого життя, або мовчіть, бо ліпше мовчати, ніж говорити не до речі. А примірів, слава Богу, маємо досить: от поети з „Вістника“, що українську поезію вирівняли зі світовою. Беріть примір!»²³.

Якщо переглянути «Вістник» за 1933 рік (саме тоді він змінив свою назву з «Літературно-Наукового Вістника» на «Вістник»), то зустрінемо там імена Богдана-Ігоря Антоновича, Євгена Маланюка, Олега Ольжича, Олени Теліги, Наталі Лівницької-Холодної, Леоніда Мосендза, Юрія Клена (Освальда Бурггардта),

¹⁹ Бірчак В. Вказана праця, ст. 173.

²⁰ Бірчак В. Вказана праця, ст. 185.

²¹ Там же, ст. 185.

²² І. К. «Розмова з поетом». / «Пробоем», 1934, ч. 6, ст. 83.

²³ Там же, ст. 85.

Богдана Кравців та інших. Як бачимо, більшість з них належали до т. зв. «вістниківців». Цікавим є й інше: на сторінках «Вістника» цього року зустрічаємо дуже багато сонетів, навіть є переклад з французької сонети Шарля Бодлера. А на сторінках «Пробоем» форма сонету також культивується, що, на нашу думку, засвідчує про позитивний вплив як «вістниківців», так і поетів «празької школи» на закарпатських молодих поетів, зокрема на Федора Могіша, Івана Колоса, Миколу Рішка та інших.

Літературу в 1930 роках передусім розглядали як засіб боротьби, а не мистецького відображення життя.

У статті «Як ми дивимосся на виховання молоді», надрукованій в часописі «Пробоем», М. Лелекач пише, зокрема, так: «Наша молодь має оминати читання коліскових пісень, оповідань, романів і публіцистичних писань, де нема життєвої енергії, а тільки шкідливе розумування, плач і нарікання. Молоді ми повинні дати те, за чим вона тужить: літературу, наповнену волювим світоглядом, поезію, в якій оспівується чин життя, боротьба та віра в ідеал...»²⁴.

Завдання літератури щодо потреб і вимог дня розглядав також Іван Колос у рецензії на збірку поезій Зореслава. «Основний тон, настрої нашої повоєнної літератури ще, так скажу, цвинтарний. По тисячолітній неволі народ, що був уже похований – будиться. Встає з могили, яку вороги не мали часу до кінця засипати. Встає виснажений, темний і в одній сорочці. Поети це відчують. Видять нашу німич, убожество, долю. Звертають на це увагу, бо хочуть нас вилічити. Та тут помиляються: їхнє відношення до нашої дійсності не вороже, заперечуюче, але товариське, а нерідко і захоплююче. Вони підкреслюють не те, що воскресаємо, але те, що ми мертві. Вони не будять погорди до дійсності, не бажають за всяку ціну змінити її, не викликають її на двобій, а навпаки, шукають у ній краси. малюють її як щось рідне та дороге: приймання дійсності поетами ... хибне. Воно не пориває до діла, не гартує волю, лише придавлює її і забуває всякі змагання в їх зародку. Безпощадна боротьба, спрага знищити, погорда і гнів до злого, – ось настрої, що повинні кермувати поезією народу, що бореться за кращу долю. Розумію, що біль рве серце всякої людини, що бачить нашу незавидну дійсність. Але перемогти біль є більше, ніж терпіти, змостися над тим, що є, це вияв волі, що хоче вести, а не що дає себе вести»²⁵.

Цього ж кредо Іван Колос дотримується і у своїй поезії.

У 1938 році Іван Колос видає в Ужгороді єдину свою книжечку поезій «Молоді мої дні», завдяки якій він став відомий у Західній Україні. 22 січня 1939 року популярний часопис «Діло» повідомив своїх читачів про нових лавреатів літературної нагороди за 1938 рік, яку присвоювало за найкращі твори року Товариство письменників і журналістів ім. Івана Франка у Львові. Члени журі, вибрані Радою товариства (до журі входили Василь Щурат – голова, Микола Матвійів-Мельник, Євген Ю. Пеленський. Володимир Радзикович, Михайло Рудницький – члени), вирішили не присвоювати першої нагороди нікому, другою відзначили Дарію Ярославську за повість «Полин під ногами» і третьою – Івана Колоса за збірку поезій «Молоді мої дні». Додамо, що журі вирішило також «виіржнити дві збірки Святослава Гординського „Сновидів“ і „Вітер над полями“, збірку Ростислава Кадра „Пінистий келих“ та Івана Керницького „Мій світ“».

²⁴ «Пробоем», 1933, ч. 1.

²⁵ І. К. «На маргінесі поезій Зореслава: Зі серцем у руках». // «Пробоем», 1933, ч. 1.

У цю ж числі часопису читачі дізналися про лавреатів. «Молодий закарпатський поет Іван Колос». — під таким заголовком була вміщена рецензія на його збірку, підписана криптонімом М. Р. Знаємо, що в 1939 році в «Ділі» працював Михайло Рудницький і вів літературну сторінку. Правдоподібно, що саме йому і належала дана рецензія, хоча беззастережно стверджувати цього не можемо. Ось що він пише про поезію Івана Колоса: «Ще донедавна на збірки закарпатських поетів ми дивилися вибачливим оком старших братів, що відвикли від гріхів молодости. Та ось не одна з останнього часу здивує вас ще більше, ніж якби ви взяли випадково в руки галицькі передвоєнні поезії. Ви не повірили б, що ще 20 років тому галицькі поети мали право вживати чисто місцевих слів, фальшивих наголосів, нелітературних зворотів. Це право ми залишили від якогось часу ще землякам в Америці та на Закарпатті. Тепер здивує вас така збірка, як Івана Колоса — дебютанта. У ній закарпатський поет відразу знявся на рівень чистої літературної мови наших наддніпрянських братів, засвоїв собі деякі нові літературні засоби і здивував нас своєю ширістю, легкістю та ясністю. Це ще один доказ, що літературна мова, раз вироблена у творах письменників, глузує собі з кордонів і часу; кожний молодий письменник може засвоїти її, навіть коли він живе сам на пустині...»²⁶.

Далі Михайло Рудницький відзначає, що Іван Колос не має багато мотивів, настроїв, тем. Його світ обмежений майже до одного краєвиду і до одної провідної думки: верховини з ґрунями, вівсяні ниви, плесо Тиси і гарячий час, що кличе до діла. Ще раз мотив весни, що минає, ще раз весна надії та свободи.

Вказував Михайло Рудницький і на москалізми, які зустрічаються у збірці. Деякі з них не типові для Івана Колоса. Як мені відомо, редагував збірку Михайло Мухин, близький друг Максима Рильського, напевно, то з його легкої руки і було їх теж додано. Хоча і в Колоса вони трапляються не тільки в поезії, але й у критичних статтях. Серед москалізмів у збірці зустрічаються: розтерзане — замість розшматоване життя, товпи — замість юрби та ін.

Закінчуючи рецензію, Михайло Рудницький писав: «Уся збірка тішить нас передовсім як суспільний і політичний прояв»²⁷, повторюючи ще раз, що над усім у ній панує ясність, простота, молодечий порив.

Однак ще раніше від Михайла Рудницького на збірку поезій відгукнувся Євген Маланюк. Його стаття «Молоді українські поети Закарпаття (Замість рецензії)» була вміщена у «Вістнику» за 1938 рік у листопадовому числі часопису (книга 11). Та перед тим як зупинитися на аналізі цієї статті, згадаємо статтю Євгена Маланюка «З Закарпатського Парнасу», видруковану у «Вістнику» 1933 року, в якій він розглядає збірки поезій Василя Гренджі-Донського «Тернові квіти полонин» (1924) та Зореслава «Зі серцем у руках» (1933). У 1933 році Євген Маланюк писав, що т. зв. Прикарпатська Русь «є ще досі країною малярської культури»²⁸ (виділення Євгена Маланюка — В. Г.). Носіями цієї культури, на думку поета, були місцева «русинська» півінтелігенція і жиди, що складали в той час соціально пануючу верству з усіма специфічними наслідками такого панування. Знаряддя цієї верстви була «горілка (кормчи!) і комунізм (дух Белі-Куна ніде так не відчувається, як по місцевих жидівських резерватах)». Горілка деградувала населення, а белякунівський «комунізм» утворив з населення «моторошно чорний хаос»²⁹,

²⁶ М. Р. «Молодий закарпатський поет» // «Діло», 1939, 22 січ.

²⁷ Там же.

²⁸ Маланюк Є. «З Закарпатського Парнасу» // «Вістник», 1933. Кн. 12. Т. IV, ст. 924.

²⁹ Там же.

і, як наслідок, молодь 13-15 років робила враження 9-10-літніх дітей, часто з яскравими рисами дегенерації, а відсоток «комуністів» кілька років тому доходив по селах до 80. Ситуацію 1930 років, як на нашу думку, Євген Маланюк змалював згущеними барвами. Як і кожен емігрант, він сприймав передусім зовнішні ознаки життя, глибинні його прояви могли збагнути лише уродженці краю. У цьому легко пересвідчитися, скажімо, співставляючи сприйняття демократичного устрою Чехо-Словацької республіки та її президента Масарика Уласом Самчуком та Августином Штефаном чи Петром Стерчом³⁰. Однак глибоке розуміння поезії та її течій на Закарпатті Євгеном Маланюком і нині може служити для нас чудовим взірцем. Деякі його судження видаються нищівними, але, як на нашу думку, саме вони свого часу могли бути стимуляторами розвитку літератури на Закарпатті, і то літератури мистецького рівня.

Щодо поезії Василя Гренджі-Донського і Зореслава, то Євген Маланюк пише: «Матеріал, вміщений у збірниках, є занадто сирий, занадто ще не літературою у випадку з Г. Донським і занадто лише літературою у випадку із Зореславом. Але, власне тому, книжечки ці набирають характеру культурних документів і – на тлі Закарпаття – матимуть певне історичне значення для цілої української літератури»³¹. На думку Євгена Маланюка, вірші Гренджі-Донського не є «літературою» тому, що в їх старомовності й наївності, так невластивій нашій добі, пульсує справжнє, безпосереднє чуття, ширість без гриму і фризур. – є вони на багатьох сторінках збірника правдивою поезією, таким рідкісним у нас явищем. «В цім полягає вага цієї, може й малолітературної, маломистецької, але багатой органічним життям книжечки»³².

«В особі Зореслава Закарпаття має інтелегентного і культурного письменника-фахівця. А така постать на тлі Ужгорода є цілком новою», – пише Євген Маланюк про Зореслава. «Збірка „Зі серцем у руках“ не є плодом молодечого аматорства чи відважного дилетанства. Не є це також безпосереднім (хоч би й незграбним у вислові) проявом поезії, що не знайшла властивій собі форми. Ця дещо бліда, трохи засушена майже бездоганною версифікацією і потенційно ще слабка збірка є одначе літературною з усіма плюсами й мінусами, що містяться в цім двозначнім окресленні»³³.

Іншими словами перефразовуючи Євгена Маланюка, можна сказати, що наразі поезія на Закарпатті в особі Зореслава стає «мистецтвом слова» (вислів Олексі Мишанича). Наступні поети, зокрема Іван Колос, власне, і прагнули творити «мистецтво слова» в поезії, але про це трохи згодом.

«Підсумовуючи добу 1905-1920 рр. нашої поезії, – веде далі Євген Маланюк, – Зореслав, у міру своїх ліричних можливостей, старається її перетопити по-своєму, дати свій власний вираз, а не йти в напрямку найменшого опору слизьким шляхом епігона. Конструкція строфи, словництво і впорядкованість синтакси – такі, що їм міг би позаздрити не один з літератів поза Закарпаттям»³⁴.

³⁰ Самчук Улас. «На білому коні. Спогади». // «Дніпро», 1993, ч. 2-3. Штефан Августин. «За правду і волю». Спомини і дещо з історії Карпатської України. Кн. 1. Торонто, 1973. / Кн. 2. 1981. Стерчо Петро. «Карпато-Українська держава». Торонто, 1965. А також див.: Бірчак В. «Карпатська Україна. Спомин й переживання». Прага, 1939.

³¹ Там же, ст. 925.

³² Там же, ст. 925.

³³ Там же, ст. 927.

³⁴ Там же.

На цих двох збірках поезій Євген Маланюк зупинився не випадково. «Гренджа-Донський і Зореслав у сучасній ще слабкій поезії Закарпаття, поезії, яка ще не народжується, на мій погляд, – уважає Євген Маланюк, – являються тими бігунами її, між якими вона буде формуватися»³⁵.

Прогноза Євгена Маланюка справдилася, що підтверджує його стаття «Молоді українські поети Закарпаття», надрукована через 5 років у «Вістнику». Аналізуючи цього разу дві збірки поезій закарпатських поетів – Івана Колоса «Молоді мої дні» (1938) та Юлія Боршоша-Кум'ятського «Кров кличе» (1938), автор простежує як розвиваються намічені ним розвиткові лінії поезії Закарпаття. «Тепер, майже по десятилітті, можна ствердити, що лінії ті зміцніли й вияскравилися. Ще більше повстали – попри них – такі, напр., явища, як сонети Федора Могиша чи напружені строфи Миколи Рішка, що носять в собі вже елементи синтези й органічного „усамостійнювання“»³⁶. Символічно назвавши ті лінії у свій час «лінією Рильського» та «лінією Тичини», Євген Маланюк уважає, що родовід Боршоша губиться в імпресіоністично-символічних сутінках, «задивлена в формальних здобутках, ретельна і навіть елегантна у виразі лірика Колоса – ніби перегукується (через Кравців та Антонича) з київським неокласицизмом. ... вірші Колоса наявно зраджують подив їх автора до Зерова-Рильського, і то, власне, Рильського в його епічних проявах (плинна закінченість речень, характеристичні дистихи й навіть октави). Любовно задивившись в київських майстрів, Колос навіть не відчуває парадоксальності сполучення: медитаційно неокласичної манери з бойово-патріотичною тематикою. Але нераз ризикований „рильськізм“ Колоса дає несподівані для закарпатських традицій – зразки літературної культури»³⁷.

І все ж таки, віддаючи належну пошану шляхетному й плідному учнівству Колоса, Євген Маланюк віддає першість тим сторінкам і рядкам його збірки, де «поезія проривається, перемагаючи і формальні набутки, і загінотизованість Зеровим. Це там, де Колос іде без нічийї, очевидно, допомоги і знаходить самостійні шляхи»³⁸. Саме у власних відкриттях Колоса, а не в покірному, хоч і корисному ступанні в достойні сліди вчителів, бачив майбутнє Івана Колоса Євген Маланюк. На думку визначного майстра, для того майбутнього Іван Колос уже готовий. Правда, Євген Маланюк застерігав дебютанта, що дальше поглиблення «„літературности“ і специфічно неокласичного, розхолоджуючого роздуму грозило б розростом вже й тепер де-не-де „дисіючих“ прозаїзмів, грозило б стабілізацією вже й тепер помітних моментів епігонізму»³⁹.

Погодьмося, що перша збірка Івана Колоса, як і його перші вірші, надруковані в часописі «Пробоем» викликали помітну увагу критики.

Аналізуючи збірку поезій Юлія Боршоша-Кум'ятського, Євген Маланюк зауважує, що він хоч і має за плечима кілька збірок, але й по десяти роках не є вільний від найелементарніших прогріхів щодо ритму й рим, у віршах його й досі змагається коломийкова метрика з книжкою. «Щодо техніки вірша і формальних кваліфікацій – Колос чи Рішко (вже не кажучи про Зореслава), в порівнянні з Боршошем – віртуози»⁴⁰.

³⁵ Там же, ст. 928.

³⁶ Евг. М. «Молоді українські поети Закарпаття», ст. 827.

³⁷ Там же, ст. 827.

³⁸ Там же, ст. 828.

³⁹ Там же.

⁴⁰ Там же.

І в той же час, зауважує Євген Маланюк, у збірці Боршоша-Кум'ятського «все ж таки подибуємо поезію! Навіть частіше, ніж у згаданих авторів. Є в ній не лише окремі образи, що ранять (найсутніше в поезії!), але й цілі вірші і навіть цикли..., що переливаються барвами, дихають життям»⁴¹.

Загальне враження від двох останніх закарпатських публікацій висловив такими словами: «Хочеться на підставі небагатьох, але яскравих моментів правдивої і оригінальної поезії в них ствердити – не без тривожної радості – певний факт: що кризь ще не зовсім виразне, далеке від довершеності й нерівне обличчя цих книжок вже прокреслюються, вже майже майорять перші ознаки **власного стилю** нашої Срібної Землі»⁴² (Виділення Є. Маланюка – В. Г.).

Як не парадоксально, про вихід своєї книжки поезій Іван Колос довідався лише через 10 років. У 1937 році, перед тим, як іти до чеського війська на дворічну військову службу, він заніс рукопис в Ужгороді у видавництво Юрія Тищенка. 15 березня 1939 року Чехію окупували німецькі війська, Словаччина проголосила себе республікою, народ Закарпаття утворив вільну Карпатську Україну, яку в колісці вбили мадярські окупанти. Німці розпустили чеське військо, в якому служив поет, і Іван Колос опинився на роздоріжжі. В Закарпатті лютував мадярський терор, додому повертатися було небезпечно, і він вирушив до Праги. Роботи ніде не можна було знайти. Як тисячі інших безробітних, у великій валці потрапив до Німеччини. Науковець за покликанням, поет у душі, він два роки працював у Любеку біля плавильних печей. Згодом кинув цю працю і поїхав у Берлін. Освіта й знання німецької, яку, будучи схильним до мов, опанував за цей час, дозволили йому знайти місце в приватній страховій конторі.

Після війни Іван Колос повертається до Праги. Та двічі неможливо ввійти в одну річку – змінилися кордони держав, змінився світ. І знову перед Колосом постає вибір: як жити далі? Що його, республіканця за переконанням, людину, виховану на демократії, чекало на рідній землі? «То комуністи видумали соціалістичний реалізм, аби письменники писали, які то чесні люди комуністи... Тих, хто не хотів так писати, посилали в Сибір трохи повчитися». Легко уявити долю Івана Колоса вдома, на батьківщині.

Іван Колос залишився на чужині. Від репресій його врятувало тільки те, що змінив у паспорті національність на словацьку, від чого постійно мучився. В селі, де він народився, говорили, що він начебто 25 років відсидів у Чехії в тюрмі. Його розшукували рідні через Червоний Хрест, і рівно через 25 років він дав про себе знати. Іван Колос розповідав, що від 1946 до 1972 року він безперервно працював на текстильних, машинобудівних заводах, у копальні, звідки й пішов на пенсію. Врешті, хіба це не було добровільною тюрмою для поета з вищою освітою?

Іван Колос доживає вік на чужині. Без дітей. Без сім'ї. Восьмий десяток минув. Соматність і повне забуття.

«Свого часу, – писав до автора цих рядків Олекса Мишанич, – по І. Колосові топталися, як дікі кабани. Думаю, що як поет, він на це не заслужив. Настав час, коли можна щось поправити, згадати і скромний внесок цього справді талановитого чоловіка в розвиток української поезії на Закарпатті». Саме Олекса Мишанич почав першим реабілітовувати несправедливо забуте ім'я Івана Колоса, автора єдиної збірки поезій та низки публікацій в журналі «Пробоем». Після

⁴¹ Там же, ст. 829.

⁴² Там же.

війни Іван Колос практично назавжди відійшов від літератури. Блискучий дебют – літературна нагорода – увага визнаних майстрів – і повне забуття. Ким міг стати Колос для Закарпаття, доводиться хіба лише домислювати. На думку ж Олексі Мишанича, поезію Івана Ірлявського з поетичним доробком Ю. Боршоша-Кум'ятського тих років та збіркою «Молоді мої дні» (1938) І. Колоса «треба нині визнати вершинним явищем закарпатської української поезії кінця 1930 – початку 1940 років»⁴³.

Саме О. Мишаничу належить і перша правдива стаття в «Українській літературній енциклопедії», хоча думаємо, що його твердження, що збірка І. Колоса «Молоді мої дні» «стала помітним явищем в українській поезії»⁴⁴ потребує уточнення. А саме: збірка І. Колоса «Молоді мої дні» стала помітним явищем в українській поезії на Закарпатті.

Завдяки О. Мишаничу у видавництві «Карпати» була підготовлена до друку книжка поезій Зореслава, Івана Ірлявського та Івана Колоса, однак через економічну скруту її так і не судилося видати. Вперше про І. Колоса вдалося надрукувати коротку статтю і добірку віршів авторові цих рядків у 1991 році в газеті «Новини Закарпаття» чч. 127-128. До 80-річчя поета появилася стаття у «Новинах Закарпаття», а також добірка віршів Івана Колоса 11 вересня 1991 року в ч. 174. Власне, в цій публікації вперше доказано, що криптонім І. К. та псевдонім Іван Колос належить Іванові Кошану.

Добірка поезій Івана Колоса надрукована в поетичній антології «Моя Карпатська Україно» (Ужгород, 1992) та в книжці «Хуст над Тисою» (Ужгород, 1992). Остання публікація віршів Івана Колоса під назвою «Золота дорога до волі» з післямовою автора цих рядків вміщена у часописі «Дзвін» в чч. 4-6 за 1993 рік під рубрикою «Українська поезія за рубежем. Антологія».

У советські часи ім'я Івана Колоса частіше згадували разом з Іваном Ірлявським. Літературознавець писав про них: «Націоналістичне спрямування мала також творчість І. Колоса (зб. «Молоді мої дні») та І. Ірлявського («Голос Срібної Землі»)»⁴⁵.

Свою поетичну творчість Іван Колос розпочав у 1931 році. Як довідуємося з праці М. Куренівця «3 перших кроків націоналістичної поезії на Закарпатті», надруковану в часописі «Пробоем», гурт молоді на різдвяних феріях 1931-1932 р. зійшовся коло професора Білинського в селі Золотареві, сусідньому з Шандровим. Отримання першого числа «Слова Народу» викликало відгук і надії у юнаків, «висловом чого слід уважати написану 25 грудня 1931 року в цьому ж Золотареві «Присвяту «Слову Народу», що її склав І. К. (пізніше відомий, як Іван Колос, автор премійованої в 1938 році збірки «Молоді мої дні»). ... І належить сказати, що вже і в цій першій друкованій спробі голос молодого піонера звучав суворо, поважно і певно»⁴⁶. «Присвята» була надрукована в «Слові Народу» від 3 січня 1932 року, що вийшов у Пряшеві. Кількома місяцями пізніше, у «Слові Народу» в ч. 9 від 1 травня 1932 р. Іван Колос видрукував вірш «Під розвагу». Він приваблював тогочасну критику тим, як уважав М. Куренівець, що має «витриманий в душі українського націоналізму зміст, більше того – має цілком програмний характер»⁴⁷.

⁴³ «Закарпатська правда», 24 лютого 1990.

⁴⁴ «Українська літературна енциклопедія». К. 1990. Т. 2, ст. 535.

⁴⁵ Балега Ю. Вказана праця, ст 19.

⁴⁶ «Пробоем», 1942, ч. 4.

⁴⁷ Там же.

Власне, в цій статті М. Куренівця чи не вперше аналізується творчий доробок Івана Колоса, зокрема його перші кроки в літературі.

Вже згадувалося, які теми й мотиви були притаманні першій книжці Івана Колоса. Мені би хотілось зупинитися на аналізі чи не найважливішої і провідної теми в його творчості – на конкістадорській. У ч. 2-3 часопису «Пробоем» на першій сторінці вміщено два сонети Івана Колоса, підписані криптонімом І. К., один починається словами:

Я конкістадор, гордий та суровий,
Підняв прапор і вирушив у бій.
Всі перешкоди борю зручно, скоро,
Бо здобувать – мій духовий настрій.

Юнацькі груди розпирає порив
Я **хочу** видить нерви й мозок мій.
Тому спішу зустріти дні прозорі
Над трупами потвор, отруйних змій.

Страх, чи сумнів не зрушать мою душу,
Бо я собі сказав так: **хочу, мушу**.
Бо конкістадор я, що вирушив до бою.

І знаю то, одно то певно знаю,
Що бажане здобуду, відшукаю
Як неживий, о мертвою рукою.

Конкістадорськими настроями переповнені й «Октави» Івана Колоса, але тут поет малює образ конкістадора, який вирушає на човні в розбурхане море, щоб тільки здобути мету і замір довершити. Тут образ конкістадора асоціюється автором з образом Колумба, Одісея, і ми починаємо розуміти, що образ конкістадора у баченні поета набуває не негативних рис: конкістадор – не завойовник, не загарбник, не грабіжник. Ми, поневолені на своїй землі, не можемо нікого ні загарбувати, ні грабувати, але в душах наших повинен жити дух конкістадорів, людей мужніх, щоб завоювати волю своєму народові на нашій рідній землі. Так прочитуються чимало віршів, наповнених конкістадорськими настроями. Нині нас, звичайно, менше притягує дзвін мечів, який лунає у віршах, але в добі 1930 років – саме ці вірші були найпопулярнішими серед молоді. Їх аналізували й критики. Так, М. Куренівець наводить цілі вірші Івана Колоса саме такого пляну, пишучи про них із захопленням, що вони повні «здобувчих „конкістадорських“ настроїв»⁴⁸.

Досить вже гнутися, плакати безрадно,
У життєвій боротьбі безпощадній!
Досить вже плакати, більше не хочем,
Хай замість сліз тепер кричить крикоче!

Володимира Бірчака зацікавили «Октави» Івана Колоса, в яких образ конкістадора, як на нашу думку, постійно змінюється, набуває все нової якості. Спочатку він асоціюється з Колумбом, відтак з відважним Одисеем і нарешті – з

⁴⁸ Там же.

образом човна «в панцирі сталевім», якого нелегко знищити, заповнює всю увагу читача. зливаючись з образом закутого у сталевий панцир конкістадора.

Нам бачиться, що в інтерпретації Івана Колоса на ґрунті українському образ конкістадора набуває нових рис і нової якості. Розбурхане море (землі Закарпаття далекі від моря) тут радше нагадує розбурхане життя тих років, тому конкістадор і повинен відчувати себе в ньому впевнено, пливати, мов корабель.

Конкістадорські настрої лунають і в критичних статтях Івана Колоса. В статті «Розмова з поетом» він закликає: «Або творить поезію й літературу, що відповідатиме конкістадорському наставленню нашого життя, або мовчіть...»⁴⁹. Як на краще в поезії рецензованої збірки Зореслава «Зі серцем у руках» Іван Колос вказує на те, що Зореслав «свідомо хоче складати гимни активності. Це бажання впевнює нас, що Зореслав буде поетом підкарпатських українців, що змагаються за краще майбутнє»⁵⁰.

Конкістадорські настрої в поезії та критичних статтях Івана Колоса настільки захопили всіх, що в журналі «Пробоем» їх почали повторювати й інші мистці. Слово конкістадор на сторінках часопису «Пробоем» частіше асоціюється зі словом «герой, геройський, мужній, борець».

А в житті Закарпаття, і передусім серед студентів українців, які вчилися у Празькому університеті і гуртувалися навколо часопису «Пробоем», було чимало реальних молодих людей, які нагадували відчайдушних конкістадорів. Серед них я назвав би на першому місці поета Івана Ірлявського, Івана Рогача, Степана Росоху. Мужнього конкістадора нагадував, напевно, празьким студентам, вихідцям із Закарпаття, і поет Олег Кандиба-Ольжич. Ольжич бував і на Закарпатті. «До близьких його закарпатських друзів-однодумців, — пише пражський дослідник Микола Неврлий, — належали Іван Рогач, поет Іван Ірлявський, розстріляні німцями в Україні, д-р Степан Росоха, поет Гренджа-Донський, Василь Кузьмич і Олександр Белестів з Хусту»⁵¹.

Доречно буде тут сказати, що конкістадорський дух вимагав і відповідної форми в поезії. Холодна, ніби відчужена неокласична форма домінує в поезії Олега Ольжича, і нам бачиться, що його творчість, як і інших поетів «празької школи» та «вістниківців», які полюбляли класичні форми, вплинула позитивно на молодих закарпатських поетів нової генерації, які навіть народилися в близькому відрізку часу (Іван Колос — в 1911 р., Федір Могіш (Боевір) — в 1910, Микола Рішко — в 1906).

Іван Колос — лірик, але лірика його одягнута в холодні шати неокласичних форм, чим суттєво відрізняється від лірики інших закарпатських поетів тих років, бо і вона за своїм духом конкістадорська: вона кличе до боротьби, до чину, а не замишування і ніжності. І це було для Закарпаття 1930 років свіжим повієм вітру.

Вірші Івана Колоса були співзвучні тим домаганням української молоді на Закарпатті, які були порушені на другому з'їзді української народовецької молоді Підкарпаття у 1934 році в Мукачеві. Як пише М. Куренівець, «весною 1934 р. гурток української високошкільної молоді з Закарпаття, що студіювала на високих школах у Празі та Братиславі і до якої належав і сам І. К., гарячково і дуже

⁴⁹ «Пробоем», 1934, ч. 6.

⁵⁰ Там же.

⁵¹ Ольжич Олег. «Цитаделя Духа». Словацьке педагогічне видавництво у Братиславі, відділ української літератури в Пряшеві. Фундація ім. Олега Ольжича в Лондоні, 1991, ст. 8.

пляново готувалися до організації другого з'їзду української молоді Закарпаття, що має відбутися 1 липня 1934 р. в Мукачеві»⁵². Іван Колос друкує в травневому числі «Пробоем» за 1934 рік поезію, створену в передчутті свята у Мукачеві.

Рідний наш краю, ми твої діти,
Що тебе прагнуть збудити, ogrіти:
Працею збудим, ogrієм любов'ю
А у потребі і власною кров'ю...

Саме на другому з'їзді народовецької молоді Закарпаття було проголошено в резолюціях, що він з «обуренням відкидає спроби створити з нашого населення якусь окрему „підкарпатську“ націю, бо Підкарпаття заселяє частина великого українського народу. А рішучо домагається негайного прилучення до Підкарпаття тих земель під Словаччиною, де живе компактно масою понад 200.000 українців...»⁵³. Цей з'їзд засвідчив про небувалий ріст свідомості нової генерації закарпатських українців та їхнє розуміння державницьких ідей. Історик Петро Стерчо підкреслює, що з'їзд у Мукачеві 1934 року проходив у дусі ідей націоналізму, а його революційність відзначилася тим, що, всупереч забороні чеського крайового президента Антоніна Розсипала вживати публічно синьо-жовті прапори, молодь вийшла на вулиці міста з масою українських прапорів⁵⁴.

Якщо згадати оцінку Євгеном Маланюком життя на Закарпатті в 1933 році у його статті «З Закарпатського Парнасу» і співставити її з рухом народовецької молоді, то наочно побачимо її недостатню обґрунтованість. Безперечно, такі явища, як алкоголізм, який спричиняв до дегенерації, панування у великих містах (але в жодному разі не в селах!) мадярської культури – були на Закарпатті проти них чи не з перших днів приєднання до Чехо-Словаччини і активно вели боротьбу газети національного напрямку. Скажімо, в газеті «Русини» протягом 1923 року друкувалися статті антиалкогольного напрямку, зокрема праця президента Чехо-Словацької республіки Масарика «Етика і алкоголізм», яку переклав на українську мову проф. Августин Штефан. Однак цікаві судження Євгена Маланюка ще раз показують про ту складну ситуацію, яка була на Закарпатті. І саме в цих складних умовах і розвивалася нова поезія на Закарпатті, й уже наприкінці 1930 років в неї прокреслювалися, за словами Євгена Маланюка, «перші ознаки **власного стилю**»⁵⁵. Підносив до цього рівня українську поезію на Закарпатті й Іван Колос.

«Заметемо вогнем любови межі.
Перейдемо убрід бурхливі води,
Щоб взяти певно все, що нам належить
І злитися знову зі своїм народом».

Олена Теліга: «Поворот», «Слово і зброя», стор. 65.

⁵² «Пробоем», 1942, ч. 6.

⁵³ «Пробоем», 1934.

⁵⁴ Стерчо Петро. «Національне відродження Карпатської України» // 36. «Організація Українських Націоналістів: 1929-1954». Париж, перша українська друкарня у Франції, 1955, ст. 197.

⁵⁵ «Вістник», 1938. Кн. 11. Т. IV, ст. 829.

*Іван Климів-Легенда
(1915-1942)*

*Провідний член ОУН, глибоко заангажований у боротьбі
проти польських і більшовицьких наїзників,
Крайовий Провідник ОУН під час першої більшовицької окупації
Західньої України, член Проводу від Другого ВЗ ОУН,
заарештований і замучений гестапом у в'язниці 1942 року.*

Богдан ЧОРНОМАЗ

СПРОБИ ДЕРЖАВНОГО БУДІВНИЦТВА НА УМАНЩИНІ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1940 РОКІВ

У житті будь-якого народу історія невтомно фіксує періоди воєн, мирного життя чи активного будівництва фундаменту свого майбутнього – власної держави. Якось уже так сталося у нашій історії, що всі спроби українців будувати свою державу завжди наражалися на шалений спротив з боку сусідів. В умовах нашої бездержавності вони майже безборонно використовували Україну як дармового сировинного, економічного, інтелектуального, демографічного й територіального жертводавця.

Цілком зрозуміло, що намагання українців самоорганізуватись у своє державне утворення були найбільш неприйнятні для всіх завойовників, які користали з нашого поневолення. Інакше це означало б позбавлення їх отого дармового жертводавства. Тому-то періоди, коли українці були близькі до здобуття національної незалежності, завжди позначені збройною боротьбою та величезними втратами, а спроб вибудувати свою державу протягом нашої історії було немало.

Одна з таких спроб українців співпадає з часом Другої світової війни, тобто на початок 1940 років. Війна викликала політичну активність серед усіх народів світу. Наша Нація в цьому відношенні не була винятком. Численні документальні підтвердження фактів державобудівних зусиль цього періоду зберігаються в архівах і добра їхня частка, дякуючи зусиллям істориків, уже в науковому обігу. На підставі найновіших даних, почерпнутих з архівних документів, вже сьогодні можемо твердити, що спроби самоорганізації нашого народу в державні структури в 1941 році притаманні абсолютно для всієї України без огляду на регіональний, географічний чи адміністративний поділ. Звичайно, через певні об'єктивні обставини, пов'язані з історичним розвитком, в Західній Україні порівняно з іншими регіонами ці спроби були потужнішими. Та слід підкреслити, що Центральна й Східна Україна може не з такою потугою, але теж активно брали участь у цих процесах. Це важливо докладно дослідити хоча б з тої причини, щоб зруйнувати складений російськими більшовиками та їх коляборантами фальшивий міт про наскрізь деструктивного «западніка-бандеровця» і лояльного «східняка-колхозника», метою якого було ділити наш народ на дві неприязні одна до одної частини. Розвінчування цього міту сьогодні є надзвичайно актуальним. Адже дотепер в Україні певні політичні сили цей міт культивують і продовжують ділити нашу націю на «хороших» і «поганих», приховуючи правду про події 1940-1960 років, пов'язані з Актом 30 червня та героїкою ОУН і УПА.

На підставі даних, взятих з архівних матеріалів і юридично оформлених свідчень очевидців та безпосередніх учасників названих подій, спробуємо простежити їхній розвиток в одному з регіонів Центральної України, а саме на Уманщині.

Свідчить, нині ще живий, житель с. Ропотуха Уманського р-ну Черкаської області п. Іван Вовчок: «Через два дні після приходу німців у нашому селі появилися націоналісти – два чоловіки. Вони попросили людей зібратися на сходку*, а один з них прийшов до мого батька, як до керівника сільського духовного ансамблю (він тоді саме очолював ансамбль) і попросив, щоб той з іншими музикантами перед початком і після закінчення сходки заграє гімн «Ще не вмерла Україна». А провести сходку було заплановано на другий день.

Батько зразу ж поліз на горище і щось довго шукав. Коли він зіліз, то в його руках були ноти до гімну «Ще не вмерла Україна». В той же вечір був зібраний у батьковій хаті весь склад сільського ансамблю і до півночі ми вже були готові грати гімн. На другий день відбулася сходка. Із сторони Півднісого було чути канонаду, бо там ще був фронт, а в нас проходила сходка і виступали представники ОУН із Західної України. Вони говорили людям, що настала година будувати свою державу і чи буде вона в нас – залежить від нас самих. На сходці ми обрали старосту села та двох поліцаїв. Всі вони склали присягу, в якій йшлося про те, що вони будуть підпорядковуватися сільській громаді й захищати її. Потім ми заграли гімн «Ще не вмерла Україна», після чого один з представників ОУН обняв мого батька і розцілував»¹.

Свідчення про такі сходки на сьогоднішній день зібрано з багатьох сіл Уманщини. Є всі підстави твердити, що вони проходили в кожному селі за однією схемою й у виступах організаторів сходок висвітлювалися такі ж проблеми. Це свідчить про те, що то була централізована акція, яка мала певну мету, а саме – створення місцевих органів самоврядування, на які мали опиратися такого ж типу органи вищого рівня.

Крім свідчень очевидців і учасників державобудівних процесів, які, до речі, відбувалися в Україні, повсюдно після відступу Червоної армії. в архівних документах, зібраних органами НКВД після відступу німців, є безліч підтверджень того, що на Уманщині місцеві жителі в 1941 році робили повсюдно наполегливі широкомасштабні спроби налагодити громадсько-політичне життя та створити структури українського місцевого самоврядування.

«Націоналісти ходили по нашому селі п'ятірками, тобто по п'ять осіб. Одягнені були в український національний одяг. Тоді вони в нашому селі зібрали сходку, обрали старосту села, заспівали національний гімн «Ще не вмерла Україна», виступили з промовою, котра зводилася до того, що Україна повинна бути самостійною, незалежною від СРСР...»².

Вище наведена цитата виписана з протоколу допиту учасника місцевого націоналістичного підпілля. В протоколі йдеться про ті самі речі, про які згадує п. Вовчок, тільки в іншому селі (с. Кленове, нині Голованівський р-н).

Державобудівні процеси в Східній та Центральній Україні в 1940 роки почалися з сіл не випадково, бо кожен, хто має хоча б невеликий досвід політичної діяльності, розуміє, що без організації суспільства на найнижчому та на середньому рівнях. будь-які мрії про побудову власної національної держави є ілюзією.

Отже, не дивлячись на те, що після подій, про які ми ведемо мову, минуло вже більше півстоліття, дослідникам, навіть без спеціальної підготовки, неважко

* Слово «сходка» означає збори, – примітка редакції.

¹ Архів автора.

² Архів УСБУ по Черкаській області. Справа 88, том 7, арк. 49. (Переклад тут і надалі автора).

простежити, як самоорганізовувалися українці в центральних областях України на рівні найнижчих ланок суспільства – в селах. В усякому разі старше покоління Уманщини про ці сходки ще добре пам'ятає, а в архівах активна участь у сходках зафіксована як окремі пункти антирадянської діяльності. Такий стан справ на той час відповідав усім законам логіки, бо села треба було включити в єдину функціональну основу системи державного життя. Життя державне, яке за ініціативою активу ОУН робив увесь народ³.

Якщо ми порівняно легко знаходимо вагомі свідчення та документальні підтвердження самоорганізації українців на найнижчому рівні, тобто в селах, то про державницькі структури середнього рівня знайти підтверджуючі матеріали важче, але можливо. Важко з тієї причини, що живих людей, причетних безпосередньо до структур самоуправління середнього рівня, вже майже не залишилось. А в архівних справах бувшого НКВД-КГБ фіксації державотворчих зусиль, як окремого явища, поки що не знайдено. Очевидно це тому, що державотворчу діяльність українців (як і інших окупованих народів) німці забороняли й переслідували всіма можливими засобами, при цьому широко застосовуючи різнопланові провокації, арешти і розстріли. А енкаведисти, збираючи обвинувачувальний матеріал на арештованих оунівців, іноді лише дотично згадували в документах про приналежність того чи іншого націоналіста до структур місцевого самоврядування середнього рівня.

Вивчаючи глибше архіви російсько-більшевицьких каральних органів, ми знаходимо підтвердження того, що на Уманщині намагання створити органи місцевого самоуправління і владну субординаційну вертикалю кількох рівнів були успішні, добре продумані, і люди, котрі мали представляти місцеву українську владу, були цілком підготовлені до своєї місії інтелектуально й ідеологічно. На підтвердження цього доцільно подати ряд виписок з документів обвинувачувальних справ, які зберігаються в Черкаському державному архіві й у Черкаському СБУ.

«...В своїй практичній антисоветській діяльності на тимчасово окупованій німцями території [...] націоналісти [...] нав'язували так звані органи так званої «Української влади», старост [...]»⁴.

«Українсько-німецькі націоналісти з числа бувших петлюрівців, політичних бандитів і іншого антисоветського елементу, створили Організацію Українських Націоналістів, яка ставила перед собою завдання – створення буржуазно-націоналістичної держави, або так званої „Великої Соборної Української Держави“»⁵. В одній із справ архіву Черкаського СБУ серед натяжок і відвертих вигадок слідчих є багато даних, як про спроби націоналістів творити державницькі структури середнього рівня (рівня району), так і про конкретних осіб, що брали безпосередню участь у явищах, які ми нині називаємо державотворчими.

«Кравченко, будучи ідейним націоналістом ще з дореволюційного часу, з початком окупації, добровільно вступив в ОУН, проводив серед населення антирадянську пропаганду і виступав у місцевій фашистській пресі зі статтями націоналістичного характеру [...], робив спробу створити в Умані Українську Раду»⁶.

Нижче подаються витяги із постанови про арешт Кравченка:

³ Архів УСБУ Черкаської області. Справа 88, том 7, арк. 49.

⁴ Архів УСБУ Черкаської області. Справа 88, том. 3, арк. 288.

⁵ Черкаський обласний державний архів. Р. 5625. Оп. 1. 13138 арк. 234.

⁶ Архів УСБУ Черк. обл. Справа 88, т. 2, арк. 423

«Кравченко [був] Начальником плянового відділу наркомату житлового будівництва в м. Кисві [...]. освіта вища [...]. підтримує активні зв'язки з активними учасниками ОУН Чернілевським і Марціним.

[...] Серед населення проповідував ідею побудови самостійної української буржуазної націоналістичної держави, з цією ж метою Кравченко виступав на сторінках місцевої газети „Уманський голос“ з антисовєтськими націоналістичними статтями. Крім цього, входив у склад Уманської міської управи, очолював у ній торгово-промисловий відділ»⁷.

Роблячи спробу пролити світло на ролі та значення особи Григорія Кравченка, очевидно, треба з'ясувати його походження та внести деяку ясність про рівень його зв'язків з людьми, стосунки, які в «справі» кваліфікувалися як злочин.

«Кравченко Григорій Андрійович, 1893 р. н., уроженець с. Косенівка Бабанського р-ну Київської області (нині с. Косенівка, Черкаська обл. Уманський р-н, – автор). українець, освіта вища»⁸.

«Кравченко[...]», будучи переконаним націоналістом з властивого йому ворожостю до совєтської влади і Совєтського Союзу, в 1939 році прибув на роботу в Західну Україну, зв'язався з активними членами ОУН професорами Полянським і Мещинським, разом з якими займався антисовєтською націоналістичною діяльністю.

На початку війни з фашистською Німеччиною, він разом з іншими націоналістами-західняками приїхав в Умань Київської області, де навів зв'язки з активними членами ОУН Чернілевським, Марціним і іншими, разом з якими проповідував серед населення ідею побудови самостійної української націоналістичної держави[...].

Був членом редакції націоналістичної фашистської газети „Уманський голос“, на сторінках якої виступав з лютими націоналістичними антисовєтськими статтями, в яких зводив грубі наклепи на совєтську дійсність, проповідував ідеї українського націоналізму[...], він нав'язував дрібновласницьке виробництво з метою відродження націоналістичної української буржуазії».

Відкинувши демагогічне марнослів'я слідчого та вигадки типу «німецько-українские націоналісти», із зацитованих документів можна виділити те, що російсько-большевицькі слідчі цілком правильно визначили, що організатором і виконавцем державотворчих процесів була Організація Українських Націоналістів (ОУН). З документів також видно, що Григорій Кравченко мав фахову підготовку, яка далеко перевищувала ті функції в державотворчих процесах, які він взяв на себе, організуючи функціональні елементи адміністративної структури самоврядування на рівні району; як зазначено в обвинувачувальних документах, «Українську Раду». Відносно його приналежності до ОУН, теж немає ніякого сумніву. Зв'язок Г. Кравченка із заангажованою політично професурою Львова – членами ОУН, та після прибуття в Умань з Марціним і Чернілевським (члени похідної групи ОУН «Південь») досить промовисто свідчить про його політичну орієнтацію та ідеологічну зрілість.

Весь післявоєнний період панування в Україні окупаційного російсько-комуністичного режиму офіційна пропагандивна машина твердила про «бандитизм і криваві злочини бандерівців» старанно замовчуючи, що самого С. Бандеру німці арештували ще 7 липня 1941 року і протримали його в тюрмі аж до 1944

⁷ Архів УСБУ Черк. обл. Справа 88, т. 3, арк. 217.

⁸ Архів УСБУ Черк. обл. Справа 88, т. 3, арк. 280.

року. Його братів Василя і Олексу закатували в Авшвіці, стратили тисячі й тисячі інших членів ОУН-Бандерівців. Так що запекла боротьба з німецькими й російськими загарбниками фактично проводилась однодумцями і сподвижниками С. Бандери. А коли проаналізувати тексти обвинувачувальних висновків і постанов про пред'явлення обвинувачення, то можна зробити теж цікаві висновки. По-перше, такого типу постанови обов'язково були з грифом «Цілком таємно», тобто з якихось причин червона влада не була зацікавлена в оприлюдненні навіть офіційно висунутих звинувачень членам ОУН. По-друге, в ряді обвинувачувальних пунктів обов'язково формулювання були однакові, що повторювалися в усіх без винятку справах і власне вони розкривали мету, яку ставила перед собою Організація Українських Націоналістів. І саме цей пункт був основною причиною для репресій, визначав основну небезпеку для російсько-комуністичного окупаційного режиму. Нижче подається текст пункту звинувачення, що повторюється в кожній справі в різних варіаціях.

«м. Умань, березня 944 р. 25 дня.

Я, ст. уповноважений Уманського ГО НКГБ мол. лейтенант Держбезпеки (Прізвище) розглянувши матеріали слідчої справи, які надійшли в Уманський ГО НКГБ стосовно Глухенького Мина, р. н. 1883, Запорожець Марії, р. н. 1914, Осадченка Арсена, р. н. 1900, Заграничного Дмитра Т., р. н. 1925, Сороки Михайла, р. н. 1924, Заграничного Дмитра А., р. н. 1924, Вивальнюка Василя Т., р. н. 1924, Вивальнюка Андрія Є., р. н. 1923, Савчука Миколи, р. н. 1921, Галивея Якова, р. н. 1924, Компанської Анни, р. н. 1902, Язловецького Якова, р. н. 1892, Таранюка Степана, р. н. 1884, Радковського Олександра, р. н. 1884, Чернилевського Антона, р. н. 1885, Барченка Харитона, р. н. 1913, Ляховецького Трифона, р. н. 1884, Матковського Григорія, р. н. 1898, Жолткевич Ніни, р. н. 1893, Таранович Клавдії, р. н. 1914, Грабовенка Павла, р. н. 1897, Проценка Івана, р. н. 1912, Жовтобрюха Антона, р. н. 1922, Іжка Романа, р. н. 1898, Романчук Люби, р. н. 1922, Тютюнник Надії, р. н. 1922, Радзівіла Никифора, р. н. 1899.

Встановив:

Що вказана група осіб є учасниками контрреволюційної організації українських націоналістів, яка в своїй практичній роботі ставила своїм завданням ведення збройної боротьби проти Червоної армії, за відторгнення України від ССРСР, за побудову самостійної української держави.

На основі ст. 126 і керуючись ст. 127 УПК УСРСР

Постановив:

Матеріали про звинувачення

1. Глухенького Мина, р. н. 1883 (в. м.)
2. Запорожець Марії, р. н. 1914 (к.)
3. Осадченка Арсена, р. н. 1900
4. Заграничного Дмитра Т., р. н. 1925
5. Сороки Михайла, р. н. 1924
6. Заграничного Дмитра А., р. н. 1924
7. Вивальнюка Василя Т., р. н. 1924
8. Вивальнюка Андрія Є., р. н. 1923
9. Савчука Миколи, р. н. 1921 (в. м) (бежал)
10. Галивея Якова, р. н. 1924
11. Компанської Анни, р. н. 1902
12. Язловецького Якова, р. н. 1892
13. Таранюка Степана, р. н. 1884
14. Радковського Олександра, р. н. 1884
15. Чернилевського Антона, р. н. 1885

16. Барченка Харитона, р. н. 1913
 17. Ляховецького Трифона, р. н. 1884
 18. Матковського Григорія, р. н. 1898
 19. Жолткевич Ніни, р. н. 1893
 20. Таранович Клавдії, р. н. 1914
 21. Грабовенка Павла, р. н. 1897
 22. Проценка Івана, р. н. 1912
 23. Жовтобрюха Антона, р. н. 1922
 24. Їжка Романа, р. н. 1898
 25. Романчук Люби, р. н. 1922
 26. Тютюнник Надії, р. н. 1922
 27. Радзівіла Никифора, р. н. 1899 р. прийняти до свого виконання (производства).
- (Підпис) Прізвище⁹.

Якщо співставити тогочасні спроби державного будівництва на Уманщині з подіями цього напрямку по всій Україні, то абсолютно недвозначно простежується зв'язок з Актом проголошення незалежності України у Львові 30 червня 1941 року і декрету про призначення головою Українського уряду Ярослава Стецька. Ці дві події були вершиною складових елементів державобудівних процесів усієї України. Українці в 1941 році в надзвичайно стислий термін зуміли зробити підготовку до створення своєї держави, охопивши діяльністю всю Україну. Хоча з подальшим розвитком подій ми бачимо, що в розрахунки німців не входило примирення з цим явищем. Німецька репресивна машина розпочала ліквідацію початків державного будівництва в Україні. Докінчили нищення, після повернення Червоної армії, відбірні частини московських військ НКВД, НКГБ та інших людоловних окупаційних большевицьких організацій і колябанських формувань.

18.7.1998.

*Микола Саміла-«Крук», член ОУН
з 1942 року, замордований
у Чортківській тюрмі*

*Дмитро Пелип – сотник
Ем «Галайда», командир куреня.
Світлина з 1942 року*

⁹ Черкаський обласний державний архів. Р 5625 с. 1 13138 арк. 3.

ПЛАСТ У ЖИТТІ БАНДЕРИ ТА ОЧОЛЮВАНІЙ НИМ ОУН

Доповідь, виголошена на вечорі, присвяченому 90-річчю від дня народження Степана Бандери, Івано-Франківськ, Народний Дім «Просвіта», 2.1.1999 р.

Відзначаючи сьогодні 90-річчя від дня народження Провідника Організації Українських Націоналістів Степана Бандери, ми бачимо, як небуденно вирізняється його постать у новітній українській історії. Ми говоримо про Степана Бандеру, як про неперевершеного організатора національно-визвольної боротьби, безкомпромісного й крицево-стійкого політика, Провідника. Однак, поряд з тим не слід забувати, що він як людина прожив нелегке, повне випробувань і незгод життя. Арешти, найважчі польські тюрми, смертний вирок, німецький концтабір, кагебівські провокації, внутрішньо-організаційні жорстокі дискусії...

Для того, щоб усі ці випробування винести з честю, потрібно було мати загартовані тіло й дух. А вони постають у результаті відповідного виховання. Безперечно, поряд з родинним, вплив на його процес мало і громадське середовище. Я, як приналежний до Української Скавтської Організації Пласт, хотів би привернути увагу вельмишановного товариства на ту роль, яку відіграла ця організація на формування характеру Степана Бандери і його покоління борців за національну справу. Тим більше, що й сам Провідник у своїй автобіографії визнавав: «... Основне національно-патріотичне виховання молодь набула в шкільних молодечих організаціях»¹.

Степан Бандера прибув у 1919 році з рідного села Старого Угринова до Стрия і вступив до української гімназії. Це був саме той час, коли після закінчення воєнних лихоліть та в умовах початків польської окупації на частині українських земель починають відновлюватися українські громадські інституції. Із них однією серед перших відновлюється і організація Пласт. Ініціатором цього процесу в Стрию став колишній підхорунжий Української Галицької Армії Володимир Татомир. Саме завдяки його наполегливості в 1920 році 11-12-річні гімназисти створили полк (пізніше – курінь) ім. Ярослава Осмомисла. З часом у Верховній Пластовій Команді він був зареєстрований під числом V. Ряд дослідників пластової історії стверджують, що від початку заснування цього куреня до нього належав і Степан Бандера². Однак сам він у своїй біографії говорить, що до Пласту вступив тільки в 1922 році, бо попередні намагання зробити це в 1-й і 2-й класі були безуспішними через тяжку недугу (ревматизм суглобів). Він не раз хворів так, що навіть не міг ходити³.

Пластовий юнацький курінь ч. 5 ім. Ярослава Осмомисла жив таким же життям, як і вся тогочасна пластова організація. Щотижневі сходи, заняття за програмою пластового вишколу, ігри, прогульки, мандрівки, таборування, пле-

¹ Бандера С. «Перспективи української революції». Мюнхен: Видавництво Організації Українських Націоналістів, 1978. ст. 4.

² Ханас З. «Закон, за яким творилася нація» // «Пластовий шлях», 1998, ч. 1.

³ Бандера С. «Перспективи української революції». Мюнхен: Видавництво Організації Українських Націоналістів, 1978, ст. 4.

кання розвідницького хисту. Все спрямовано на те, щоб у Пласті виховати всебічно розвинену, фізично й духово загартовану, цілісну особистість, патріота, який в будь-який час готовий повторити чин героїв недавніх визвольних змагань. За наочний приклад повосенні стрийські пластуни мали своїх попередників з часу Перших Визвольних Змагань. А вже в час Листопадового зриву 1918 року саме 33 місцеві пластуни стали основою тої сили, яка зуміла перебрати владу в Стрию. На їхній основі було сформовано окрему Пластунську сотню, яка охороняла штаб, пошту, телеграф, здійснювала розвідку. Та й сучасна їм підпільна діяльність Української Військової Організації заповнювала романтичну уяву хлопчаків.

Відновлення пластової організації в післявоєнний час відбувалося у вкрай несприятливому наставленні польської влади. Часто пластові провідники піддавалися арештам, жорстокому побиттю, конфісковувалось пластове майно. Під загрозою виключення з гімназій, учням заборонялося належати до Пласту. Поряд з львівськими, станиславівськими, сокальськими, коломийськими найгостріших переслідувань зазнавали й стрийські пластуни. Однак, це не ставало їм на заваді і навіть стимулювало до активнішої протипольської діяльності, до ініціювання різноманітних патріотичних акцій.

Саме кошам стрийських та львівських пластунів належить ініціатива впорядкування стрілецьких могил. У серпні 1921 року вони вперше відвідали стрілецьке кладовище на горі Маківка і застали там жакливу картину розорення. Відразу ж стали до праці, і потім традиційно, з року в рік, відбували сюди походи з такою ж метою. В пластових архівах збереглося фото, на якому зафіксовано, як Степан Бандера зі своїми друзими викорчують пні на стрілецькому цвинтарі Маківки. Вже пізніше, будучи референтом пропаганди Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ, Степан Бандера ініціював у 1931 році цілеспрямоване поширення серед української спільноти Культю Героїв через насипання і вшанування символічних могил в усіх місцевостях Галичини.

Від самого початку перебування в Пласті Степан Бандера наполегливо працював над собою. З огляду на поганий стан здоров'я, йому доводилося всі випробування долати з більшим напруженням, аніж будь-кому з друзів-пластунів. Він цілеспрямовано готував себе до майбутнього чину боротьби, не раз долаючи самим же створені штучні перепони. Тому не дивно, що відразу ж почали проявлятися його лідерські риси. Близький товариш Степана Бандери по гімназії та пластовому гуртку Мирослав Петріна згадує, що Степан Бандера мав великий авторитет як серед однолітків, так і серед старших друзів.

Отож уже в зовсім недовгому часі ніхто не міг би сказати, що цей худорлявий хлопчина від народження страждав кволістю. І навіть навпаки, в його руках відчувалися чіпкість та натренованість рухів. Найкращим виявом для цього служили пластові прогульки, мандрівки чи таборування. Про одну з таких мандрівок стрийських пластунів у 1923 році до Бубнищанських скель, що біля Болехова, залишив свої спогади товариш Степана Бандери по пластовому гуртку Володимир Ерденберг: «Дашко, найвищий зростом, підняв руками найменшого зростом Бабу (пластове псевдо Бандери – О. С.) і висадив його на долівку коридора. Вслід за ним ми по черзі вспиналися на його плечі, а Баба, сильний понад свій вік і зріст, витягав нас нагору»⁴. Здається неймовірним, але ж ще рік перед тим,

⁴ Ханас З. «Закон, за яким творилася нація» // «Пластовий шлях», 1998, ч. 1.

як про це згадує сам Степан Бандера, він два місяці перебував у лікарні через водну пухлину в коліні⁵.

Ще через два роки, в 1925-му, на загальнопластовій зустрічі біля цих же Бубницьких скель Верховна Пластова Команда за підсумками 1924/1925 вишкільного пластового року визнала 5-й пластовий курінь ім. Ярослава Осьмомисла переможцем перших крайових змагань між куренями, надала йому статус старшопластунського і право очолити подальший похід на гору Маківку. А маршрут цього походу був складний: г. Ключ – г. Кам'янка – м. Сколе – с. Зелем'янка – с. Гребенів – с. Тухля – г. Маківка⁶. Серед переможців, звісно, був і Степан Бандера.

Саме тоді, з 2 по 6 серпня 1925 року, біля Бубниць було створено славетний II старшопластунський курінь ім. Івана Богуна, більше знаний загалові як курінь «Загін Червоної Калини», бо саме так він змінив свою назву після 1928 року. Оскільки за віком Степан Бандера ще не міг належати до Уладу Старших Пластунів, то він став членом цього куреня вже після матурального іспиту в гімназії. Для українського націоналістичного руху курінь «Загін Червоної Калини», окрім Степана Бандери, дав також ряд інших видатних діячів: Олексу Гасина-«Лицаря», Ярослава Падок-«Босняка», Ярослава Рака-«Мортика», Осипа Карачевського-«Свободу», Володимира Дармохвала, Степана Новицького та ін. У 1928 році до нього від куреня «Лісових Чортів» перейшов також Степан Охримович. Всього ж курінь нараховував 64 члени.

Курінь «Загін Червоної Калини» в своїй діяльності надзвичайно широко практикував серед свого членства заняття спортом, а зокрема, зимовими видами – санним і лещетарством. Щороку в Славську проводилися змагання, у яких брав участь і Степан Бандера. Сам він в автобіографії писав: «До моїх спортових зайнять належали біги, плавання, лещетарство, кошиківка і передусім мандрівництво»⁷. Ось так, для прикладу, Пласт впливав на плекання Степаном Бандерою власного здоров'я. Пізніше, в тюрмах та концтаборах, це знадобиться.

Майже одночасно, тобто з 1928 року, Степан Бандера цілком формально стає членом Української Військової Організації (хоча приналежним до неї був і її завдання виконував значно раніше). Цікаво, що в ній він відразу ж потрапив до розвідувального відділу. Отож скавтування (а з англійської мови цей термін перекладається як «розвідництво») в Пласті минуло не даремно.

Слід зауважити, що той шлях від Пласту до УВО, а потім до ОУН, який пройшов Степан Бандера, був типовим для його покоління. Завершивши навчання в гімназіях та вступивши до вищих шкіл старші пластуни, як правило, вступали паралельно і до молодіжних націоналістичних організацій, в яких вони, до речі, відразу ж висувалися на провідні становища. В 1926 році декілька таких організацій об'єдналися і створили Спілку Української Націоналістичної Молоді, на чолі якої були такі пластуни, як Богдан Кравців, Степан Охримович, Іван Габрусевич, серед активного членства – Роман та Юрій Шухевичі, Володимир Янів, Богдан Підгайний, Олекса Гасин, Степан Новицький, Дмитро Яців, Ярослав Карпинець, Гриць Салевич, Зенон Коссак, Іван Шиманський та інші. Після

⁵ Бандера С. «Перспективи української революції», Мюнхен: Видавництво Організації Українських Націоналістів, 1978, ст. 4.

⁶ Луцький Я. «З історії туристично-краєзнавчої роботи в „Пласті“». Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 1998, ст. 38.

⁷ Бандера С. «Перспективи української революції». Мюнхен: Видавництво Організації Українських Націоналістів, 1978, ст. 4.

вступу на студії Високої Політехнічної Школи до СУНМ належить також і Степан Бандера.

Ряд дослідників українських політичних рухів вважають (зокрема, Іван Лисяк-Рудницький⁸, його ж у цьому підтримує сучасник подій Микола Климишин), що саме Спілка Української Націоналістичної Молоді ініціювала об'єднання окремих українських націоналістичних організацій в одну та проведення з цією метою Конгресу Українських Націоналістів. Серед 30 делегатів Конгресу Край представляли тільки чотири делегати, з них два від СУНМ, і ними були саме пластун Степан Охримович та близький до Пласту Степан Ленкавський. З ними також мав бути голова проводу СУНМ, пластун Богдан Кравців, однак саме в цей час він сидів під польським арештом.

Спілка Української Націоналістичної Молоді стала також базою для розгортання мережі ОУН на західно-українських землях. Аж до 1932 року провідні кола УВО стояли на ідеї витримання її окремішності як військово-бойового крила ОУН. Тому майже на сто відсотків перша Крайова Екзекутива ОУН на ЗУЗ складалася з проводу СУНМ і її структура розбудовувалася на основі структури СУНМ. У свою чергу в цьому першому Проводі KE ОУН є суціль пластуни: Богдан Кравців, Степан Охримович, Zenon Коссак, Михайло Колодзінський, Іван Габрусевич. Окрім них, до нього також входять близькі до Пласту Степан Ленкавський та Zenon Пеленський⁹. Серед перших Провідників Крайової Екзекутиви – провідники СУНМ і члени Пласту: Богдан Кравців, Степан Охримович (згодом – Юліан Головінський), Іван Габрусевич, Степан Бандера, Лев Ребет.

Серед старшого пластунаства взагалі була впливовою його значна група, яка виступала за перехід старших пластунів в ОУН. Її лідером був Степан Охримович. Заборона польською владою Пласту тільки стимулювала процес такого переходу.

Після утворення ОУН, Степан Бандера відразу ж стає її членом. У ній він виконує функції в пропагандивному відділі, провадить кольпортаж підпільних видань і їхню доставку з-за кордону. Одночасне перебування в Пласті та ОУН Степан Бандера з успіхом використовує для добра справи. Так, зокрема, в історії пластового мандрівництва є відомий тритижневий гірський похід старших пластунів куреня «Загін Червоної Калини». Він відбувався в липні 1929 року за маршрутом: Підлюте – г. Висока – г. Ігровище – г. Сивуля – г. Клива – г. Попада – ур. Піскава – г. Яворова – г. Кичера – ур. Мшана – г. Яйце – с. Людвіківка – г. Магура – г. Лихобора¹⁰.

Отож, пройшовши по ньому, група старших пластунів на чолі зі Степаном Бандерою та Степаном Охримовичем зустрілася біля Осмолоди з празькими пластунами і обмінялися з ними наплечниками. Що ж було в них? Відповідь на це питання дають спогади Ярослава Падоха, Остапа Савчинського та Богдана Чехута, учасників цієї мандрівки. «Вели нас курінний Мотрик (Ярослав Рак) і два наші Степани, покійні Степан Охримович-«Охрим» і Степан Бандера-«Баба». Тільки вони знали, куди прямуємо. Ми лише догадувалися, що це не звичайна лісова пригода чи теренова вправа, які ми часто влаштовували, мандруючи по

⁸ Лисяк-Рудницький І. «Історичні есеї». Т. 2. Київ. «Основи», 1994, ст. 253.

⁹ Баган О. «Націоналізм і націоналістичний рух». Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994, ст. 81.

¹⁰ Лущкий Я. «З історії туристично-краєзнавчої роботи в „Пласті“». Івано-Франківськ: «Лілея-НВ», 1998, ст. 33.

горах», – розказує Ярослав Падох. І дійсно, невдовзі галицькі пластуни зустрілися зі студентами-українцями та закарпатськими пластунами з Чехословаччини, які перейшли гірський кордон і передали їм для подальшого транспортування наплечники, навантажені «Сурмою» та іншою підпільною літературою. Повертаючись назад вузькаторівкою, друзі ледве оминули небезпеку зустрічі з польським поліцаєм. Остап Савчинський згадує, що в цей момент очі Бандери спалахнули полум'ям і він «гостро і жорстко заявив, що того драния ми не сміємо допустити до наших наплечників». Ситуацію врятував дипломатичний Степан Охримович, який переконав поліцає, що всі вони є польськими студентами¹¹.

За зовсім короткий час перебування в ОУН Степан Бандера проявив у ній неабиякий талант організатора. Вже у віці 24 років Євген Коновалець призначає його Провідником Крайової Екзекутиви ОУН на ЗУЗ. Сам цей факт є наочним прикладом того, що Пласт, поставивши перед собою завдання виховувати провідників українського суспільства, успішно його виконував.

Однак нового Провідника КЕ ОУН чекав той же вислід підпільної боротьби, що й усіх його попередників. У зв'язку з вбивством польського міністра Перацького Степана Бандеру в числі багатьох інших провідних націоналістів краю піддають арештові. Цікавий факт: аж до того часу, доки в руки польської поліції не потрапив т. зв. «архів Сеника», то не те, що вона, а й близькі друзі по боротьбі не знали, яке місце в структурі ОУН посідає Степан Бандера. Тому я звертаю увагу на ще одну виховану Пластом рису характеру Бандери – його розвідницький та конспіративний хист.

У зв'язку з Варшавським процесом у справі вбивства Перацького є нагода черговий раз звернути увагу й на те, яку роль не тільки в житті Степана Бандери, але й цілої ОУН відігравав Пласт. Адже серед 12 членів ОУН, що постали перед польським судом, 9 були членами Пласту, і саме три пластуни отримали смертний вирок: Степан Бандера, Микола Лебедь і Ярослав Карпинець (до речі, вихованець Станиславівської гімназії).

У 1939-1940 роках в історії ОУН відбувався складний і суперечливий процес, який в кінцевому підсумку призвів до її розколу. При нагоді хочу зауважити, що глибоко та об'єктивно його причини і перебіг так і не досліджувалися. Прибічники різних точок зору поки-що послуговуються тенденційними, створеними в запалі протистояння обох сторін, а отже далекими від об'єктивного підходу концепціями. Очевидно, сьогодні також не час вдаватися до глибшої аналізи. Одним із принципово спірних питань було бачення стратегії діяльності ОУН в умовах назрівання Другої світової війни. І якщо в цьому питанні закордонний Провід Українських Націоналістів на чолі з полк. Андрієм Мельником орієнтувався на Німеччину, то націоналістичний актив на Рідних Землях, речником якого обрано Степана Бандеру, схильний був покладатися тільки на власні сили. І в цьому я також схильний вбачати вплив виховання в Пласті, який завжди орієнтував своє членство бути в житті самозарадними. А серед однодумців Степана Бандери, членів ОУН, також переважали вчорашні пластуни. Так, до складу створеного 10 лютого 1940 року Револьюційного Проводу, окрім Степана Бандери, входили такі пластуни: Роман Шухевич, Іван Габрусевич, Дмитро Грицай, Олекса Гасин, Іван Климів, Богдан Кравців, Микола Климишин, Дмитро Маївський, Ярослав

¹¹ Ханас З. «Закон, за яким творилася нація». // «Пластовий шлях». 1998, ч. 1.

Старух, Микола Лемик, Василь Сидор, Володимир Янів¹². Тобто, з 21 відомого члена Революційного Проводу 13 були вихованцями Пласту.

Однак найбільш показово роля Пласту та його вихованців в історії ОУН та очолюваної нею національно-визвольної боротьби проявилася в роки Другої світової війни.

Історична доля розпорядилася так, що саме на Закарпатті українські націоналісти розпочали другі в ХХ столітті Визвольні Змагання. Безперечно, в обороні Карпатської України брало участь і немало галицьких пластунів. Перебуваючи вже в складі членства ОУН, вони, як і шеф штабу Карпатської Січі Михайло Колодзінський та його заступник Роман Шухевич, прибули сюди за наказом Крайової Екзекутиви ОУН (хоч і наперекір позиції закордонного ПУН) і стали в обороні цієї окраїни українських земель. Слід зауважити, що якщо командантом Карпатської Січі був уродженець Закарпаття Дмитро Климуш, то її штаб творився на основі прибулих з Галичини кадрів ОУН, у своїй більшості – вихованців Пласту. Так, шефом штабу був підполковник і пластун Михайло Колодзінський-«Гузар», а його помічниками – вихованці галицького Пласту Роман Шухевич-«Шука» та Зенон Коссака-«Тарнавський». До складу штабу також входили пластуни Осип Карачевський-«Свобода» та Євген Врецьона-«Волянський»¹³. Саме тут, на Закарпатті, бойовий референт Крайової Екзекутиви ОУН на Західно-Українських Землях Роман Шухевич здобуде перший досвід не підпільної, а відкритої збройної боротьби з ворогом, що йому надзвичайно знадобитиметься тоді, коли він очолюватиме героїчну Українську Повстанську Армію в протистоянні німецьким та большевицьким загарбницькими режими.

Відколи Німеччина окупувала Польщу і почала підготовку до війни з СРСР, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери на смужці українських земель, що опинилася під німецькою окупацією, також веде активну військову підготовку свого членства до майбутньої війни. Цим питанням знову ж таки найчіливіше займається військовий референт Проводу ОУН(р) і вчорашній пластун Роман Шухевич. Він же очолив один з батальйонів сформованих Дружин Українських Націоналістів.

З початком німецько-радянської війни на схід України вирушили заздалегідь підготовані Похідні Групи ОУН. Одну з трьох таких Груп, а саме Північну, очолив також вихованець станіславівського Пласту Микола Климишин.

Відразу ж після початку війни зусиллями ОУН(р) у Львові проголошено Акт відновлення Української Держави, сформовано уряд під керівництвом Ярослава Стецька, до якого ввійшли і вихованці Пласту. Зокрема, Лев Ребет є другим заступником голови Українського Державного Правління, Роман Шухевич та Олексія Гасин – заступники міністра оборони, Микола Лебедь – міністр державної безпеки, Дмитро Яців – державний секретар міністра народного господарства, Андрій П'ясецький – міністр лісівництва, Ярослав Старух – державний секретар міністра інформації і пропаганди, Іван Климов-«Легенда» – міністр політичної координації і т. д.¹⁴ Таким чином, всього до складу Тимчасового Державного

¹² Баган О. «Націоналізм і націоналістичний рух». Дрогобицька Видавнича фірма «Відродження», 1994, ст. 81.

¹³ Окаринський В. «Вплив Українського Пласту на ОУН (перша половина ХХ століття)» // «Пластовий шлях», 1977, ч. 4.

¹⁴ Стецько Я. «30 червня 1941». Торонто, 1967, ст. 226.

Правління входило 27 осіб, з них 11 членів уряду були делеговані від ОУН, а з них в свою чергу 7 були пластунами (Андрій П'ясецький був членом Фронту Національної Єдності). Отож майже на третину уряд складався з вихованців Пласту.

Німецьке командування вороже поставилося до відновлення Української Держави і тому наступним етапом дій ОУН(р) було розгортання масової боротьби проти німецьких окупаційних військ. Проводиться активний вишкіл старшинських кадрів у підпільних таборах. Цікаво, що один з них, який базувався в лісах між великими селами Гуцульщини Микуличин та Космач, називався «Чорні Чорти» – надзвичайно співзвучно з назвою відомого старшопластунського куреня «Лісові Чорти». А ось одна із старшинських шкіл на Поліссі таки носила назву «Лісові Чорти».

Врешті, формується Українська Повстанська Армія. У недовгому часі, з 1943 року, її Головним Командиром стає Роман Шухевич, а шефом Штабу Дмитро Грицай-«Перебийніс», член старшопластунського куреня «Чорноморці». Спочатку вона організаційно поділяється на УПА-Північ та УПА-Південь. Командиром УПА-Південь є вихованець празького Пласту Омелян Грабець. Коли в західному регіоні України постала потреба сформувати відділи Української Народної Самооборони, то керівником УНС Карпатського краю (Станіславська, Дрогобицька та згодом і Чернівецька області) став член старшопластунського куреня «Червона Калина» Олекса Гасин-«Лицар», а командиром УНС Львівського Краю (Львівська і Тернопільська області) – член Пласту в Сокалі та Перемишлі Василь Сидор-«Шелест». Пізніше обидва ці Краї перетворюються в УПА-Захід під єдиною командою останнього, а Олекса Гасин, після загибелі Дмитра Грицая, посядає місце шефа Штабу УПА. В свою чергу і після загибелі Романа Шухевича пост Головного Командира УПА також посядає вихованець Пласту Василь Кук.

Колишній пластун, а потім легендарний командир УПА Степан Стебельський-«Хрін», був неперевершеним тактиком підпільної збройної боротьби. У бою з його сотнею загинув польський генерал Кароль Сверчевський. Перебуваючи в підземному бункері, він пише свої спогади, і в них, звертаючись до матері, говорить: «Коли прийшли ферії – Ти казала мені йти на прогульки в Карпати, відвідати Маківку, Ключ. Ти казала мені вступити до таємного Пласту, до 37 куреня ім. Д. Вітовського в Самборі. Я слухав Тебе – і пластове життя, мандрівки виховували мене. Там я навчився багато. Пластові ватри і зустрічі, зв'язки, ігри, вправи дали мені багато; з того й користуюся і тепер...»¹⁵.

До чільних провідників обох відламів ОУН та активних учасників національно-визвольної боротьби належали також пластуни Олег Кандиба, Микола Арсенич (керівник СБ), Зіновій Тершаковець, Катруся Зарицька (керівник жіночої сітки ОУН та основниця Українського Червоного Хреста)¹⁶ та інші. Однак цей перелік є лишень прикладним, аби стало зрозумілим, що вихованці Пласту не просто взяли участь у нових Визвольних Змаганнях під червоно-чорним прапором революційної боротьби, а властиво стояли у витоках її організації. Всього ж, за архівними даними УГВР, у лавах УПА нараховувалося понад 7 тис. пластунів, з них майже 800 були старшинами, інструкторами та провідниками підпілля ОУН.

¹⁵ Содоль П. «Пластуни у визвольних змаганнях». // «Пластовий шлях», 1993, ч. 1.

¹⁶ Окаринський В. «Вплив Українського Пласту на ОУН (перша половина XX століття)». // «Пластовий шлях», 1997, ч. 4.

Щодо кольорів революційного стягу, то деякі сучасні пластуни схильні припускати, що вони запозичені з курінних кольорів або ж «Загону Червоної Калини», тобто старшопластунського куреня, до якого належали і Степан Бандера, і ряд його друзів по боротьбі, або ж куреня «Лісових Чортів».

У підсумку можна сміливо стверджувати, що тисячі вихованців Пласту на різних старшинських, підстаршинських щаблях, у рядовому строю, або в глибокому підпіллі взяли в цих Визвольних Змаганнях участь і виконали свій святий обов'язок.

Юлій ХВЕЩУК

ЯРОСЛАВ ДЯКОН-«МИРОН», «ДМИТРО»

(2 лютого 1913 р. – 10 листопада 1948 р.)

На 1998 рік припали дві круглі дати, пов'язані з ім'ям провідного працівника Служби Безпеки ОУН Ярослава Дякона: 2 лютого – 85 років з дня народження та 10 листопада – півстоліття з часу його трагічної загибелі. Сьогодні історія СБ (підпільної спецслужби ОУН) все ще залишається справжньою недослідженою білою плямою, до того ж, найбільш оббріханою компартійними писакми. Аналогічно невивчені й життєписи її керівників. Зокрема, це стосується і обставин життя, діяльності та смерти Ярослава Дякона, хоч багато інформації про нього зібрав дослідник Василь Лаба у своїй книжці «Історія села Дев'ятники». Нижче подається короткий нарис про нього, збагачений новими матеріалами.

Народився Дякон 2 лютого 1913 року в селі Дев'ятники на Ходорівщині у багатодітній селянській родині. Мав ще трьох братів і сестру. Його мама перед Першою світовою війною пробула 6 років на заробітках в Америці, звідки привезла трохи грошей. Рано повдовівши, знову вийшла заміж і переїхала з дітьми жити до другого чоловіка. Ярослав залишився з дідом, який і займався його вихованням. Той був багатою людиною, мав велике господарство, для роботи в якому наймав працівників. Але при цьому намагався допомогти своїм наймитам отримати у Львові освіту або, принаймні, легшу працю. Влітку у нього завжди відпочивали вчителі та інші інтелігенти (наприклад, колишній сотник Українських Січових Стрільців на прізвище Макітра з Ходорова)¹. Це й було те середовище, яке сформувало націоналістичний світогляд Ярослава Дякона.

Він закінчив у Львові вчительську семінарію, ставши ще під час навчання в ній членом ОУН. Працював також і в «Пласті». Був глибоко віруючою людиною. Мабуть, за дорученням підпілля брав активну участь у культурному житті повіту. Разом з Миколою Кушликом, який був добрим диригентом, ходив по сусідніх селах, щоб активізувати роботу читалень та молодіжний рух. У своєму селі він займався роботою товариства «Луг» та футбольною командою «Пробій», а також справами кооперативи². Так, ще в 1931 р. 19-річний Ярослав керував у селі ама-

¹ Лаба В. «Історія села Дев'ятники». Львів, 1996, ст. 53.

² Там же, ст. 53.

торським гуртком та був бібліотекарем читальні «Просвіта». З його ж ініціативи було розпочато підготовку до будівництва нового «Народного дому»³.

Діяльність Ярослава Дякона не залишилася поза увагою польської поліції. 30 січня 1934 року його та Миколу Філіповського було заарештовано за підозрою у розкиданні листівок ОУН. Вийшов з Бригідок лише в середині червня⁴. Загалом його ув'язнювали 4 рази і він перебував у тюрмах різні терміни. Там був катований і сорочку завжди передавав додому закривавленою. Також виходив на волю хворий коростою, якою заражувала в'язнів тюремна адміністрація, щоб збільшити їхні страждання. В 1935-37 роках Дякон відслужив півтора року в польській армії. Восени 1938 року одружився з Стефанією Куляш, яка теж займалася в селі націоналістичною роботою⁵.

Влітку 1939 року поліція готувалася знову заарештувати Дякона та Філіповського й відправити в Березу Картузьку, але вони встигли перейти на нелегальне становище. Ярославові доводилося ночувати по чужих стодолах⁶. У пошуках за ними кінна жандармерія прочісувала навколишні ліси, а не знайшовши, жорстоко побила двох випадково зустрінутих селян, один з яких після побоїв помер у лікарні. Щоб відвернути наступні репресії, за мешканців Дев'ятників був змушений заступитися сам митрополит Андрій Шептицький⁷.

Восени 1939 року, з приходом окупаційних російських військ, Ярослав Дякон та Іван Захарків⁸ влаштувалися на роботу вчителями у Дев'ятниках. Згодом Дякон вчителював також у селі Юшківцях. Проте вже взимку 1940 року обидва були змушені перейти на нелегальне становище. Енкаведисти почали шукати за ними, дізнавшись про їхнє членство в ОУН⁹.

19 травня відбулася нарада в лісі біля Дев'ятників, на якій з місцевими підпільниками зустрівся, прибувши з-за кордону, Микола Лебедь. Він повідомив, що 25 червня розпочнеться німецько-російська війна¹⁰. Ця нарада була присвячена, мабуть, результатам II Великого Збору ОУН у Кракові, що саме відбувся в квітні. Очевидно, на зустріч з членом Революційного Проводу ОУН Лебедем був запрошений тільки провідний актив. Присутність там Дякона дозволяє припустити, що на цей час він вже обіймав якусь керівну посаду, принаймні на рівні Повітового Проводу.

З вибухом війни та відступом російських військ Дякон проголошував у Бірці відновлення Української держави та був першим головою української адміністрації в цьому місті¹¹. Проте наступні німецькі репресії змусили його вже на початку липня перейти знову на нелегальне становище. Жив під чужим прізвиськом, займався організаційними справами й у Дев'ятниках з'являвся дуже рідко¹².

Відомий дослідник ОУН і УПА Петро Содоль вважає, що Дякон посадав у 1942-44 роках посаду обласного референта СБ Львівщини¹³. Командир бойовки Крайової

³ Там же, ст. 24.

⁴ Там же, ст. 30.

⁵ Там же, ст. 54.

⁶ Там же, ст. 30.

⁷ Там же, ст. 27.

⁸ Докладніше про І. Захарківа див.: Дем'ян Г. «Іван Захарків „Артем“» // «Шлях Перемоги», 1993. 7 серпня: його ж. «Ім'я повстанця об'єднує конфесії». // Там само. 1995. Вересень.

⁹ Лаба В. Назв. праця, ст. 27, 32, 54.

¹⁰ Там же, ст. 32-33.

¹¹ Царик Я. На горі «Під Гриневом» // «Галицький шлях», 1992 р. 3 листопада.

¹² Лаба В. Назв. праця, ст. 54.

¹³ Содоль П. «Українська Повстанча Армія. 1942-1949». Нью-Йорк: Пролог, 1994, ст. 82.

референтури СБ Західньо Українських Земель Дмитро Куп'як називає обласним референтом СБ в 1943 році «Фігурку»¹⁴. Організатор і крайовий референт СБ ЗУЗ Григорій Пришляк стверджує, що «Фігурка» обіймав цю посаду в 1943-44 роках і на сьогодні все ще живий¹⁵. Це заперечує думку Содоля. До того ж відомо, що влітку 1942 року Дякон перейшов у ліси біля села Висла на Рогатинщині й перебував там до 1944 року. Там же знаходився і штаб Романа Шухевича¹⁶. В сусідніх районах Бережанщини перебувала й Головна референтура СБ під керівництвом Миколи Арсенича¹⁷. Навряд чи Дякон керував Службою Безпеки Львівщини, перебуваючи на території Станіславщини або Тернопільщини. Виглядає вірогідніше, що він належав тоді до Головної референтури СБ. Підтвердженням цього може бути й звістка про його перебування певний час на Лемківщині (що, правда, точно невідомо коли)¹⁸. Хоча можливо, що відвідував її на початку 1945 року вже як крайовий референт СБ (до весни 1945 року до Львівського краю належало й Закерзоння). Що ж стосується думки про його керівництво обласною референтурою СБ, то це могло бути або в 1942 році, або (що є вірогіднішим) на межі 1944-45 років.

З утворенням Львівського краю ОУН, в 1945 році Дякона призначено туди крайовим референтом СБ¹⁹. Про склад крайової референтури важко сказати щось докладно. Охорона Дякона налічувала до 40 вояків під керівництвом Петрика «Зарази», який походив, ймовірно, з Лопушна і відбув вишкіл з новобранцями дивізії «Галичина» у Франції²⁰. Очевидно, що в це число, окрім охоронців, входили ще й працівники референтури. Також у підпорядкуванні Дякона знаходилися три окремі групи СБ. Однією з них керував Микола Грек-«Гайдар». Ця група діяла головним чином на Рогатинщині та Бережанщині²¹, хоча остання до Львівського краю і не належала. Військовий референт Львівського крайового проводу Василь Левкович називає серед співробітників референтури молодого, енергійного чоловіка на псевдо «Гайдар», що загинув в 1945 році, мабуть, це і є Микола Грек. Ще одного молодого хлопця на псевдо «Зенко» та підпільника, що виконував функції ад'ютанта, вів усі справи – «Степана»²² (очевидно, мається на увазі Богдан Прокопів).

Заарештована зв'язкова колишнього провідника Львівського краю ОУН «Арпада» Щепанська-«Тетяна» на слідстві свідчила, що в квітні 1946 р. в рогатинському лісі зустрічалася з головним референтом СБ «Григором» (мається на увазі М. Арсенич) та крайовим СБ «Мироном»²³.

Цікава й інформація з советських архівів, згідно якої десь на початку осені 1946 р. в Обласний Провід Львівщини повернувся раніше переведений в Крайовий Провід обласний референт СБ «Мирон», оскільки «Гайдар», який прийняв від нього справи СБ Обласного Проводу ОУН в березні 1946 р., в квітні був убитий²⁴. Зі

¹⁴ Куп'як Д. «Спогади нерозстріляного». Львів, 1994, ст. 187.

¹⁵ Пришляк Г. «Спогад». /Записав Ю. Хвещук // Зберігається в автора.

¹⁶ Лаба В. Назв. праця, ст. 54.

¹⁷ Пришляк Г. Назв. праця.

¹⁸ Царик Я. Назв. праця.

¹⁹ Содоль П. Назв. праця, ст. 82.

²⁰ Лаба В. Назв. праця, ст. 54.

²¹ Там же, ст. 54.

²² Левкович В. «Спогад» /Записав Ю.Хвещук // Зберігається в автора.

²³ Державний Архів Львівської області (Далі – ДАЛО), ф.П 3, оп.1, спр. 422, арк. 88.

²⁴ ДАЛО, ф. П 3, оп. 1, спр. 422, арк. 95.

скупої інформації, яку мала дружина Дякона про роботу чоловіка, відомо, що йому вдалося за допомогою її брата Йосипа викрити відомого чекіста, який був засланий для підривної роботи в УПА. На допиті він зізнався, що ще у 1921 році допомагав ліквідувати славнозвісний повстансько-партизанський центр у Холодному Яру на Київщині, відомий як Холодноярська республіка²⁵.

Що стосується псевда Дякона, то Василь Левкович знав його як «Мирона»²⁶. Це ж псевдо вказане й у матеріялах МДБ²⁷. Проте у постанові УТВР від 5 грудня 1947 року його названо «Дмитром». Цією постановою він «за видатні заслуги в національно-визвольній революційній боротьбі Українського Народу проти окупантів нагороджується Срібним Хрестом Заслуги»²⁸.

Після загибелі 23 січня 1947 року Головного референта СБ Миколи Арсенича²⁹. Дякона призначають на його місце виконуючим обов'язки референта³⁰. Проте ще, принаймні, в грудні 1947 року він залишався крайовим референтом СБ, як про це сказано в цитованій постанові УТВР. За даними Управління МДБ у Львівській області, «Мирон» перебував на цій посаді аж до своєї смерті, маючи своїм заступником Богдана Прокопів-«Степана»³¹. Проте, за традицією Прокопів-«Степана» вважають таки самостійним крайовим референтом СБ Львівського краю після Ярослава Дякона³². Мабуть, факт передачі цієї посади таки відбувся, але залишився поза увагою МДБ. Хоча, знову ж, Василь Кук зустрічав Дякона влітку 1948 року в Бібречькому лісі під час нарад Проводу ОУН, коли той забезпечував їхню охорону, на цей час обіймаючи посаду крайового референта СБ³³.

Російські каральні органи вели за Ярославом Дяконом вперте полювання. Так, в результаті проведеної з 11 по 16 червня 1948 р. операції на території Бібрського району для ліквідації «Мирона» (якого при цьому вважали Крайовим провідником ОУН) було затримано 14 членів ОУН та 19 «посібників». Серед затриманих були зв'язкова Крайового проводу Дяків, вона ж Корбач Надія Михайлівна, 1922 року народження, на псевдо «Риська», та станична села Гринів і зв'язкова «Мирона» – Антонішина Марія, дочка Михайла, 1922 року народження, на псевдо «Калина»³⁴. Цього разу сам Дякон уникнув пастки.

Пізніше з Львівського обкому КП(б)У рапортували в Київ про те, що завдяки проведеній у жовтні 1948 року агентурно-оперативній роботі та вербуванню нової агентури відкриваються реальні можливості для агентурної розробки й ліквідації, зокрема, Крайового Провідника ОУН «Федора» (Зеновій Тершаківець) та керівника СБ Крайового проводу «Мирона», котрі переховуються на території Львівської та Дрогобицької областей. Заходами УМДБ Львівської області до них підведена кваліфікована агентура³⁵. І незабаром «Мирона» вдалося знищити.

²⁵ Лаба В. Назв. праця, стт. 54-55.

²⁶ Левкович В. Назв. праця.

²⁷ ДАЛО, ф. П-3, оп. 2, спр. 467, арк. 90.

²⁸ «Бюро інформації Української Головної Визвольної Ради (УТВР)». Випуск № 1. Квітень 1948 р. // В кн.: «Літопис Української Повстанської Армії». Т. 9. Львів, 1992, ст. 371.

²⁹ Содоль П. Назв. праця, ст. 64.

³⁰ Там же, ст. 82.

³¹ ДАЛО, ф. П-3, оп. 2, спр. 467, арк. 90.

³² Содоль П. Назв. праця, ст. 178.

³³ Кук В. «Відповіді на запитання Ю. Хвещука». 12 квітня 1998 р. // Зберігається в автора.

³⁴ ДАЛО, ф. П-3, оп. 2, спр. 116, арк. 26.

³⁵ ДАЛО, ф. П-3, оп. 2, спр. 116, арк. 110.

Обставини загибелі Ярослава Дякона можна відтворити досить докладно. Дружина бачила його дуже рідко. Після зустрічі в жовтні 1946 року, наступна була щойно через вісім місяців. Сталося це в липні 1947 року. На черговій зустрічі 30 жовтня 1948 року він повідомив, що має намір переходити в Карпати і просив її прийти на 9-10 листопада в умовлене місце, щоб показати їй, де буде закопаний архів СБ. Перед закладенням на тривале зберігання його відкопали й повинні були впорядкувати у криївці в лісі на горі між селами Гринів і Шпильчина³⁶. Нижче наведено перебіг подальших подій за довідкою УМДБ Львівської області.

У листопаді ж 1948 року Бібречський райвідділ МДБ отримав агентурні дані про появу в селі Гринів вояків охоронної бойвки керівника СБ Львівського крайового проводу ОУН «Мирона» (вони вважали, що Дякон все ще займав цю посаду), та про їхні зв'язки з секретарем Гринівської сільради Тишишиним. Створена спеціальна оперативно-військова група в складі оперпрацівників Львівської області й МДБ УРСР провела з Тишишиним «спеціальні агентурно-оперативні заходи» (так у документі), в результаті яких він вказав ймовірні місця переховування Дякона та його бойвки. Використовуючи здобуту інформацію, оперативна група 10 листопада в районі села Гринів виявила бункер, в якому знаходилися п'ятеро підпільників, які, після вчиненого опору, були знищені. Серед убитих були впізнані:

- 1) керівник СБ Львівського крайового проводу «Мирон»;
- 2) заступник «Мирона», він же керівник Львівського обласного (в іншому місці документу – окружного) проводу «Степан»;
- 3) керівник охоронної бойвки «Мирона» – «Сталевий» і два члени бойвки – «Довбач» і «Вихор».

Проте навіть після смерті мужнього есбіста емгебісти все ще продовжували боротися навіть з уже мертвим противником, всіляко очорнюючи його. Далі в цьому ж документі вони писали, що «Мирон» разом з раніше ліквідованим «Федором» – керівником Львівського крайового проводу (мається на увазі Зиновій Тершаковець), керував всією диверсійно-терористичною діяльністю ОУН на території Львівської, Дрогобицької і частково Станиславівської областей. Після смерті «Федора» та «Мирона», на їхню думку, щоб уникнути деморалізації членства, підпілля ОУН намагалося приховати це, ширячи чутки, що вони не вбиті, а перейшли для продовження роботи в Карпати³⁷. З усього цього обстрікування пам'яті загиблого можна почерпнути тільки два факти. По-перше, вороги орієнтувалися в підпільному територіальному поділі, вказуючи приблизні межі Львівського краю ОУН. По-друге, Ярослав Дякон був особою відомою та шанованою в підпіллі.

Тепер відомо, що командир бойвки «Сталевий» – це Михайло Ковалик, «Довбач» – Василь Сохан, обидва родом з Гринєва. Під псевдом «Вихор» МДБ був відомий секретар Дякона Філько (мабуть, повне ім'я – Теофіль) – «Зеник», родом зі Станиславівщини, син священика³⁸. Його нареченою була Галина Мандзяк, студентка Львівського медичного інституту в 1946-47 роках³⁹.

³⁶ Лаба В. Назв. праця, ст. 55.

³⁷ ДАЛО, ф. П-3, оп. 2, стр. 467. арк. 90-94.

³⁸ Царик Я. Назв. праця.

³⁹ Лаба В. Назв. праця, ст. 55.

Бій довкола бункеру розпочався десь з обіду. Під вечір енкаведисти привезли до лісу 15-річного Іллю Кішку, його вітчима та сусіда Івана Симечка з кіньми та возом, завантаженим соломою. Підвели до зруйнованої криївки і наказали туди лізти. Звідти йшов дим, було чути паленим і вибухали набої. Першим в крийку опустили Іллю. Всередині все горіло. Вогонь добрався до мертвих повстанців, що лежали один біля одного. Вони пострілялися. Хлопцеві запам'яталися маленькі золоті тризуби на їхньому одязі і більші – на пряжках ременів. Нові чоботи та гарний одяг були порізані ножами. Всі були при зброї. На столику стояли друкарська машинка, примус, радіоприймач, був там і фотоапарат. Навколо порозкидані папери, гроші, що горіли. Багато з них були знищені сірчаною кислотою. Деяку частину паперів і грошей енкаведисти забрали потім в бідонах з-під молока. В криївці були автомати й кулемети, запас продуктів. Мертвих повстанців витягли й поклали на віз. Один з них («Зеник», який знищував документи⁴⁰) мав сильно опечені кислотою руки⁴¹. Тіла вбитих відвезли до села Водник, а згодом у Бібрку. Місце їхнього поховання невідоме⁴².

Так, на тридцять п'ятому році життя поліг у боротьбі з окупантами України син Галицької землі Ярослав Дякон. Проте пам'ять про нього залишається жити у вдячних нащадків, слугуючи прикладом для підростаючого покоління української молоді.

Бойківщина, село Хітар Сколівського р-ну. 1943 рік. Перший військовий вишкіл. Перший праворуч - о. Михайло Блозовський-«Сноб'як», повстанський капелян

⁴⁰ Там же, ст. 55.

⁴¹ Царик Я. Назв. праця.

⁴² Калинець Л. «Місто над ставом». Львів, 1997, ст. 252.

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ В ПОЛІТИЧНІЙ КУЛЬТУРІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

Український націоналізм є таким феноменом сучасного політичного життя України, який покриває всі аспекти її політичної культури. В таких різнорівневих, різноплощинних проявах, як загальна культура, ідеологія, політика, емоційно-мотиваційна сфера, духовна та соціально-практична діяльність (всі ці сфери людської діяльності охоплюють особисту та масову буденну психологію, духовні цінності та орієнтації), український націоналізм дедалі більше стверджується у своїх концепції, стратегії, безпосередніх та похідних тактичних діях як об'єктивна, незборима сила сучасного державотворення України. при чому роля українського націоналізму в цьому процесі чітко визначена і ні в кого не викликає сумнівів.

Але проблема підвищення авторитету українського націоналізму на загальнодержавному рівні, а особливо серед простих людей зрілого віку, залишається все ж актуальною. Річ у тім, що сьогоденні політичні державні реалії, на жаль, багато в чому відбивають зруйновані самим життям та їх спростовані ідеологами й міти недавнього минулого, оскільки значною мірою при владі залишились вчорашні керівники, які об'єктивно не здатні мислити по-новому (а деякі з них до того ж ведуть приховану антиукраїнську діяльність). Тому речникам українського націоналізму належить провести ще дуже багато роботи, в першу чергу в теоретичному пляні, оскільки лише злами в масовій свідомості сприятимуть успішні державотворчі процеси. На наш погляд, запропонована авторами аналіза сучасної ситуації в політичній культурі України та висловлені ними пропозиції принесуть практичну користь в благородній справі зміцнення Держави.

Політична культура сучасної України обумовлена складними, а деколи навіть неоднозначними процесами, які включають один одного, є суперечливими, що закономірне в перехідний період соціально-історичного розвитку, який ми переживаємо сьогодні. Позитивними процесами політичного життя є наступні:

- 1) плюралізація політичної організації суспільства, становлення демократії, що дає людині право вільного вибору, дозволяє їй відчувати себе приналежною до державотворчих процесів, підвищує рівень індивідуальної людської свободи, сприяє розкріпаченню особистості;
- 2) об'єктивне всебічне передумання історії українського народу, відновлення національних обрядів, вірувань і традицій;
- 3) актуалізація духовного розвитку людини та суспільства в цілому, реальність проникнення її в усі сфери соціального буття, оновлення та піднесення національних почуттів, вільного прояву націоналізму, постійне піднесення його авторитету.

Відповідно негативними факторами сучасної соціально-політичної ситуації в Україні є:

- а) відсутність державної національно-патріотичної ідеології, що призводить до заповнення цього вакууму різними антидержавними доморослими та завезеними з-за кордону (в першу чергу з Росії) «теоріями» (на

кшталт «єдиного слов'янського історичного розвитку», «єдиної євроазійської спільноти», всіляких єдиних з Росією «просторів» тощо). В умовах нерішучості та невизначеності центральної влади, хибного розуміння демократії як всездозволеності, зокрема можливості виступати проти своєї ж держави, такі дії завдають відчутної шкоди нашій державі, суттєво гальмують її розвиток;

б) приховане (а часто й відверте) несприйняття об'єктивного розуміння історії України, походження нації, пов'язане насамперед з тим, що на ключових ідеологічних посадах (в першу чергу на місцях) продовжують залишатися «вчорашні», які об'єктивно не зацікавлені в Українській державотворчості, а часто-густо просто не хочуть, та й не здатні переглянути свої хибні позиції, сформовані відкинутою на «смітник історії» теорією ленінізму;

в) розвиток української національної духовності гальмується, на жаль, негативними явищами у сфері економіки й соціального життя (зубожіння народу, невпевненість в завтрашньому дні, прискорене несправедливе соціальне розшарування, поширення меркантилізму), що примушує людей приділяти більше уваги не так духовій сфері життя, як вирішенню повсякденних матеріальних проблем, елементарному виживанню.

Всі вищенаведені фактори суттєво впливають на українську ментальність. Розглядаючи характерні риси української ментальності, слід визначити дану категорію як:

1) історично сформовану сукупність усіх інтелектуальних, психічних, духовних ознак та властивостей української нації протягом усього її розвитку;

2) специфічне, властиве українському народові, світосприймання, світорозуміння з емоційними, естетичними домінантами та практичними настановами діяльності в реальному житті;

3) характерні для українського народу здатність мислення, умови й настрій, склад розуму, бачення світу, риси характеру, неповторність душі, мови і культури.

В умовах сучасної України ствердження національної ментальності на всіх рівнях життя набуває суттєвого значення через невідкладність вирішення таких завдань:

1) закріплення в національній психології відчуття українцями себе як великої європейської нації з давньою багатою історією і культурою;

2) спростування нав'язуваних антидержавними силами стереотипів, найголовнішими з яких є такі:

– неможливість існування самостійної Української держави без усяких «союзів», «співдружностей», «єдиних просторів» тощо, себто без наддержавних структур, керованих з Росії;

– нав'язані перекручені пояснення найголовніших історичних подій з позицій колишньої советської компартійної, а сьогодні шовіністично-імперської російської ідеології;

– хибне тлумачення національної психології, яке покликане обґрунтувати другосортність української нації, безперспективність її самостійного розвитку без керівництва з боку т. зв. «старшого брата»;

– «сільський», другорядний, меншевартий характер всієї української культури.

Характеризуючи традиційні риси українського менталітету, слід виходити з того, що однією з найголовніших особливостей поведінки українців є толерантність (інколи навіть надмірна) до інших народів, їх культур (навіть настроєних недоброзичливо відносно України). Це не завжди дає позитивний ефект, часто навпаки, але на сьогодні саме через це в Україні немає відкритих міжнародних конфліктів й існує можливість розвитку мирним шляхом, що на тлі відомих подій в Росії є досить виграним моментом, який слід всіляко пропагувати і підкреслювати. Наші предки ніколи не були загарбниками, але завжди боронили свою землю, боролися за свою свободу, за можливість жити за своїми порядками та уявленнями.

Тому актуалізація української ментальності в якості визначального фактору формування духовості нації вимагає спростування хибних та ворожо-зловмисних тверджень про споглядальність, долепокірність, розгубленість, слабкість української людини. Твердження про те, що чарівність краєвиду та родючість української землі автоматично породжували споглядальність та покірність, були та є помилковими тому, що не враховували всього спектру націоформуючих факторів.

Український народ як спадкоємець однієї з найдавніших у світі Трипільської цивілізації формувалася на великій території помірного клімату, де коли холодні вітри, сніги, морози, а коли навпаки – сухі, жаркі вітри, спека, а також воєнні сусіди, постійні війни та військові конфлікти аж ніяк не сприяли спогляданню й долепокірності, що властиве деяким ізольованим народам теплих регіонів півдня. Лише впертість, сила, стійкість, мужність забезпечили наше національне творення та виживання. Це обов'язково слід враховувати при аналізі української ментальності.

Основні ментальні риси (волелюбність, впертість, хазяйновитість, працьовитість, здоровий консерватизм, висока моральність, глибока релігійність) сприяли національному розвитку України, не дали зникнути українській нації з лиця Землі, незважаючи на шалений геноцид з боку сусідів. На жаль, багато традиційних українських рис характеру сьогодні знівельовано й тому головним завданням освітньої політики держави та всього культурно-виховного процесу серед молоді є звернення до наших національних традицій.

Ментальність як основа духовості та самого існування нації має стати міцною опорою творення нового характеру мислення, світосприйняття та місця в соціальному житті кожної людини. Настанови державно-свідомої поведінки, національної гідності мають міцно увійти в буденну психологію, змінити її, звільнити від комуністично-імперських викривлень.

До цього часу на формування і розвиток національної психології негативно впливали такі основні фактори:

- 1) кількасотрічне цілеспрямоване гноблення народу, відсутність самостійної держави;
- 2) постійне моральне цькування носіїв кращих національних якостей, фізичне нищення борців за національну незалежність;
- 3) геноцид української нації, особливо в епоху комуністично-московського режиму, масові насильницькі переселення народу, заохочувальні заходи до міграції за межі України, що призвело до штучного багатократного зменшення кількості нації;
- 4) пряме та підступно-приховане витіснення мови та культури як основи існування нації.

Крім того, на сучасному етапі розвитку вже незалежної України на національну психологію впливають ще й суто специфічні фактори. Це насамперед погіршення матеріального становища людей, зростання злочинності й аморальності, відсутність чіткої державної політики та стратегічних орієнтирів. Ці труднощі є цілком закономірними, оскільки пов'язані з перехідним періодом, що властиве всім державам, які стали на шлях самостійного розвитку, вирвавшись з імперських лабетів. Тому дуже важливим завданням ідеології українського націоналізму є роз'яснення тимчасового характеру цих труднощів, націлювання людей на досягнення благородних ідеалів національного відродження і піднесення, які не даються даром, а здобуваються наполегливою повсякденною працею при згуртованості народу.

Важливу роль тут відіграють звернення до історичних коренів, духових витоків і генези українського народу, національних цінностей і святинь (мови, побуту, звичаїв, фольклору, вірувань, культури). Це дозволяє не тільки розкрити сутність національного життя, а й пояснити сучасні модифікації національної ментальності, яка зазнавала деформацій протягом тривалого часу, закласти основи подолання нігілізму в самосвідомості народу, відновити момент оптимізму в національній психології.

В сучасній політичній культурі України суттєвим є те, що національно свідомою частина українського народу підтримує ті політичні середовища кращих національних сил, серед діяльних функцій яких особливо наголошується спрямованість на відновлення національних цінностей, збереження символів нації, на національне відродження та збагачення, підвищення якості духовного життя. Сучасний стан підтверджує, що попри втрату державності, руйнування мови та культури, ідеї національної незалежності та відродження збереглися й переживають нове піднесення в суспільних і політичних рухах, найбільш яскравим прикладом чого є течії українського націоналізму.

Сучасний український націоналізм є однією з визначальних підстав виходу України на поворотні напрями своєї новітньої історії. Це викликано тим, що український націоналізм як феномен національного буття:

- пов'язаний з усією проблематикою національного відродження, охоплює її в усій площині;
- втілює в собі єдність переконань, сподівань і настанов діяльності тих українців, які віддані вищим інтересам нації, представляє собою зцементовану організовану спільноту;
- відбиває основні українські ментальні риси в своїй глибинній сутності.

Розглядаючи теорію українського націоналізму в її цілісності основоположних тверджень та принципів, можна виокремити такі основні функції ідеології сучасного українського націоналізму:

- 1) автохтонну, менталістичну, феноменологічну, яка безпосередньо охоплює всю екзистенцію корінного етносу та сучасні імперативи національної самосвідомості та національної гідності українців;
- 2) ортодоксальну, активно-захисну, навіть з певними проявами розумної агресивності відносно антинаціональних і антидержавних елементів та організацій. Ця функція є об'єктивно необхідною в загальній структурі українського націоналізму як невід'ємний компонент національної свідомості в умовах національного гноблення і нищення, а також і в перехідний період розбудови держави і становлення нації;

3) інтегративну, соборну, яка, з одного боку, передбачає дотримання настанов гуманізму й терпимости, а з іншого, закликає до активного опору та боротьби проти різних антинаціональних проявів і дій.

В якості основних похідних українського націоналізму, його конкретних виявів слід, насамперед, назвати національну свідомість та національну гідність українців. Національна свідомість як широке та містке поняття включає: а) усвідомлення українцями себе як давньої європейської нації; б) відданість ідеям національної незалежності, державності й прогресу; в) розуміння історії своєї нації, народу, держави та віру в їх краще майбутнє; г) націленість кожного українця на пізнання здобутків, цінностей, генези та сучасного стану української нації, прогнозування подальших соціально-історичних подій; ґ) спрямованість суспільно-свідомої поведінки і практичної діяльності кожного українця на збереження, розвиток, добробут української нації та держави.

Національна гідність, в теорії та практиці українського націоналізму, є комплексом настанов мислення, світосприймання, світорозуміння, соціально свідомої поведінки та діяльності людини. Національна гідність заснована на:

- усвідомленні ролі української нації, народу в минулій та сучасній історії людства, держави (інколи можна навіть допустити розумне перебільшення цих компонентів);
- глибокому розумінні духовних та матеріальних цінностей України, гордості за них;
- акцентуванні позитивних українських національних якостей, рис, ментальних особливостей.

Національна гідність повинна бути націлена на:

- піднесення авторитету, пріоритету української нації в державі та міжнародній спільноті;
- збільшення здобутків та досягнень України в усіх сферах життєдіяльності.

Стратегічні напрямки українського націоналізму можна розглядати залежно від цілепокладання, спрямованості, характеру і шляхів реалізації. Вони мають об'єктивні відмінності в різних сферах соціально-політичного життя, а тому можна виділити такі основні стратегії українського націоналізму:

- 1) войовнича, активна, авангардистська;
- 2) поміркована, вичікувальна;
- 3) гуманістична, демократична;
- 4) ортодоксальна, консервативна;
- 5) загальнофілософська (соціального розвитку);
- 6) культурологічна, естетична;
- 7) емоційна, чуттєва.

Всі стратегії українського націоналізму повинні зосереджувати увагу на спростуванні наклепницьких та злонавмисних перекручень його суті, вульгаризації та компромітації ідеології націоналізму в масовій свідомості українського народу. Розвиток ідеології і пропаганду українського націоналізму слід диференціювати регіонально з метою підвищення його значення як духового та політичного орієнтиру та внутрішньої потреби кожного українця.

Слід чітко усвідомити, що головна причина всіх нинішніх негараздів (в тому числі й економічних) криється в тому, що значна частина українського народу

позбавлена національної гідності, елементарного патріотизму, що в умовах сьогоdnішнього правового нігілізму та відсутності реальної патріотичної влади породжує на всіх рівнях явища корупції, розкрадання багатств країни, антидержавні сепаратистські тенденції тощо. Саме з цієї ж причини реформи на низовому рівні саботуються, прибутки приховуються від оподаткування, процвітають хабарництво, розпуста, аморалізм, безвідповідальність, рекет, бандитизм, а антиукраїнські сили, які це здійснюють (коли приховано, а коли й відверто), намагаються видати такий стан речей за наслідок державної незалежності України та ще й отримати з цього політичні дивіденди. Ці речі слід наполегливо роз'яснювати простим людям, які в силу ряду об'єктивних причин не розуміють справжньої сутності націоналізму, його цілей та завдань, піддаються на провокаційну популістську демагогію антидержавницьких прокомуністичних сил.

Слід наголошувати, що український націоналізм є таким складним й багатогранним явищем нашого національного життя, ідеологія, пропаганда, суспільні течії якого націлені на піднесення пріоритетності української нації у творенні держави, у ствердженні незалежності, в досягненні справжньої демократії та суспільної справедливості, у відродженні мови, культури, духовних цінностей. Таким чином, можна констатувати, що з позицій державотворення та національних інтересів українського народу (незалежності, соборності, процвітання, входження в цивілізовану міжнародну спільноту) ставлення до українського націоналізму особистостей, організацій, партій, рухів є індикативним показником їх політичної культури, зрілості, цивілізованості. Абсолютно впевнено можна передбачити, що авторитет українського націоналізму в нашому суспільстві буде зростати, але національно свідомим людям належить докласти до цього ще досить багато зусиль.

Гуцульщина. Повстанці з відділу «Хмари»

ПОГЛЯД НА ОПЕРАЦІЮ «ВІСЛА» ЧЕРЕЗ ПІВСТОЛПТЯ

Україна впродовж століть була і далі є тим пляцдармом-приманкою, за який і на якому точилися безперервні війни практично між усіма її сусідами. Безмежні її багатства та християнські якості пересічного українця-русича завжди бентежили їхню загарбницьку уяву та спонукували до боротьби за цей ласий шматок землі, як за майбутню свою колонію. Весь цей час миролюбний, працьовитий український народ, здебільшого примушений був зі зброєю в руках відстоювати свої права або служити тому чи іншому окупантові, а в деяких випадках, можливо й проти своєї волі, допомагати поневолювачам гнобити свій власний народ.

Окрему сторінку з відомої нам історії, яку також не обминули загарбницько-визвольні баталії, займають українсько-польські відносини. Стосунки між Україною і Польщею були в усі часи різними, але рідко коли нормально добросусідськими. Поляки, вважаючи себе, очевидно, територіально Богом обділеними, розширюлися довкола, в основному на схід, у пошуках чужих земель для розширення свого «життєвого простору» за принципом: «Од можа до можа» («Від моря до моря»). Насамперед їхню увагу привертали багаті східні землі, на які вони дивилися ненаситним, загребущим оком. Але, до певного часу могутність Київської Русі змушувала поляків насамперед постійно думати про потребу загальної безпеки своїх власних земель від русичів і про власну свободу, тому їхні мрії про привабливі сусідські, переважно східні території залишалися лише затаєними мріями. І лише з розвалом Русі (Київсько-Руської імперії), використовуючи ситуацію безвладдя в Галицько-Волинському князівстві, вони зі зброєю в руках вдерлися на українські землі, щоб ці мрії зматеріалізувати. Коли ситуація сприяла полякам, вони завоювали Галичину з її столицями Галич та Львів.

Не торкаючись усіх цих непростих тривалих історичних відносин між обома сусідніми слов'янськими народами, хочу зупинитися лише на резонансних подіях – взаєминах між поляками й українцями в Другій світовій війні і в повоєнний час. Поляки, які протягом двох тижнів війни з Німеччиною втратили свою державну незалежність, замість продовжувати визвольну боротьбу зі своїм ворогом-завойовником, пішли по лінії найменшого спротиву – стали співпрацювати з німцями на заході й з більшовиками на Сході. Проте гордовиті поляки не могли змиритися зі своєю другорядною ролею, яку мусіли відігравати вже після поразки і втрати державної незалежності. Польська армія, хаотично втікаючи від німецької до зубів озброєної армії, залишила серед польського населення багато зброї, яка могла бути використана в слушний час. І цей сприятливий (на їхню думку) час, настав...

Почалося все на Волині, коли більшовики поспішно відступили, а на їх місце вдерлися німці – нові окупанти. Як одні, так і другі колонізатори, які, проти всякого глузду, називали себе нашими «визволителями», а в прямому розумінні на практиці лише грабували, визискували наш «визволений» народ і залучали українців лише як чорноробів для особистих та державних потреб. За самими окупантами залишалися керівні ключові позиції в Україні. В такій ситуації польська етнічна меншина в Україні, в основному на Волині, змирившись із своєю

поразкою і підпорядкувавшись німецькій окупаційній владі, не могла одночасно змиритися з таким самим становищем, в якому знаходилися поневолені українці, себто прирівняти себе до них, українців, над якими вони вже історично відчували свою вищість, зверхність, та навіть погорду. Така позиція поляків з їхньою подальшою агресією проти мирного українського населення Волині, швидко привела до відомих конфліктів між обома народами. На Волині поляки були, звичайно, лише однією з етнічних менших.

З приходом німецьких окупаційних військ в Україну, поляки зуміли зайняти командні, хоч і не ключові, місця (їх займали німці) в новостворених державних структурах. Вони, підспівуючи окупантам, робили все можливе, щоб не допустити місцеве українське населення до хочби найнепрестижніших, посередніх та нижчих державних посад. На кожному кроці поляки виявляли свою зоологічну ненависть до українського населення, до його віри і мови, переслідуючи і знущаючись над ним, неначе виливаючи на ньому всю свою злобу і злість за повну поразку у війні, за ганебну втрату своєї державности протягом двох тижнів своєї «героїчної» війни-оборони.

Звідки взялася в Україні польська етнічна меншина? Коли Литовське князівство (великий князь Ягайло) і польське королівство (королева Ядвіга) об'єдналися у велику Річсполиту Польську, тоді польські магнати ринули на т. зв. «Креси Вхідні», озброєні королівськими грамотами та найманим кавалерійським військом, силою зброї завойовуючи українські землі та закріпачуючи український місцевий народ, примушували його, як наймитів, працювати на себе. Період поневолення українського населення тривав довго, настільки довго, що поляки стали однозначно трактувати українські землі безсумнівно як свої, а населення цих земель – своїми рабами, кріпаками, своїм «бидлом»-худобою.

Визволившись з-під польської окупації, український народ (визвольна боротьба Б. Хмельницького) вигнав з української території ненависних польських панів-кровопивць, але, на жаль, крім пам'яток архітектури, які весь час нагадували нам про польське панування (палади, замки, костели, цвинтарі-мавзолеї тощо), залишили багато поляків, які прийшли в Україну слідом за польським окупаційним військом і тут поселилися, створюючи польську етнічну меншину, яка відтоді не раз приносила нам, українцям, багато неприємностей і бід. Історичною помилкою було те, що, виганяючи з України польську окупаційну владу, магнатів, панів і підпанків, пожаліли простих польських людей і не вигнали їх слідом за ними з наших земель. Тоді не було б нині стільки клопотів з ними і невіршених болючих проблем.

Якщо б польська етнічна меншина вела себе по-людськи, не як повновладний господар-рабовласник, який зневажає українську гостинність, а як порядний, скромний гість, то, можливо, не було би між нашими сусідніми слов'янськими народами стільки зла і ворожнечі. Тут, на мою думку, спрацювала наша ментальність, наша сутність, наша любов, повага та християнської терпимості до ближнього, довірливість та побожність. І цього, цієї легковажності, історія нам не вибачила. Тому нині маємо те, що маємо. Терпимо, відчуваємо на собі, на своїй шкірі помилки своїх предків, які, на жаль, нині робимо і самі.

Отже, на Волинь у 40 роки із Західної Польщі, втікаючи від німців, перебралося багато поляків, серед яких були офіцери й підофіцери колишньої польської армії. Тут, на Волині, вони організують добре озброєні польські бойвки, які, щоб себе прогодувати, почали в першу чергу нападати на наших мирних селян, теро-

ризуючи, грабуючи та досить часто вбиваючи їх. Поляки під дахом, під опікою німецької влади (яка була зацікавлена в цих міжнаціональних сутичках), намагались оволодіти ситуацією, взяти верх над потульним українським населенням, проводячи, переважно по селах, акції залякування та терору.

Однак, домогтися повної переваги над українцями було не так вже легко. Велику роль у цьому часі відіграла просвітницька, згуртовуюча українське населення, дія Організації Українських Націоналістів (ОУН) і свідомих українських патріотів. Народ не хотів більше терпіти над собою знущання і, як відповідь на розгул в Краю (на Волині) польських шовіністичних банд, які тероризували місцеве населення, спонтанно, можна сказати стихійно, як захисна реакція, почав організовувати Українську Національну Самооборону (УНС). Серед місцевого українського населення створюються озброєні відділи-бойки Самооборони, які захищають себе (а при нагоді й сусідів), від нападів поляків. Це була природна реакція на насильство і священна боротьба, яка полягала в обороні своєї землі, своєї оселі, своєї сім'ї і народу в цілому.

З часом ці дрібні бойки Самооборони на Півночі Волині об'єднує Тарас Боровець-«Бульба» в один відділ т. зв. «Поліської Січі». Ця боротьба привела лише до того, що збройні масакри поляками українського населення на Волині припинилися, вона змусила поляків, що не хотіли мирно співіснувати з місцевим українським населенням, покинути Волинь і виїхати на свої матірні землі. Нині можемо, на мою думку, лише жаліти, що так пізно виправили помилки наших славних предків, помилки нашої історії. Історія помилок не прощає.

Поляки ще з повоєнних років, включаючи й сьогодні, намагаються зробити собі на цих «волинських подіях» міжнародний політичний капітал, а вірніше прикрити. на фоні цього конфлікту виправдати в подальшому свої справжні злочини над українським народом на його власній землі. Отже, чим провинилися волиняни, що вигнали зі своїх прадідівських земель злочинні ворожі угруповання грабіжників, та ще й чужоземних польських військових частин? Тут, уважаю, немає жодного сумніву в правді, справедливості й законності таких дій волинян, які намагались навести порядок у себе вдома, у своїх оселях, позбутися, нарешті, джерела кривавих ексцесів. Проводити нині якісь паралелі між цими «волинськими подіями» і польськими акціями геноциду над українцями на Закерзонні, на споконвічно українських землях є, щонайменше, недоречно, нещиро й абсурдно. Адже в обох випадках ці криваві події розгорталися проти аборигенів виключно на українських етнічних землях, а провокували їх і здійснювали чужинці-зайди, які на цих теренах знаходилися лише, так би мовити, на правах непрошених гостей.

Сильно ображені поляки покинули наші землі, теплі насиджені місця, поклявшись перед Богом помститися за «незаконні» дії проти них місцевого населення – українців. За довгі століття свого панування в Україні у поляків чомусь виробився цікавий стереотип, якийсь зациклення, впевненість, що загарбані ними українські землі (у крайньому разі по Дніпро, чи хоч би Галичина і Волинь) – це, само собою зрозуміло, вже польські землі, даремно названі ними «Малопольська Вихідня». А на яких правах вони їхні, це вже нікого не цікавить. Поляки просто ЗНАЮТЬ, що вони є, і завжди були їхніми! Так говорять польські історики, духовні пастирі-ксьондзи-єзуїти, так говорять їхні політичні лідери, так підказує їм заяложена пихатим гонором штучної вишості їхня нездорова психіка. Але про те, звідки взяли корінні українці на «їхніх польських землях», вони не думають, просто не хочуть знати, ліниво відмахуються від цієї історичної непо-

годжености. Вони, як і вражені русизмом росіяни (порівняй: «Малопольська», «Малоросія»), вважають, що вже раз прийшли на чуже чи силою, чи «повзучою» міграцією (переселеннями), то вже все це, поза сумнівом, їхнє. А коли їхнє розгнуждане нахабство на чужих землях переходить межі терпимости й аборигени їх справедливо з тріскотом випроваджують додому, то це вже кровна образа, це вже міжнародний скандал, міжнародний злочин. В історії людства безліч таких і подібних прикладів, але вона, історія, не любить нерозв'язаних питань, тому з часом завжди справедливо розставляє все на свої законні місця.

Колись «непереможна» німецька армія відступає до свого Берлінського лігва. Натомість червона армія слідом, переможним маршем протоптує шлях комунізму та російській експансії на захід, «визволяючи» європейські народи від німецького поневолення і націонал-соціалізму, щоб самим «добровільно» приєднати до московської тюремної системи «соціалістичного концтабору» ці «визволені» народи. Серед інших держав-сателітів Москви постає Польща Людова, слухняний васал Москви. «Всемогутній Сталін» від імені українського народу, не питаючи його згоди, віддає українські землі Закерзоння на поталу послушній Польщі, щоб вона якнайшвидше знищила рух Опору українців на тих землях, обіцяючи їй всесторонню підтримку в цьому. Отже, поляки дочекалися свого. Сприятливий час для «помсти» українцям настав. Розпочалася безкомпромісна справедлива і священна боротьба Української Повстанської Армії (УПА) з польською окупаційною владою, бо й тут, як і всюди, УПА воювала на своїй прадідівській землі, захищаючи свою землю і свій народ від поневолювачів. Але, на жаль, сили були надто нерівні. Державні сіті, добре озброєні війська йшли навалом на горстку захисників – УПА. Пролилося багато невинної крові.

Коли полякам не вдалося силою зброї знищити рух опору, вони вдалися до незаконних, варварських методів боротьби. Щоб позбавити УПА підтримки місцевого населення, вони придумали, вірніше – скопіювали в «совєтів» практику депортації народів. Українців почали насильно виселяти із Закерзоння, а їх місця заселяти поляками.

Для того, щоб якось замаскувати перед світом цей злочин, поляки прикрасили цю акцію депортації українців більш декоративним означенням, як «добровільний обмін населення». Це «добровільне» переселення розпочалося ще 1944 р. і продовжувалося протягом 1945-1946 рр. Проте бажаних результатів поляки не досягли через активні дії УПА, яка й надалі чинила кривавий опір окупаційним військам і захищала місцеве населення від «добровільного» вивозу з батьківських земель, з території Закерзоння. Хто відкидає збройну боротьбу проти катів, своїх поневолювачів – той є або боягуз, або зрадник, або, щонайменше, угодовець!

Слідом за цією черговою невдачею поляки проявили наступну свою злочинну винахідливість. Тепер вони вдумали, не без участі й підтримки Москви, т. зв. «операцію Вісла», яка передбачала поголовне виселення всіх без винятку українців, які залишилися після т. зв. «добровільного обміну населення», з території Закерзоння в прикордонні західні та північні території Польщі. Цю операцію поляки здійснювали «вогнем і мечем». Багато людей, за найменший спротив, а то й просто від самої ненависти до українців, було на місці, без суду і слідства, розстріляно, замордовано, змасакровано, а пам'ятки української культури, релігії було зрівняно із землею – нишилося все, що нагадувало їм про українство. Жвавий, густонаселений, мальовничий край перетворювався на обгорілу пустелю, яку поступово почали заселяти польські переселенці-колонізатори. Переселе-

них українців розпорошили (повкраплювали) поміж поляками під німецьким кордоном так, щоб перервати між ними будь-які зв'язки, сподіваючись таким чином на швидку асиміляцію ізольованих українців у польському середовищі. Це були очевидні неприховані геноцид, етноцид і лінгвоцид над українцями – найтяжчі злочини проти людства, які, згідно з міжнародними законами, не підлягають термінові давности. Отже, винуватці – архітектори й виконавці цих подій повинні бути оскаржені, засуджені й покарані.

Забігаючи наперед, як ми зараз бачимо, що і з цими підступними плянами в поляків вийшло не зовсім так, як їм цього хотілося. Нині існує й активно діє українська діаспора в Польщі, і українці, які не втратили своєї національної ідентичності, поступово відтворюють історичну пам'ять на тепер «чужих», а колись українських землях. І так, завершивши свою підлу і злочинну акцію-операцію, полякам здавалося, що землі Закерзоння «добровільно» і назавжди приєдналися вже до Польщі. Яка недалекоглядність!

Таким чином рух опору, практично, був паралізований. УПА була змушена залишити землі Закерзоння. Частина подалася на схід, на українські землі під советською окупацією, а частина (менша), за вказівкою командування УПА, Проводу ОУН і УГВР, зі зброєю в руках пробилася на Захід, у вільний світ з пропагандивними цілями, продовжувати визвольну боротьбу вже іншими методами.

З цього часу настала якась підозріла мовчанка навколо цього питання, питання Закерзоння, питання «операції Вісла», які ніхто ніде офіційно не піднімав. Але ж відомо, що нічого ніколи нікуди, само по собі не зникає безслідно. Правда і справедливість рано чи пізно перемагають свою сфальсифіковану підміну.

Минали роки, десятиліття, впродовж яких на питання Закерзоння, на питання «операції Вісла» було накладено негласне «табу». Про геноцид поляків над українцями (який вони вперше за кілька століть конфліктів між обома народами застосовували в такому сконцентровано-злочинному, масштабному вигляді), офіційно ніхто ніде навіть не згадував. Неначе його й не було, а раз не було, то й проблем не існує. Про цей злочин говорили пошепки чи напівпошепки лише свідомі українці, але заляканий і обдурений загальний серйозно не слухав, не сприймав, з ними не рахувався. За довголітнє поневолення ми, українці, звикли, що над нами знушаються, нас б'ють, зневажають, а ми мовчазно все це сприймаємо, рідко коли протестуємо, нам плюють в обличчя, а ми, прости нам Господи, неначе від дощу спокійно витираємося й далі мовчимо, щоб не було гірше, щоб «когось» не образити. Не хочемо зрозуміти й усвідомити, що наших проблем за нас ніхто не вирішить, а мусимо усвідомити, що «гладч не дав свободи ще нікому, а хто борець, той здобуває світ».

У Москві помер узурпатор, кат Сталін. У Кремлі розпочалася боротьба за владу. Відходили одні «генсеки», приходили зі своїми свитами інші, а «табу» на питання «операції Вісла» залишалося. Прийшов час політичної смерті і для советської імперії, відомої у світі як «імперії зла», яка вслід за «перебудовою» Горбачова розпалася на ряд суверенних держав, поміж якими утворилась і незалежна Україна.

Під дією нового політичного клімату почала пробуджуватися приспана та національно ув'язнена свідомість українців і розмови про заподіяні над українцями Закерзоння злочини стали більш відкритими й наполегливими. Однак, поряд із переліком та засудженнями цих злочинів, не можна пояснити чому офіційно ніхто і ніде не ставив питання про повернення Україні незаконно загарбаних Польщею територій. Люди, у своїй свідомості дійшли до половини пи-

тання, констатували геноцид, поплакали, позітхали, і – зупинилися, уважаючи, вже за звичкою, що так має бути, бо така вже їхня доля, мовляв, усе вирішується зверху, на небесах. На сьогодні поляки не лише привселюдно, на весь світ не покаялися в цих своїх злочинах, але й продовжують (маємо багато публікацій) донищувати на Закерзонні національні та релігійні святині, пам'ятники культури, цвинтарі, окремі села, доми, могили вояків УПА, похованих на рідній землі, які, після чергового відновлення, впорядкування українськими патріотами Закерзоння (в Польщі), періодично зрівнюються із землею, щоб і сліду від них не залишилося, щоб і не пахло тут українством, щоб вивітрити звідси його тисячолітній дух.

Проте знайшлися люди, українські патріоти, як вже в незалежній Україні, так і в нашій польській діаспорі, які цим питанням займаються, піднімають, висвітлюють його. Це все невід'ємна наша історія, яку всі ми повинні знати, черпати з неї мудру науку, враховувати на майбутнє свої помилки, вчитися на них, щоб більше їх не повторювати.

Останнім часом, коли від зловісної і сумнозвісної «операції Вісла» минуло вже пів століття, щораз частіше і гучніше згадують про неї в однозначно негативному забарвленні як в пресі, так і по телебаченню чи радіомовленню, а також із різних, навіть найвищих трибун.

У газеті «За вільну Україну» ч. 58 за 20.5.97 р. з'явилася цікава стаття Галини Левицької: «Микола Жулинський: «Треба дивитися в майбутнє. Але істина мусить бути відновлена». В цій статті академік Микола Жулинський, як голова українсько-польського форуму, у своєму інтерв'ю висловив багато цікавих і логічних думок, з якими можна було погодитися. Але, на жаль, не було тут головного. Коли він говорив: «Щоб акція «Вісла» була визнана злочинною, щоб була надана компенсація тим, хто був депортований», академік повинен був додати: «Польський уряд має повернути всі українські землі Закерзоння, незаконно загарбані від України» і тоді можна було б сідати за «круглий стіл» переговорів, як рівний з рівним, відновлювати історичну справедливість і домовлятися про братерські, добросусідські стосунки між нашими народами і державами на майбутнє. Не можу і не хочу повірити, що Микола Жулинський не розуміє цього питання, але чомусь він у бесіді промовчав найголовніше. Коли б Україна висловила свої законні територіальні претенсії до Польщі, а також поставила вимоги про відшкодування за геноцид та етноцид, то остання мала б очевидні проблеми зі вступом до НАТО. Але сприятлива нагода для вирішення цього територіального питання з приїздом в Україну польського президента, вже пропущена. Невже ж українець, незалежно від його політичних поглядів, може спокійно дивитися на те, що наші рідні стародавні міста, такі як Холм, Перемишль, Ярослав та інші залишаються під чужою окупацією? Невже ж будемо про Закерзоння, як колись забули і тепер не згадуємо про Берестейщину, Курщину, Слобожанщину, Придністров'я, Кубань, Сірий та Зелений Клини та про інші території, де компактно проживають українці? Невже ж історія нічого нас не навчила?

Програма Львівського телебачення «Світ і Україна» часто порушує питання «операції Вісла», але крім компенсації та вибачення (а що з тим вибаченням робити) за заподіяні злочини на Закерзонні, ні разу не було поставлене питання повернення територій. А чому?... Можливо, що виступаючим бракує сміливості?... А, можливо, що вони не розуміють або не хочуть усвідомити цього всенародного питання?

25.5.1997 р. п. В. Герич, учасник передачі «Світ і Україна» домовився до того, що схвалив, підтримав і пропонував спільні шлюби наших дівчат з польськими хлопцями, як щось прогресивне в обопільних стосунках. Невже він, п. Герич не розуміє, що наслідки від таких шлюбів будуть уже втрачені для нашої держави, для нашої нації. Чи Вас, шановний п. Герич, це не хвилює? А може слід ополечатися українців? Нам не звикати до таких аномалій...

Недавно в програмі «Саме той» виступав п. Микола Горбаль, один з тих, кого в молодому віці депортували із Закерзоння в Україну. Коли мова йшла про злочини поляків на Закерзонні і про «операцію Вісла», то все було нормально, всі звинувачення він підтверджував, підтримував, поки ведуча не задала йому пряме питання: «Як на Вашу думку буде відновлюватися історична справедливість, як вирішується на нинішній день питання повернення територій?» У мене склалося враження, що п. Горбаль не був готовим відповісти на таке пряме «каверзне» питання. Він просто на нього не відповів, промовчав, обминув його. Не можу повірити, що він цього питання ведучою не чув, або не зрозумів. Тут, на мою думку, знову виявився присутній синдром своєї боязливості, другосортності, що їх прищепили нам різні окупанти за довгі роки своєї присутності на наших землях. Ох, як важко видавити із себе почуття раба, почуття меншевартості!

І, врешті, в Україну із візитою прибув президент Польщі А. Квасневський. Він також говорив про відновлення історичної справедливості, але досить обмежено, лише з точки зору польських інтересів, та необхідністю, палким бажанням поляків вступити до НАТО, про злагоду і дружбу, яку поляки й далі розуміють по-своєму, по-польському. Декілька разів у своїх промовах А. Квасневський між іншим, згадував про Волинь, не ризикуючи розшифровуванням цього питання, але з його промов витікало, що поляки нібито провели «акцію Вісла» у відповідь на «адекватні» попередні події на Волині. Але на це блюзнірське перекручення подій ніхто з державних представників України не zareagував, не заперечив, ані не спростував, не уточнив президентові Польщі суть і правову платформу цих 50-річної давности, подій. Це, на мою думку, не принесло нам, українцям, ані гордості за свій народ, за свою державу, ані слави, ані честі. Знову, як завжди, переміг наш рабський дух.

Важко було глядачеві спостерігати на екрані телевізора, як наші представники влади запобігали перед польським президентом, неначе чекаючи від нього цінних директив. Своєрідною образою для українського народу також був обмін найвищими державними нагородами на пропозицію української сторони. А за що? Чи не за те, що поляки на наших очах вогнем і мечем загарбали наші території? А ми, наче б цього не бачили чи забули? Такими починаннями Україна узаконила окупацію наших земель Польшею, яка майже безперервно триває вже цілі століття, ніби підкреслюючи це все урочистим врученням президентові Польщі символічного ключа від Києва. (Символ, але для чого?) І надаючи йому звання почесного громадянина міста Києва, що був окупований поляками до 1648 року. Це колись, у майбутньому, може стати приводом для територіальних претенсій до України не лише за Львів, а тепер вже і за Київ, як це вже було в 1920 роки. Що може подумати пересічний громадянин України, коли бачить як його, платника податків, весь час принижують, обдурюють, не рахуються з ним. На його очах держава нагороджує різними пільгами й привілеями тих, хто воював проти нашої державної незалежності, здійснював геноцид і етноцид над українським народом, визнаючи їх, наших поневолювачів, ветеранами «вітчиз-

няної війни», яка може бути вітчизняною лише для Російської імперії, а не для незалежності України, і платники податків Української держави з доброго дива оплачують всі ці пільги ветеранам чужою загарбницької війни. І тепер також, вже за звичкою, знову ж таки нагороджуємо на очах всього нашого народу наших сусідів за те, що вони по живому тілі відрізали собі порядний кусень нашої території, знищили наш український народ Закерзоння. А ми мовчимо. боїмося чи навіть не усвідомлюємо, що треба за себе постояти, впімнутися, вимагати правди й справедливості. Все це неприкрите фарисейство на очах громадян України наші верховоди, усміхаючись від задоволення і досягнутих «перемог», запивали шампанським на радість собі й на сором нам і нашим нащадкам.

Такі дії нашої верхівки, нашої «національної» еліти, яка знаходиться при теперішній владі, свідчать про цілковиту байдужість до цих і подібних національних проблем. Виникають питання: для кого і кому ми будуємо й розбудовуємо нашу державу – Україну? Чи нам, аборигенам? Чи нашим етнічним меншинам? Чи нашим поневолювачам? Як оцінять такі дії нашого уряду, нашого парламенту наші нащадки? Вважаю, що вони не будуть у захопленні.

Хай ніхто не подумає, що я пропоную брати в руки вила і йти на ворога-супостата. Ні!.. Але вважаю, що не можемо промовчувати, забувати про наші споконвічні землі. Це обов'язок кожного громадянина, кожного патріота. Отже, треба хоча би підняти це питання, цей нерозв'язаний вузол на державному рівні, і тільки тоді сісти за стіл цивілізованих переговорів, як рівний з рівним, а в разі його невіршення парламентським шляхом, звернутися, покищо, до ООН, до Європейської Спільноти, до Міжнародного Суду. Тому, вважаю, питання Закерзоння не дивлячись на міжпрезидентські домовленості між Україною та Польщею, не може бути закритим, поки не буде порушеним і справедливо вирішеним... Час колоніальних загарбань під кінець другого тисячоліття безповоротно минає, а країни агресорів-окупанти поступово втрачають свої загарбницькі позиції в світі на користь міжнародних рівноправних стосунків між усіма націями і народами Землі.

травень, 1997 р.

Гуцульщина. Повстанський обід.

Підвідділ «Хмари» на Великдень.

З народньої творчості

В Закарпатті радість стала

на мелодію «Як настала доля чорна» № 495

1. В Закарпатті радість стала, та радість стала, та гей!
Україна нам повстала, та нам повстала, та гей!

Приспів: Приказ строгий: в право глянь!⁷
Там скачуть карі коні,
там грають скоростріли,⁸
б'ють шаблями в право, в ліво,
щоб серце не боліло, та гей!

2. А¹⁰ мадари наступали, та наступали, та гей!
Україну нам забрали¹¹, та нам забрали, та гей! *Приспів...*

3. ¹² А їм Польща помагала, та помагала, та гей!
Диверсантів посилала, та посилала, та гей! *Приспів...*

4. Як червоні визволяли, та визволяли, та гей!
Нас у Сибір висилали, та висилали, та гей! *Приспів...*

5. Нас у Сибір засилали, та засилали, та гей!
І по тюрмах катували, та катували, та гей! *Приспів...*

6. А як німці визволяли, та визволяли, та гей!
З нас кожухи постягали, та постягали, та гей! *Приспів...*

7. Як німці нас визволили, та визволили, та гей!
Ставку м'яса наложили, та наложили, та гей! *Приспів...*

8. Ти німото, біда чорна, та біда чорна, та гей!
Замкнув млини, побив жорна, та побив жорна, та гей! *Приспів...*

9. Годі, хлопці, дармувати, та дармувати, та гей!
Та й підемо воювати, та воювати, та гей! *Приспів...*

10. А як будем воювати, та воювати, та гей!
То будемо волю мати, та волю мати, та гей! *Приспів...*

⁷ У пісні УН: Приказ: В право глянь!

⁸ У Пісні УН: Приказ: Струнко! В право глянь!

⁹ У Олійника: барабани.

¹⁰ У Пісні УН: Як.

¹¹ У Пісні УН: Україну здобували.

¹² У Пісні УН: 3 стр. така: Сотник Гузар в бій вступає... / Україну захищає...

В Карпатах сум і жаль настав

Маршово

1)-
В Кар- па- тах сум і жаль на- став. бо во- рог знов вже
2)-
бать-ків-щи-ну взяв. зіт- хан-ня, про-клін не- сь-ся згір до гір- гу-
1 2
ля- є ор- да во- ро- гів. —гів
Вар 1) 2)

1. В Карпатах сум і жаль настав,
бо ворог знов вже¹ батьківщину взяв,
зітхання, проклін несеться з гір до гір –
гуляє орда ворогів.

2. І Тиса журно клекотить,
ліс на Goverлі жалібно шумить,
несуть нам кати вже волю² на багнетах
і ллється кров у потоках.

3. А сірим шнурком Січ іде,
січовиків у бій святий веде.
І стогнуть, гудуть тверді шляхи биті –
несуть вже волю Україні.

4. Розіб'єм наших ворогів:
всіх москалів і всіх ляхів³,
воскресне всім нам любя батьківщина –
нам наша славна Україна⁴.

5. Наш цвіт народу і краса,
що справжню волю нам усім несе,
до зброї всі козацькі діти
з кличем: «Слава Україні!»

¹ У Подуфалого: бо знову ворог.

² У Подуфалого: кати несуть ярмо нам.

³ У Подуфалого: Москву, мадярів, румунів, ляхів.

⁴ У Подуфалого: наша славна мати – Україна.

Гимн безсмертної Батави

(Марш УПА-Захід)

Ми лицарі без жаху і без смерти,
На злочин світа станем без ваги,
Ми присяглися долю переперти,
Роздерти присуд смерти ваш, «боги»!

Роздерли ви Україну на чверти,
Безсмертну душу вперли в ланцюги.
Та ми зродились, щоб за неї вмерти,
Роздерти присуд смерти ваш, «боги»!

Нас не злякають танки, ні канони,
Ми славим правду, Бога, новий світ,
Вас прокляли упавші мільйони,
На смерть нас гонить кров їх з роду в рід.

Народ безсмертний переможе в бою
І встане месник із кривавих мук,
За нами встане лавою страшною
Мільйон мільйонів мускулярих рук!

Здвигнем з заліза, з крові і завзяття
Державу від Дунайця по Кавказ.
Ми лицарі, що скинемо прокляття,
За смерть ми смертю покараєм вас!

Україна

Молитва Повстанця

«Хай слава луна»

Боже наш – Правдо і Сило,
Надія в Тобі й любов.
Просьять розплати з насиллям
Наші терпіння і кров.

Ворог розп'яв Україну,
Глумом збечестив храми.
Горем засіяв руїни,
Гнані і цьковані ми.

Рідні святі чорноземи
Соромом вкрили кати.
В месті і гніві ростемо –
Отче, Ти їх освяти!

Батька і матір жорстоко
Ворог катує щодня.
Боже, на землю глянь оком –
Й іскру лиш вкинь до вогня.

Серце громами заграє,
Зброя в руках задзвенить.
Любі простори безкраї
Полум'ям встануть грізним.

Отче, послухай, як гнівно
Душі борців гомонять,
Будемо з рівними рівні –
Іскру лиш кинь до вогня!

9.2.1947 р.

На постої

Потомились – ніч в марші.
На постої до зорі
В срібні роси клялись спати,
Притулились брат до брата.

А над ними сосни віти
Тихо стали шелестіти:
«О, цей скраю. молодий.
Наче сокіл йшов у бій!...

Той із сотнею своєю
Польською пройшов землею,
І словацькі буйні ниви
Про їх подвиг гомоніли...

Третій – тіло самі шрами,
Із московськими катами
Стільки літ бивсь на Поділлі,
Нині далі у підпіллі...

Труд над силу, бурні дні –
Зморшки/карби на чолі,
І суворі, і уперті:
Розірвати присуд смерті!

Чи хоч сниться їм та слава
Й пройдені в боях шляхи?
Може сниться у меті
Відбудована держава?...

Притулились брат до брата,
Лиш зарядка обійнята
Міцно певними руками.

...Сосни хиляться гілками.
...Сосни тихо гомонять.
Потомились. Сплять.

Україна, УПА

(Із збірки поезій Марти Гай «До зорі», виданої в підпіллі 1950 р. На чужині цей вірш вперше передруковано в «Українському самостійнику», Мюнхен, ч. 10/268 з 6 березня 1955 р.).

Героїням УПА

Горить у народі і буде навіки горіти
Любов животворна до Вас, Героїні УПА,
Тиранам несила любови вогню погасити,
У пільмі нам світить лиш Ваша повстанська тропа!

На ній так жертвенно, плече-об-плече з вояками,
Співаючи пісню, ішли Ви у праведний змаг,
Щоб владно замаяв над вежами Києва брами
Злотисто-блакитний, державний наш стяг.

Чи можна забути діла Ваші світлі й нестерті?
Не раз, як медсестри повстанців чи як зв'язкові,
Безстрашно у вічі Ви хижій дивилися смерті,
Не раз, мов троянда, цвіла Ваша кров на траві.

Відродження спалах – у жертв рясних гекатомбах!
Це відає ворог і нині тому культобман
Підсовує хитро у танців виснажливих ромбах,
Щоб нам пов'ялити мети запахуший євшан.

У Рідному ж Краю усіх, що стоять на сторожі
Культури скарбниці, її самоцвітів-перлин,
Проторять за ґрати кати й яничари ворожі,
Або на заслання, де їх очікує загин.

Та Ви, Героїні, в священній борні за свободу,
З героями разом – яскравий змагання пролог.
На Ваших слідах знов там велетні дужі народу
Востаннє повстануть, здобудуть – вінок перемог!

Канада, 1967

Микола ВЕПЕС

Борцям-героям

Столиці град, Базар і Крути й Броди,
Житомир, Хуст, і Чорний ліс і Львів
Це – вічний скарб, коштовнії клейноди
Минулих днів.

За боєм бій на річ доби нової,
За змагом змаг в ім'я ідей нових,
О, скільки вас, безприкладні герої,
У кожному з них.

Міцних, простих і, навіть, безіменних,
Та всяк із вас без крихти каяття
Склав на вітвар вітчизняний священний
Своє життя.

І хоч з могил немає може й згадки,
Тих славних діл не згладили роки,
За це вам в днях Зелених Свят нащадки
Плетуть вінки.

Бо ті діла – то нації стремління,
То наших мрій золотoverхий храм,
А ми прийшли упертим поколінням
На зміну вам.

І жертви знов, і знов самопосягата,
Щоб в сяйві сонць оновлених світань
Була Волинь, і Галич, і Карпати,
І Дін-Кубань.

Це смерть батьків синів до пімсти кличе
І ось на кін суворо виступа
Найкращий син і месник войовничий –
Стрілець УПА.

Я гордий тим, що дух борні не вимер.
Радію я, що наш поривний стяг
Благословля тризубом Володимир
На смертний змаг.

Вже близько час, коли взметуться громи,
Від Києва до Дону і по Сян
З вогнем в очах на змію бойовому
Промчить Богдан.

Прийдуть вони – і сила наша й слава,
Перелетить над Краєм віщий дзвін
І, як Христос, зі звалищ величаво
Воскресне Він.

У німбі весн, і правди, і свободи,
То буде знак, що ми живемо знов,
Що не дарма у Києві і Бродах
Лилася кров...

Повстанці з відділу «Хмари» біля могили полеглого Друга.

Р. ПИЛИПЧУК

Подвижник на ниві української культури

До 70-річчя від дня народження Ф. Погребенника

«...Можу вважати себе щасливим, бо доля дала мені змогу прислужитися своєю працею рідному народові, його культурі».

Ф. Погребенник

Проф. д-р Федір Погребенник – видатний український вчений, лауреат Державної премії України ім. Тараса Шевченка, заслужений діяч науки і техніки України, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України і головний бібліограф Національної парламентської бібліотеки України.

Народився Федір Погребенник в селі Рожнів на межі Покуття і Гуцульщини (нині Івано-Франківська область) в селянській родині. Середню освіту здобув у м. Кутах і Косові. Вищу освіту – в Чернівецькому університеті, де в молодого студента вже проявився потяг до наукової діяльності.

Цілеспрямований науковий шлях ученого умовно можна поділити на дві частини: чернівецький і київський, перший – льокально-регіональний, другий – загальноукраїнський, з виходом поза межі України. Навчаючись у Чернівецькому державному університеті й працюючи відповідальним секретарем університетської багатотиражної газети, знову навчаючись в аспірантурі при університеті й знову працюючи – в Чернівецькому краєзнавчому музеї, Ф. Погребенник опублікував ряд наукових праць, науково-популярних статей на сторінках періодичної преси. Тоді ж він брав активну участь у підготовці до друку цінних історико-літературних видань – збірників «Юрій Федькович у розвідках і матеріалах» (1958), «Письменники Буковини початку ХХ ст.» (1958). Активну діяльність молодого вченого на периферії було помічено в столиці й Ф. Погребенника запрошують у 1959 р. до Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України. Того ж року він захищав кандидатську дисертацію про життя і творчість замовчуваного раніше письменника Осипа Маковей, а наступного 1960 р. видає окремою книжкою нарис «Осип Маковей».

В Інституті літератури ім. Т. Шевченка АН України молодий науковець визрів до вченого, підготувавши до друку шостий том (листування) до шеститомного

видання творчої спадщини М. Коцюбинського, двотомник творів Гната Хоткевича, п'ятий том зібрання творів О. Кобилянської (листи, статті, спогади, автобіографії), одностомник творів Є. Ярошинської, В. Стефаника (у співавторстві з В. Лесиним), Леся Мартовича. Як відповідальний секретар редакційної колегії та упорядник шести томів п'ятдесяти томного зібрання творів І. Франка (окремі – у співавторстві) він виніс на своїх плечах великий і відповідальний тягар. Коли ж до підготовлених ученим окремих книжок клясики додати ще численні публікації історико-літературних матеріалів у періодиці (автобіографії, спогади, щоденники матимемо широку картину уподобань і пошукових зусиль автора в галузі пріоритетного для науки оприлюднення багатих духових скарбів народу, їх оцінки. І сьогодні на порозі Ф. Погребенник є одним із найактивніших дослідників і пропагандистів цінних пам'яток нашої культури, про що свідчать надруковані ним спогади З. Чикаленка, Г. Журби, П. Богацького та інших. Звичайно ці видання могли з'явитися тільки в роки незалежності України.

Значним є доробок Ф. Погребенника в галузі історії української літератури, естетичної думки, журналістики, фольклористики. Усі ці грані наукової праці вченого часто йдуть паралельно і взаємно доповнюються, розкриваючи його цілісний особистий внесок в історію рідної культури. Три «Історії української літератури», у восьми томах (1567-1971), у двох томах (1987) і новоутворена в час незалежності «Історія української літератури ХХ століття» у двох книгах (1995) містять його історико-літературні розділи про художній процес переважно на західноукраїнських землях, огляди літературної критики і журналістики кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Ф. Погребенник – один з авторів ґрунтовної «Історії української літературної критики» (дореволюційний період 1988). Він збагачує наше літературознавство своїми монографіями: «Василь Стефаник у слов'янських літературах» (К., 1976), «Леся Мартович» (К., 1971), «Сторінки життя і творчості Василя Стефаника» (К., 1980), нарисами про Івана Франка, О. Кобилянську, Г. Хоткевича у вигляді вступних статей до збірників їхніх творів. Його перу належать статті про Зіновію Канюк, Д. Харов'юка, І. Діброву, В. Будзиновського, І. Синюка, К. Ластівку.

Давно в полі зору вченого перебуває постать Д. Загули. А кілька років тому він виявив у фондах Державного літературного архіву-музею в Києві автограф написаної в 20 роки статті художника Я. Струхманчука «Малярський та музичний елементи в поезії Д. Загули». Уперше її опубліковано в збірнику «Художник Яків Струхманчук – жертва сталінського терору» (1997) разом з іншими. «На переломі», в якій відзначено самотність і глибину статті: «У той час, коли в літературній критиці все повніше проявлялися вульгарно-соціологічні тенденції. Я. Струхманчук підійшов до аналізу збірок поета з естетичного боку, високо оцінив його мистецтво слова, сповнене осяйним світом музики».

Едиційно-наукова діяльність Федора Петровича за роки незалежності України поширюється також на раніше заборонені терени: на спадщину письменників, які жили поза межами України, емігрували, чиї імена вилучалися з історії літератури. Йдеться про Б. Лепкого, В. Королева-Старого, М. Матієва-Мельника, П. Богацького, І. Боднарчука, Г. Журбу, М. Гармаша, Яра Славутича, до видання і оцінення спадщини яких причетний дослідник.

Різномісність діяльності вченого не можна уявити без його тривалої і плідної співпраці з колективами енциклопедичних видань: першого і другого видання «УРЕ», «УРЕС», «Шевченківського словника», «Літературознавчого словника-

довідника», а також «Енциклопедії української діаспори». Літературно-мистецької енциклопедії Буковини, що готується до друку. Продуктивними є виступи Ф. Погребенника в галузі фолкльористики, присвячені історії виникнення і побутування українських народніх пісень, національних гімнів, насамперед тих, які за тоталітарного режиму були заборонені. Йдеться про історичні, стрілецькі, повстанські пісні, що супроводжували національно-визвольні змагання нашого народу. Нариси-дослідження фолкльориста оприлюднені окремими книжками («Наша дума, наша пісня», 1991; «Чуєш, брате мій... Пісні-братів Лепких», 1995 р.), а також в українській та закордонній пресі, популярні на першій програмі радія, стали часткою нашого культурного життя, збагачуючи нашу національну пам'ять.

Відомий Федір Погребенник і як колекціонер рідкісних видань клясики, пісенників, рукописів художніх творів письменників, іконографічних матеріалів. Зібрана ним колекція стала основою для літературних виставок у музеях та бібліотеках Києва, Львова, Івано-Франківська, Тернополя, Луцька.

Незважаючи на велику напружену працю вченого в попередні десятиліття, розквіт його діяльності припадає саме на роки незалежності України: понад десять окремих публікацій у галузі літературознавства, видання художньої спадщини, досліджень у царині фолкльористики, розробки наукових проєктів щодо багатомногого оприлюднення українських мемуарів, підготовка і видання під грифом Національної парламентської бібліотеки України бібліографічних покажчиків творів українських письменників діаспори, публікації багатьох важливих статей і розвідок, архівних матеріалів на сторінках різних часописів, організація і проведення упродовж семи років літературно-мистецького лекторію «Визначні жінки України», щотижневий фолкльорно-музичний дворічний цикл радіопередач про народні пісні. І все це під силу людині, вік якої наближається до 70-річчя!

Завдяки специфіці своєї творчої праці, безупинному потягові до першоджерел, неопублікованих архівних матеріалів, незашореності дослідницької думки, прагненню шукати і знаходити істину Ф. Погребенник має ту перевагу над іншими літературознавцями – своїми сучасниками, – що його студії з історії нашої культури, підготовлені видання і сьогодні зберігають свою життєвість, співзвучність з сучасними національно-патріотичними пошуками і концепціями. А його роботи років незалежності України становлять вагомий частку нашого духового відродження, допомагають глибше збагнути своє національне коріння.

Восени 1998 р. конкурсна комісія Чернівецької організації Спільки письменників України та колективне господарство «Буковина» (с. Сілієве, Винницького району) ухвалили присудити Літературну премію ім. Д. Загули Федорові Погребеннику – за вагомий внесок у дослідження літературного процесу на Буковині, розвідки творчої спадщини Д. Загули та багатьох інших письменників краю.

Література

- «Левко Бачинський» – Коломия: Вид-полігр. т-во «Вік», 1954, 31 ст., фотогр.
«Ольга Кобилянська: До 125-річчя від дня народження», К. Т-во «Знання» УССР, 1988, 48 ст.
«Богдан Лепкий», К.: Т-во «Знання» України, 1993, 63 ст. Сер. 6, «Письменники України та діаспори», Вип. 5.
«Лесь Мартович: Життя і творчість», К. «Дніпро», 1971, 195 ст. іл.
«Сторінки життя і творчості Василя Стефаника», К. «Дніпро», 1980, 350 ст. іл.
«Василь Стефаник у слов'янських літературах», К. «Наукова думка», 1976, 295 ст. іл.

- «Василь Стефаник: Семінарії». Вища шк. Голов. вид-во 1979, 192 ст.
- «Іван Франко в українсько-російських літературних взаєминах: Дослідження». К. «Дніпро», 1986, 301 ст. 9 арк. ілюстр.
- «Іван Франко – поборник дружби народів. До 130-річчя від дня народження», К. Т-во «Знання» УССР, 1986, 47 ст. ілюстр. Сер. 6. «Література і мистецтво».
- «З Україною в серці». Нариси-дослідження про творчість письменників Прикарпаття у діаспорі. К. Вид-во ім. О. Теліги, 1995, 80 ст.
- «Наша дума, наша пісня». К. «Муз. Україна», 1991, 207 ст., 8 арк.
- «Українські пісні-гімни». Т-во «Знання» України. К.: МП «Пам'ятники України», 1992, 64. ілюстр. (Сер. 6 «Кобза», ч. 4, Т-ва «Знання» України).
- «Чуєш брате мій...» Пісні братів Лепких. Т.: Вид-во «Лілея», 1996, 52 ст.
- «Боже великий єдиний...» (про пісню «Молитва за Україну»). Вірш О. Кониського: муз М. Лисенка / «Однокласник». 1993, ч. 1, ст. 15.
- «Вірш-гімн» (І. Франка) «Дивослово», 1996, ст. 5-8.
- «Воскреслі вірші Івана Франка» / Українська мова і література, 1996, ст. 2.
- «Гімн національному відродженню України: (З історії пісні на слова І. Франка „Не пора, не пора, не пора“)» / «Нар. творчість та етнографія», 1995, ч. 4/6, ст. 3-8.
- «З любов'ю до України: До 80-річчя від дня народження д-ра Р. Смика» / «Літ. Україна», 1998, 8 жовт.
- «З порога смерті: Письменники України – жертви сталінських репресій». Вип. І. Упоряд. Р. Г. Мусієнко. К.: «Радянський Письменник», 1991, 494 ст. У збірнику вміщено статті Ф. П. Погребенника про письменників України, які стали безневинними жертвами сталінського терору: Василь Атаманюк, Василь Бобинський, Мечислав Гаско, Антін Крушельницький, Іван Крушельницький, Мелетій Кічура, Михайло Козоріз, Федір Малицький, Дмитро Рудик, Іван Ткачук, Гнат Хоткевич, Микола Філянський, Микола Чернявський.
- «Припадаючи до рідних джерел» (Ф. Погребенник, Д. Юсип; інтерв'ю взяв Д. Юсип) / Юсип Д. «При світлі слова: Діалоги і студії». Коломия, 1994, ст. 18-28, фотогр.
- «Білецький О. І.», Зібрання праць: У 5 т. /Редкол.: М. К. Гудзій (голова) та ін. К.: «Наук. думка», 1966, т. 5.
- «Зарубіжні літератури» / Упорядкував та прим. Ф. П. Погребенник; Ред. Д. В. Затонський. 1966, 654 ст.
- «Ольга Кобилянська в критиці та спогадах: Збічник». ст. 4. 1. / Упорядкував, прим. та вступ, ст. Ф. П. Погребенника. К.: Держлітвидав УССР, 1963, 559 ст. 9 арк. ілюстр.
- «Василь Стефаник у критиці та спогадах: Ст., висловлювання, мемуари: Збічник» / Упоряд., вступ, ст. та прим. Ф. П. Погребенника. К.: Дніпро, 1970, 482 ст., 9 арк. ілюстр.
- «З листів Володимира Леонтовича до Михайла Грушевського» (Підгот. до друку і вступ, ст. Ф. Погребенника) / «Укр. мова і л-ра». 1996, ч. 15, ст. 8: фотогр.
- Косянчук П. «І вільна встане Україна: Вибр. вірші» / Упорядкував та вступ, ст. Ф. Погребенника, К.: «Б-ка українця», 1996, 68 ст.
- Лепкий Б. «Присвяти Василеві Стефаникові. Збічник» / Упорядкував, вступ, ст. та комент. Ф. Погребенника. Т.: Лілея, 1997, 99 ст.
- Франко І. «Встане славна мати Україна: (З віршів І. Франка, що не включені до зібрання його творів у п'ятдесяти томах)» / Упорядкував та вступ, ст. Ф. Погребенника. К.: Творче об'єднання «Барва», 1996, – 51 с.
- Франко І. «Народе мій: Пролог до поеми „Мойсей“. Мовами народів світу» / Упоряд. і авт. вступ, ст. та прим. Ф. П. Погребенник. Л.: Каменяр, 1989, 150 ст.; 1 арк. портр.
- «Яків Струхманчук. 1884-1937»; Бібліогр. покажч. / Уклади П. Баб'як, П. Медведик; Відп. ред. Ф. Погребенник. К.: «Акціонер», т-во «Обереги», 1993, 56 ст.

ПРО Ф. П. ПОГРЕБЕННИКА

- Шкумбатюк К. «На ниві науки і культури» // «Слово і час», 1994, ч. 11/12, ст. 26.
- Полек В. «Літературознавець і критик: До 60-річчя від дня нар. Ф. П. Погребенника» // Агро, 1989, 21 лип., ст. 5.

Пасемко І. «Талант доктора Погребенника: (Про вечір з нагоди 65-річчя вченого)» // «Франкова криниця», 1994, ч. 46.

Гуць М. «Франкіяна Федора Погребенника» // «Укр. мова та л-ра», 1996, ч. 2, ст. 11.

Косьяненко Т., Філіковська О. «Виховуємо Франкових нащадків» // Колега, 1998, 2 лип.

«Стефаніяна». (З матеріалів Федора Погребенника) Львів, наук. б-ка ім. В. Стефаника. Л.: 1982, 30 ст.

Кисельова Л. «Колекція, що об'єднала десятиріччя (Ф. Погребенника), присвячена О. Кобилянській» // «Вісті з України», 1988, ч. 51, ст. 4.

«Виставка в музеї» // «Літ. Україна», 1996, 5 верес.

«Про унікальну колекцію Ф. Погребенника у Державному музеї літератури України, представлену на виставці, присвяченій 140-річчю від дня нар. І. Франка».

«Нові лауреати премії ім. Богдана та Левка Лепких» // «Літ. Україна», 1996, 6 черв.

Мельничук Б. «Нові загулівські лауреати». Буковина, 1998, 7 жовт.

«Погребенник Федір Петрович» // «Хто є хто в Україні». Київ, наук. т-во ім. Петра Могили. Упорядк. та ред. Г. Андрушак та ін. К.: 1997, ст. 405.

ПОДВІЙНІ ЮВІЛЕЙНІ СВЯТКУВАННЯ

В місяці червні 1999 року п. проф. д-р Федір Погребенник, співробітник журналу «Визвольного Шлях», відзначає в Києві подвійний ювілей – 70-ліття з дня народження і 50-ліття літературно-наукової праці. Ці ювілейні відзначення підготувляла літературна громадськість столичного Києва, з яким солідаризується в основних відношеннях Редакційна Колегія і Дирекція УІС, теперішнього формального видавця «Визвольного Шляху».

Надрукована в цьому липневому числі стаття п. Р. Я. Пилипчука під наголовком «Подвижник на ниві української культури» представляє нам усі головніші здобутки науковця-дослідника на цьому переважному полі, не дивлячись на те положення, в якому знаходилась Україна від 1920 до 1991 року, що Достойний Ювіляр обширно віддзеркалив у статті в книжці «З порога смерті» про письменників України, які стали невинними жертвами сталінського терору.

Солідаризуючись з настановою української літературної громадськості Києва відзначити 70-ліття з дня народження і 50-ліття активної літературної діяльності проф. д-ра Федіра Погребенника на науковому полі, ми вітаємо Достойного Ювіляра, дякуємо за дотеперішню співпрацю з нашим журналом, бажаємо кріпкого здоров'я і дальших успіхів на цьому переважному літературно-культурному полі в період закріплення і розбудови державної незалежності на просторах споконвічних українських земель.

Щасти Вам, Боже!

*Дирекція УІС і Редакція «Визвольного Шляху»,
Лондон-Київ*

«І всі ми вірили, що своїми руками
Розіб'ємо скалу, роздробимо граніт,
Що кров'ю власною і власними кістками
Твердий змуруємо гостинець і за ними
Прийде нове життя, добро нове у світ»

Іван Франко – «Каменярі»

Ботика «Олега».

*Роман КИРЧІВ,
професор, доктор філологічних наук,
зав. відділом фолкльористики Інституту
народознавства НАН України (Львів)*

Фолкльор у системі новочасної української культури

Вихідним у тлумаченні терміну «фолкльор» є звичне в нашій науці його вживання як синоніму поняття «усна народна словесність». Себто для означення словесної (вербальної) традиційної народної культури. Хоч і нерідким є вже й розширене осмислення його семантики, зокрема в бінарних означеннях типу: музичний фолкльор, танцювальний, образотворчий тощо. У різних підходах щодо визначення предметного поля цього терміну і його часової стратифікації поділяю погляд, що фолкльор як явище культури існує впродовж історії людського суспільства від давнини до сучасності включно, що на кожній стадії він володіє своїми певними специфічними якостями, своїм складом, своїми суспільно-культурними функціями¹.

Яким з цього погляду є український фолкльор ХХ століття, яка його участь у духовому житті народу й у загальній системі новочасної української культури? Це складна і багатоплानова проблема. Тому тут торкнуся лише деяких її, на мій погляд, істотних аспектів, при чому, зорієнтованих не стільки на якісь теоретико-методологічні формулювання, скільки на розвідання можливих головних предметних орієнтирів наукової розробки цієї проблеми.

Хоча вже не поодинокі збирачі й дослідники ХІХ ст. скаржилися на посилене руйнування фолкльорної традиції, занепад і втрату під дією різних чинників деяких її форм і жанрів (наприклад, дум, окремих обрядових циклів), засмічення чужорідними впливами тощо, український фолкльор увійшов у ХХ ст. з повнотою своєї життєвої сили й потужним запасом традиційності. Це останнє особливо важливе не тільки для трансмісії і функціонування в новому часі минулих фолкльорних надбань, збереження їх не як пережитків, а як живої спадщини, але й для процесу самого фолкльорного новотворення. Категорія традиції є головною визначальною прикметою фолкльорної культури. Без включення у сферу традиційності неможлива фолкльоризація і входження в фолкльорний обіг новотворів.

У перші десятиліття ХХ ст. основним носієм традиційності й фолкльорної свідомості залишалося в Україні село. Під його впливом у великій мірі перебувало українське населення міст і робітники промислових осередків, які здебільшого рекрутувалися з селянства. Водночас міське та інші позаселянські соціальні й професійні середовища все більше визначаються певними специфічними рисами функціонування і творення фолкльору.

Українська фолкльористика свого часу звернула увагу на деякі характерні аспекти цієї ситуації. На нові якості, привнесені у фолкльорну традицію під впливом суспільно-політичних процесів кінця ХІХ – початку ХХ ст., робітничих середовищ, емігрантського руху тощо, вказують у своїх працях І. Франко, В. Гна-

тук. Ф. Колесса, К. Квітка². Згодом гіпертрофовано однобічний погляд на робітничий фолклор як складову пролетарської культури розвинула советська фолклористика, майже цілковито виключивши з поля зору його причетність до національної культури.

Рамками ортодоксально заідеологізованої формули «радянський фолклор» взагалі обмежено предметне поле самого фолклору, звівши його фактично лише до народної (властиво, псевдонародної) творчості, що возвеличувала советський режим, соціалістичні перетворення, комуністичну партію і її вождів. Поза цими рамками й взагалі фактично поза законом залишився справжній фолклор, що творився, поширювався в різних верствах народнього середовища і був виразом його переживань, думок, настроїв, його реакції на все те, що діялося в житті й долях людей. В усі страхітливі десятиліття комуно-московського тоталітарного режиму цей фолклор був забороненим полем для збирачів та дослідників і багатогато з того, що в свій час не змогло бути зафіксованим, безповоротно втрачено.

Лише невеликою мірою ці втрати компенсуються працями діаспорних вчених і публікаціями в Україні останнього десятиріччя. Однак, слід сказати, що й за роки незалежної України праця наших фолклористів у цьому напрямі розгортається дуже мляво і ще не дала якихось помітніших результатів.

Стан дослідження українського фолклору ХХ ст. поки що не дає можливості відтворити з належною повнотою реальну картину його участі, присутності і значення в системі життєдіяльності різних верств українського народу, ступінь його інтегрованості в загальнонаціональну новочасну культуру. Для цього ще потрібно виконати велику попередню роботу, головню збирацьку. Але вже навіть на основі того матеріялу, що маємо сьогодні, зокрема багатолітніх власних безпосередніх польових обстежень і спостережень, можна ствердити, що впродовж усього цього століття українська усна народна словесність у винятково складних умовах зберегла свою високу життєздатність, творчу продуктивність і суспільнокультурну функціональність.

Коли спробувати конкретизувати з цього погляду певні пріоритети, то ними мають підставу вважатися:

По-перше. Виявлений, особливо у сповнених драматизму історичних обставинах буття українського народу в ХХ ст., феномен не тільки самозбереження фолклорної традиції, але й її здатність регенерації і подальшого розвитку та активної протидії деструктивним, нівелюючим тенденціям і впливам культурного й суспільного характеру. Насильна ломка й перелаштування багатовікових устроїв матеріяльного й духового життя народу, потуги тоталітарного режиму щодо охоплення своєю ідеологічною контролею і впливом всіх ділянок культури не могли не позначитися й на фолклорній сфері. Передусім, під дією головню зовнішніх чинників інтенсивно руйнуються звичний контекстний фон, стереотипи традиційних ситуацій і функціональної семантики побутування усної народної словесности. Особливо це стосується обрядового фолклору, на перешкоді нормального поширення, функціонування і міжпоколінної трансмісії якого стали офіційні обмеження, заборони, переслідування, зокрема насильне виключення молоді з цього процесу.

І все ж, матеріяли польових досліджень другої половини ХХ ст. і навіть цілком новочасні дані з різних регіонів України засвідчують ще значну збереженість не просто залишків, але й цілих фолклорно-обрядових структур із властивими їм традиційним синкретизмом обрядової поведінки, дії і слова та часовою і ситу-

аційною їх регламентацією. Щоправда, подекуди простежуються певні зміни і порушення колишніх традиційних прерогатив. Скажімо веснянки й проводи русалки на Поліссі, які залежали від репертуару виключно молоді, збереглися здебільшого у виконанні й у пам'яті жінок старшого віку. Цей контингент носіїв фольклору і став тепер головною базою відновлення традиції на місцях.

У новочасному культурному контексті вельми істотним явищем є значне поширення функціонального простору українського фольклору на міські й промислові середовища, зумовленого інтенсивними міграційними рухами населення, особливо відпливом його великої частини з сіл у міста. Традиційно залишаючи поза увагою фольклор міста, наша фольклористика й досі не помічає того, що, охоплюючи тепер переважну більшість населення України, міста й промислові осередки стали одним з головних середовищ поширення і творення українського фольклору.

По-друге. В умовах нового часу фольклор зберіг одну з найважливіших своїх функцій – комунікативну, себто здатність об'єднувати, соціалізувати людей на основі відповідно узагальненого досвіду традиції. І більше того: як ніколи раніше з такою очевидністю, він виступає могутнім етноінтегруючим фактором, дією якого охоплені всі етнографічні й етнотериторіальні групи українського народу, в тому числі й українські діаспорні спільноти в різних країнах світу.

Факт спільності і єдності визначальних рис традиційної культури віками роз'єданого загарбницькими кордонами українського народу не раз привертав до себе увагу й дивував учених ще минулого століття. І. Франко писав: «Хоч і як неоднакова була доля поодиноких частин Руси-України, то все-таки заселяючий її народ і досі проявляє дивну етнографічну одноцільність. Звичаї і вірування народні, казки і оповідання, пісні і обряди, одіж і помешкання, а врешті мова – при всій різнобарвності в подробицях, при всьому багатстві місцевих відмін і варіантів, – в основних обрисах такі однакові...»¹.

Опубліковані в останні десятиліття збірники фольклорних матеріалів, радіо- і телепередачі записів народнопоетичних текстів з різних регіонів України демонструють цю «одноцільність» з особливою яскравістю і переконливістю. Попри всі більш чи менш виразно виявлені прикмети регіональної специфіки маємо повну підставу стверджувати наявність на всій українській етнічній території, а також в українській діаспорі єдиної і цілісної за своїми визначальними особливостями фольклорної культури. Поряд з мовою вона, ця культура є одним з найголовніших чинників і показників етнокультурної єдності нації. Одним з тих найтвердіших горішків, з яким не годні собі дати раду в минулому й тепер різні маніпулятори штучного сепаратистського відчуження від України окремих її регіонів, зокрема й новочасні ідеологи т. зв. закарпатського русинства.

По-третє. І в XX столітті фольклор залишається багатим, животворним джерелом української професійної культури, передусім літератури, театру, живопису, кіно. Не тільки в результаті традиційної інерції такого зв'язку і продуктивної культурної взаємодії в минулому. В неменшій мірі тут діє механізм самозбереження і самовиразу культури, особливо в умовах тоталітарної загрози розмивання та цілковитої нівеляції її національної і взагалі гуманістичної сутності. Звертання до надбань народної традиційності було для багатьох мистців совєтської України одною з тих духовних оаз, що якоюсь мірою рятувала (чи створювала ілюзію порятунку) від нищівного подиху грізної пустелі офіційно окупованого культурного простору нації.

Сьогодні ми можемо сказати, що чимало з того вартісного, цінного, чим збагатилася за десятиліття советського режиму українська поезія, проза, драма, театральне, образотворче й кіномистецтво, особливо українське поетичне кіно, великою мірою завдячують використанню в різних формах фольклору, творчості, позначеній більшою чи меншою мірою впливом його силового поля.

По-четверте. Фольклор – не т. зв. «радянський», а справжня народня творчість – певним чином компенсував неповноту чи неправдивість відображення дійсності затиснутою ідеологічними доктринами, стероризованою й у значній мірі сконформованою професійною українською советською культурою. Йдеться, зокрема, про словесну творчість, породжену стражданнями знівченого життя народу, обманутими надіями, болями незчисленних жертв, голодоморами, масовими репресіями, депортаціями, гулагами, тюрмами, брутальним потоптанням найвищих духовних святинь, руйнівними війнами: про фольклор, що виражав ненависть і зневагу до поневолювачів, неприйняття нелюдського режиму «імперії зла», дух протесту і боротьби.

Знаємо, що такий фольклор був, поширювався, діяв, не зважаючи на репресивні заходи проти нього. По-своєму, по-фольклорному заторкав він і злободенні справи політики та її діячів. Особливо проречистим з цього погляду є політичний анекдот: «Можна, не боячись перебільшень, сказати, – зазначає відомий сучасний російський фольклорист Борис Путілов, – що анекдот епохи застою дав таку характеристику часу, взаємин, поведінки людей, оцінку історичних осіб і сучасників, якої ми не знайдемо в будь-яких інших джерелах сучасної суспільної думки»⁴.

Феноменальним явищем у новочасній українській культурі є фольклор, генетично пов'язаний з національно-визвольною боротьбою українського народу у ХХ ст. за свою незалежність і державність, зокрема стрілецький і повстанський.

По-п'яте. В стадіальному відношенні цей ще мало пізнаний фольклор нашого століття виражає тяглість народньої творчої традиції, представляє її нову верству із властивими їй структурними, змістово-естетичними модифікаціями та характерними рисами новотворення. Останнє значною мірою пов'язане з літературною творчістю, освоєнням і фольклоризацією авторських творів у народньому репертуарі. З цього погляду знову ж вельми прикметним буде репертуар стрілецьких і повстанських пісень, в який поряд з народженими в народньому середовищі творами влилося й чимало з фіксованим чи не фіксованим авторським началом. Не зважаючи на офіційні заборони й тривале здебільшого підпільне побутування, ці твори в багатьох випадках зазнали значного ступеня фольклоризації, мають варіанти, які не раз помітно відрізняються від начального тексту.

Цьому новітньому пласту українського фольклору притаманний і ряд інших прикмет, що є типологічно спільними й однорідними з аналогічними реаліями в сучасній фольклорній культурі інших народів. Вони говорять не про втрату своєї природи й «смерть фольклору», як думають деякі дослідники, а про його «неминучу історичну змінність»⁵ і нові параметри інтегрованості в загальній системі національної культури.

Сказане перекоонує, що і в нових умовах фольклор є важливим фактором формування культури нації. Але до осмислення його значущості в новочасній українській культурі можна прийти лише через докладне дослідження як зазначених тут, так і цілого комплексу похідних інших питань. Таким шляхом предметніше окреслиться перед нашими очима й той ціннісно-смісловий та

естетичний потенціал, яким фолклорна традиційність може прислужитися українській культурі в наступному тисячолітті.

Література:

1. Путилов Б. Н. «Фольклор и народная культура». Сан-Петербург, 1994, ст. 42.
2. Особливо важливі з цього погляду спеціальні студії В. Гнатюка «Пісенні новотвори в українсько-руській народній словесності» («Записки Наукового товариства ім. Шевченка». 1903. Т. 52, стт. 38-67), «Війна і народна поезія» (Календарик для січових стрільців і жовнірів. Відень, 1916, стт. 68-85); Ф. Колесси «Українська народна пісня в найновішій фазі свого розвитку» (Ювілейний збірник на пошану академіка Михайла Сергійовича Грушевського. К., 1928. Кн. 2, стт. 72-98).
3. Франко І. «Літературне відродження Полудневої Русі і Ян Коллар» // Франко І. Зібрання творів: У 50-и т. К., 1981. Т. 29. ст. 41.
4. Путилов Б. Н. «Фольклор и народная культура», ст. 53.
5. Kowański P. «Współczesny folklor i folklorystyka». Wrocław. 1990. s. 8.

Сергій БІЛОКІНЬ

Із часу, що закривавився

*Мовчання обертається ганьбою.
Той зрадив, хто сьогодні ще живий.
Бо кожен абсолютно неправий,
Хто думає залишитися собою.
Живуть лише злочинці після бою
Чи смерти друга. Хоч на місяць вийдеш,
Не вернеться. Є те, що ти живий.
І те, що ти не з ним – він не з тобою.*

Цей сонет було написано безнадійно глухого 1981 року – не особливо, а навіть фатально глухого, і стосувався він не так тієї, кому був зопалу присвячений, а в першу чергу Алли.

*А переможець ордена би дав,
Якби ти встав і всім отак сказав.
Твій біль йому не випаде бідою.
Поводитись, як вчили нас діди?
Чи цілувати Пієві сліди? –
Ми інший вибір зробимо з тобою.*

Саме Горська познайомила мене з Іваном Олексійовичем, і це було, виходить, уже понад тридцять років тому. Строк, у який могло б цілком укластися – спеціально в Україні – не одне життя, – від самого початку й до самісінького кінця. Наприклад, життя графіка Леся Лозовського.

Віктор добре задокументував наше знайомство, подарувавши етюд – голову дівчини у світлій хустці. До них на Репіна я вперше потрапив, таким чином, 17 листопада 1963 року. Представлено мене як молодого поета, – справді молодого, бо ледве 15-річного, і саме з тодішніми віршами я опинивсь у Світличних.

Якщо Симоненко помер 14 грудня (тут для мене ще одна хронологічна прив'язка), – виходить, Алла одвезла мене до Івана Олексійовича на диво оперативно – не пізніше як за тиждень після нашого знайомства. В першу чергу, мабуть, на експертизу. Просто сказано спресований час, ніби тюрма і смерть нависали над ними фізично, і вони це відчували.

Тільки ж чи не занадто безлюдний виглядав тоді – тридцять літ тому – Київ, якщо так охоче розчинялись у ньому будь-які двері? На виставах, на всіляких імпрезах досі присутнє те саме нешироке коло, що сформувалось у Клубі творчої молоді тому тридцять літ. Усі якось знають одне другого, вітаються на всі боки і на очах старіються, старіються. Яка все-таки порожнеча серед посполитой суспільності!

У перехідну епоху найкраще вrostати замолоду. Не треба силувати себе жодною перебудовою. Наприклад, я не мусив переходити періоду Шабліовських чи Засенків, бо з самого початку знав, що найбільші літературознавці у нас, справжні – це Світличний і Дзюба (себто, навіть, в такому порядку, як у книжці Осипа Зінкевича 1967 року), а варіації зводились лише до перестановки цих імен місцями. Та все-таки Варвара Олексіївна Губенко-Маслюченко переказувала свою розмову з Надією Віталіївною. На одних відповідальних посиденьках вирішено, що головний – все-таки Іван Світличний. Так, ніби йшлося про лідера національного відродження.

Топографія Світличних викреслювалась дуже виразно. Якщо стати обличчям до кінотеатру «Супутник», – ліворуч у кутку буде парадне хрущовки, і там – знову крайність – горішній п'ятий поверх, далі вже тільки горище. – в останнє помешкання. Уманська, 35 – 20. Екзальтованість у 15 років – річ, може, нормальна? М'який Льолин терор щодо цих спогадів передбачав виявити погляд наймолодшого, от я й виявляю. Коротше кажучи, якби помешкання пересунулося на третій чи на четвертий поверх, для мене воно багато втратило б. Адже за цими крайностями починалось те, що вже по той бік. Як на старій гравюрі – небо із зірками торкається землі, а чоловік вистромив свою голову назовні й роззирається.

Свою велику кімнату, єдину в нього (28 метрів). Світличний розгородив саморобними шафами, і ліворуч вийшов кабінет, а праворуч за шторою – закапелок із ліжком.

Атракцією вітальні, що утворилась таким чином, виглядала в ті часи копія однієї з Архипенкових «Жінок». Та конкретно, що зачісувала собі волосся. Ця річ призначалася Галині Севрук і до неї зрештою перейшла. На відміну від масивних колгоспниць тодішніх виставок різьба мала ювелірно малі розміри, а матеріал був звичний ще менше. Ці формальні особливості берегли тутешнім людям психічне здоров'я. Якби в Світличного стояв Архипенко, побільшений метрів до двох, – він би вбивав.

У цій самій кімнаті, «на покуті», я застав невдовзі нетипову гостю – Тетяну Яблонську. Дуже зібрана й серйозна, вона прийшла з питаннями із сфери неофіційної культури, доти для неї закритої. Тепер у неї самої починався період, пов'язаний із творчістю народних майстрів, і розмовлялося в цій, «центральної» кімнаті.

Скільки метрів могло припасти за тих обставин на кабінет Світличного, і говорити незручно. Він тулився до єдиного вікна (як зайти – праворуч), зате по всіх інших стінах попід невисоку стелю йшли нівроку наповнені саморобні полиці.

Особливого столярного таланту Іван Олексійович тоді не виявив, дверцята в нього навіть не домислювались, але все добротно функціонувало. Белетристика дуже по-діловому, і це чомусь вражало в хатніх умовах, – стояла за валовою абеткою. Уперше в житті я побачив монографію Кошелівця, антологію Богдана Кравцева «Шістдесят поетів шістдесятих років», що кінчалась на Світлані Хміль.

Коли не маєш періоду Шабліовських і Засенків, Кошелівець із Кравцевим увиходять у свідомість дуже органічно. Одним махом поширюють уявлення про довколишню літературу, встановлюючи нормальні, себто справдешні критерії. де роллю Світличного було визначено назавжди.

Чомусь мало хто звертає увагу, що книжки відрізняються і запахом. Наприклад, петербурзькі видання вісімсот сорокових-шістдесятих років мають пах дуже міцний і трохи ядучий, а папір у них, ніби випалений від шрифту. Еміграційні видання (спеціально «Прологу») принесли з собою зовсім нові виразні пахощі, які неможливо не впізнати відразу. Вони такі солодкові. Як же солодко було гортати того самого Кошелівця, коли сидиш у кабінеті Світличного!

У бібліотеці Івана Олексійовича, яку я оглядав як зразкову, мене здивували підкреслено неестетичні томища «Матеріалів до вивчення історії української літератури» на долішній полиці, очевидно, теж надійно паспортизовані власницькими підписами на титулах. Доти не бачив цих «Матеріалів» і не траплялось чути. Але вони теж мусіли бути присутні, щоб із усієї решти скласти цілну перспективу літературного процесу, при чому перспективу в добірних зразках. Бо Тичину представляли не лише нові збірки, а й видання «Друкаря» двадцятого року з обкладинками вищезгаданого Лозовського, убитого у віці 22 років. Тієї збірки, яку власті приховували особливо ревно, – «Замість сонетів і октав», – Іван Олексійович не мав, тож зробив собі точну, сторінка в сторінку, рядок у рядок, машинописну копію, де зверху наклеїв фотознімок обкладинки. За якийсь тиждень я мав собі таку саму копію (наука до лісу не йде), видання прийшло не скоро.

Але найцікавіше, заради чого я унадивсь приїздити на Уманську раз за разом, стояло рядком на окремій полиці. А під нею в двох примірниках (другий мав якийсь гандж) зберігались такі модерні, надсучасні тоді машини, якими Світличний творив у літературі технологічну революцію. Це були журналістські магнітофони «Весна» у світло-брунатних пластикових чохлах і рядок касет – з усім найкоштовнішим, що мала на той час молода українська поезія. Такого було не вчитати ні зі шпальт «Літературної України», яка тоді ще й називалась не так, ні взагалі ніде. Записи з живими голосами Симоненка, Мамайсура, молодого і не займаного ще Драча, Вінграновського. Суто містичною інтуїцією Світличний надумався фіксувати їх так, ніби прозрівав, що Симоненко зовсім скоро має померти. Та й Мамайсура життя теж лаштувалось уже відтрутити з першої п'ятірки українських поетів, де він міцно на той час перебував. Фізично він лишився живий, але потрапив у таку біду, що й подвір'я його в селі коло Борисполя заросло за якийсь час потужним бур'яном.

Ревно стежачи нині за процесом роздачі літературних премій, історики літератури, здається, забули й думати, до речі, що от був такий поет Гриць Тименко. Вродливий як бог Аполлон, він писав короткі вірші з індійськими мотивами.

*«Був, та й нема, десь поїхав до млина».
(І неваже нікому нема діла, де ж він подівся?)*

Та Світличний створив не просто духовну коштовність. Він явно затіяв альтернативний до чотиритомової совєтської «Антології» канон справжньої української поезії. Не більше, але й не менше.

Іван Олексійович мав довершений смак, – уже в перестройку 1990 чи 1991 року Льоля витягла на світ у «Літературній Україні» його давнє (з 1968 року) інтерв'ю для «Дуклі», і стало очевидним, що в усіх до однісінької оцінках і нюансах він лишився бездоганно й гостро сучасним, а минуло ж чверть віку, ще й якого! Перейшовши на той час довгу дорогу, Світличний встиг виробити систему духових і життєвих вартостей, а слово, що він його добрав, належало до тієї категорії слів, від яких валяться стіни. Отже, якби його проєкт здійснився, і якимось дивом ота його антологія вийшла в світ, вона попросту перевернула б українську літературу повоєнної доби.

Чи тільки випадок, що помер на серцевий удар упорядник ще однієї такої антології – Орест Зілинський? І то, ніби в іншій країні? Мікулаш Неврлі переклав фразу лікаря, що вивчав обставини цієї смерти:

– На удар так не падають.

Отож, не можу не протестувати проти узагальнень Миколи Холодного, який розповідає про ті часи не все те й не все так. Миколі назавжди зарахується, що в ті часи він по суті єдиний промовляв відкритими текстами:

*Трупи клав на вози
тридцять третій рочок.
Хоч бери та й гризи
свій черговий значок.
Жінка кинула чоловіка
і торби – на горба.
Подаруй їй, владико,
колосочка з герба.*

(Цитую з тодішнього машинопису).

Сам він не потребував перебиратися в останнього гурона чи Іму Сумак, а говорив пронизливо й одверто. І це назавжди залишиться йому плюсом. Але гріх говорити, ніби Світличний сів лише за читання і розповсюдження. Мені навіть не цікаво зараз, що саме вони записали йому у винувальний висновок, але ж Іван Олексійович валив ідеологічну систему. Його стаття про революційні займенники, називаючи конкретне ім'я Білодіда, поділяла у яблучко. Ліна Костенко поїмнувала Скабу (бо він її, до речі, зачепив перший!). Ще б назвати кілька імен, – вийшов би їхній генеральний штаб. У народних казках особливо фантазмагоричний, незрозумілий звір боїться саме того, щоб його часом не назвали! Система воліла судити жорстокіше, ніж сама формулювала звинувачення, але боялася заволати від раптового болю, що в неї влучено.

Отже, приїжджаю в призначений день слухати магнітофонні записи далі, а Світличний стоїть у дверях сам не свій, і руки трусяться:

– Сьогодні слухати не будемо. Помер Симоненко.

За життя Івана Олексійовича малувала чи не одна тільки Алла. Великі долоні з великими, непошкодженими пальцями обгортають, захищають кетяг калини –

і червоне, червоне тло. А вже під час хвороби страшний своєю лагідністю портрет зробив Панас Заливаха. Портрет з того часу, коли Світличний опинився уже в своєму останньому закапелкові на Уманській, і м'язи перестали діяти. Він склав руки на грудях, одна рука потиху сповзала набік, і другою, здоровішою, він підтягав її назад, а тоді знову підтягав, і ще.

Але був ще один портрет, і створив його сам Іван.

Один час в Аллі було заведено, щоб кожен відвідувач 52-ої майстерні зробив автопортрет, – аркуші паперу А-4 додавалися. Оглянувши мій орнаментний шкіц – половина трагічна й симетрична їй друга – все-таки весела. Алла зауважила, що сама вона продемонструвала сутий брак фантазії. Дві хвилясті лінії – могутні такі стегна, й нічого більше. А Іван Олексійович лишився маломовний і в своєму автопортреті. Два головастики, дві велетенські коми – його вуса, що увійшли в літературу (не знаю, чи збереглися ці речі).

Котрусь добірку віршів (другу? бо щось же приносилось і на перше знайомство) Світличний мав повернути мені не вдома, а в Інституті літератури. На третьому поверсі я увірвався до певної кімнати. Крім Івана Олексійовича, побачив поруч із ним живого Кирилюка і ще когось. Вони, виходить, разом працювали. Ніби й несподіваний людський контекст і антураж, від якого так швидко довелося йому одвикнути (як і Михайліні Кошубинській, до речі). Цікаво, хто сів потім за їхні столи?

Світличний вийшов у коридор, виніс мої шпаргали й розхвалив їх понад всяку міру, в якийсь химерний спосіб згадавши у зв'язку з моїми текстами не більш і не менш, як Івана Франка. Оскільки я виразно отетерів, він заспокоїв мене тим, що високої Поезії в Івана Яковича, правду кажучи, не так дуже й багато, і що найвагомніше в нього – це напрямок і думки. Мої думки були виразно антирежимні і трималися здебільшого на непристойно прозорих алегоріях. Поезії там, насправді, було негусто, але тепер мені важко й зацитувати, бо в своїх поетичних можливостях я розчарувався, на щастя, своєчасно. І не останню роль відіграло тут те, що, незважаючи на літературні асоціації, мене Світличний – не записав! Втім, узяв у мене два переклади.

Скільки траплялося читати, теперішні мемуаристи в один голос говорять про його й Льолину доброзичливу гостинність. Це справді кожен відчував на собі, тож, мабуть, не одного приголомшив у пору гласности його табірний вірш про Максима Рильського – такий він був Світличному ніби й невластивий, такий несподіваний своєю безжальною жорстокістю:

*Він, бард, сидівши у лайні по вуха,
Всіх інших, смертних, закликав у рай.
І хто там його слухав чи не слухав,
Кричав він «слава» і кричав «ура».*

Як тлумачити цей текст тепер, як вписати його у лагідну вдачу Світличного? Довгою дорогою в літаку, коли вже багато проговорилось про справи давні й сьогочасні, зайшла мова про цей вірш із Сверстюком, і він запропонував, здається, слушне тлумачення. Вірш про Рильського, – проказав він звичайним для нього від якогось часу безапеляційним тоном, – можна розглядати із двох точок зору – з табору і з т. зв. волі. Ідея зводилась до того, що з табірної точки зору він сприймався нормально, бо ставив останні крапки в оцінках, і варіантів ніби не виникало. Що ж до ширшої точки зору, то цей твір теж лишається правдивий,

тільки містить він все-таки не всю правду, а лише її частину. Табірні інвективи, таким чином, тільки відтінили враження про його доброзичливість. Хоч випадок із гідом на трагічне ім'я Оксана з американської виставки муляє й досі. Тоді Іван Олексійович із Чорноволом так до неї допалися із своїми питаннями, що абсолютно не помітили, як минула добряча година, і що, може, ще хтось хотів би запричаститися живої емігрантки.

Важко не пригадати проведеного наосліп бібліофільського дуелю 1968 року в Ленінграді.

Поїхавши в чергове турне до тамтешніх архівів і книгозбірень по україніку, вужче кажучи – нарбутіян, я нагледів у букіністичній книгарні на Герцена, біля арки Генерального штабу, розкішну річ. Виставлено було її у вітрині, а сама книгарня стояла на переобліку. Це був «Южный русский сборник» Амвросія Метлинського 1848 року, в ідеальному стані. Тільки що дуже дорого, 20 карбованців, – усі мої гроші. Воно ніби й боязко, але чому б, зрештою, не зробити мужній самостійний крок?! Підійшов розвідатися, коли вони відчиняють. З'явився до відкриття, перший зайшов – заплатив – забрав. Чинно, благородно і таки мужньо, бо лишилось тільки на квиток.

За якийсь час у Києві чую вже оповідь Івана Олексійовича (чи Льолі, – не пригадую) про велику їхню невдачу в Ленінграді. Блукаючи собі містом, надбали вони, бачте, дуже рідкісне видання, дивовижної збережености примірник. «Южный русский сборник» Метлинського! Світличний і каже: «Треба прийти, щойно вони відчиняються після переобліку, аби ще хто-небудь не перехопив!..» Приходять собі зранку, десь об одинадцятій, і що б ви думали, – нема! забрали!

Отут уже я мав сатисфакцію за всі недоїджені обіди!.. (Тільки, хто тепер це зрозуміє, коли в книжках зник елемент пошуку. Аби гроші: можна в касині програти – можна книжок покупити, – свобода!)

Метлинського, до речі, Іван Олексійович хотів придбати не собі, а комусь до Чехословаччини, так що я тішився, що забрав книжку до Києва і не пустив її за кордон.

Звісно, не мені писати про Світличного, але так уже ведеться в нашій мемуаристиці, що низка саме тих, хто повинен був би писати, – якраз цього не роблять. Можу навіть назвати кілька імен.

Лишилися у пам'яті деталі, яких, можливо, Іван Олексійович не встиг занотувати навіть у листах.

Коли, захопившись текстологією і взагалі джерелознавством, я замріявся, як було б гарно пройтися через усі черкаські газети і до рисочки вибрати все, що тільки підписано ім'ям Василя Симоненка, Світличний виразно відказав:

– І не було б йому гіршої послуги.

Він перший висунув думку, що збирання всього разом – пізніх Симоненкових віршів (зрілих, талановитих і протестантських) разом із ранніми його творами (виразно слабшими і прорежимними) – по суті нікому не потрібне. Перемішано ці вірші щойно 1981 року для видавництва «Молодь», і – треба ж таке – ніде в книжці не сказано, хто ж персонально це зробив і на чие соціальне замовлення. І хотілося б запитати в редактора (Затулівітра), і боязко довідатися.

Кілька років я інтенсивно працював з паперами пані Орісі Стешенко. На третьому курсі написав курсову про Старицьку-Черняхівську, а в першому числі «Радуги» за 1970 рік опублікував заповіт її батька, де дуже позитивно оцінено її особу. За це по мені добряче проїхався в «Радянському літературознавстві»

такий собі Беляєв. Десь у ті часи Вірі Семенівні, що завідувала письменницькою кімнатою в «Сяйві», заборонили зустрічі й розмови покупців межи собою. Тож Світличний і Кочур (із своїм вічно непідійомним портфелем) перенесли свої спільні прийомні години до пані Орісі (обоє ж мешкали від центру задалеко). Ірину Іванівну це, до речі, не дуже радувало, бо вона надто добре пам'ятала, яку довгу тіль кинув на процесі СБУ літературний сальон її тітки.

До чого все це я веду – до говореного в сальоні пані Орісі. Сама вона дуже близько стояла до восьмитомника Мопассана. І стояв Кочур. Отже, ще до сумно-звісної поїздки Ярослава Добоша віршовані переклади Світличного – замовлені й виконані – чомусь не випадало друкувати. Льоля уточнює тепер, що вони плянувались у першому томі, тоді злетіли, потрапили до останнього, але й там вийшли за підписом не Івана, а Паламарчука. Він повернув Льолі гонорар, – так, як робилось у ті часи. Зовні все в цілковитому ажурі, навіть те, що Івана Олексійовича заарештовано 12 січня 1972 року, а том підписано до друку пізніше – 12 червня (все-таки дванадцятого!). У видавничих гарнітурах, підкреслюю, повний порядок. Не знаю, як це документувати, але про заборону говорили все-таки, ще перед Добошем, так ніби в Києві хтось на нього вже чекав. Тішуся, що це мое давнє вражіння інтенсивно підтримала тепер пані Льоля (скомпліковані сюжети ми докладно проговорили).

«Отака історія нашого народу...»

Прикро тільки, що й досі, за 23 роки, еміграція не сказала на цю тему свого ваговитого слова...

Лишається теоретичне питання: чи був Іван Світличний дисидентом? Наскільки розумію, ні київські, тим більше львівські шістдесятники, ні Клуб творчої молоді, ні Світличний дисидентами не були. По-перше, ще не існувало в тодішньому обігу самого цього слова. По-друге, і це навіть важливіше, типологічно вони відрізнялися.

Опозиційне думання, як і в Росії, виникло у нас на хвилі XX з'їзду, в атмосфері певного полегшення. Але наші діячі відразу долучилися до традиції українського Розстріляного Відродження двадцятих років. Щойно виходили з таборів вояки УПА. Особисто я був надто юний, щоб мене посвячували в усі секрети, але добре пригадую, що Алла Горська зустрічалася з Дужинським, пробувала йому допомогти через Данила Нарбута. Усі читали Грушевського й Аркаса, Лавріненка й Мирослава Прокопа. Відтак відновились українські визвольні змагання, і куди було їм розвиватись, як не в напрямку до державної незалежності? Садовили українців теж ні за що інше, як за український буржуазний націоналізм.

Що ж до московського чи ленінградського дисидентства, то воно мало нати́мши широку наднаціональну основу. Як на гріх, йому не передувала власна демократична традиція, бо російська історія такої традиції не знає. Відтак воно не мало причин зв'язуватися з власною, здавалося б, себто з російською еміграцією, як з українською зв'язались українці, а пішло до світових загальнодемократичних осередків. Російське дисидентство мало широку загальноімперську, ба, навіть, трансконтинентальну базу. Українці не мали цього ніколи, не мають і по цей день. І дивуватись тепер позиції Солженіцина абсолютно нічого.

Перед Світличним щойно відкривались світи. Як хотілося йому, видно, працювати, як він хотів вірити в те, що встигне зробити багато, безмірно багато, коли – і це не пізніше якогось там 1964 року – мовив із притиском:

– Ні, репресії вже неможливі.

Ми йшли від бульвару через Шевченківський парк і розмовляли про джерельну вартість слідчих справ декабристів.

Публічне життя забирало в нього, певно, забагато часу, плянів ставало все більше, а строки все скорочувалися, коли нарешті прийшла вранці ватага чекістів і показала великій людині Світличному якогось свого паршивого клаптя паперу, якусь свою квитанцію, ордер, після чого все завалилось.

Зараз вони їздять у тих самих автобусах, пішли в підприємництво, отримують пенсії. Він уже нікуди не поїде і нічого не промовить, бо з того світу важко консолидуватися. Хотілося б консолидуватись тут з усіма підряд, хто тільки їде з тобою в одному вагоні метро. Але десь же серед цих людей є і той конкретний, хто убив Аллочку. Він ніколи в цьому не признається.

Шістдесятники розбрелися різними дорогами. Хто у парламенті, а хто нидіє, непотрібний цьому суспільству й навіть небажаний. Як крайність – грає на вулиці на акордеоні, поклавши кепочку на асфальт. Надійка Світлична безробітна навіть не тут, а там.

У ті роки мені завжди допомагала специфічна орієнтація, яку можна назвати парадоксальною. Якщо пропаганда щось вихваляє – це найкраща ознака того, що воно погане. У той бік краще не поглядати. Коли пропаганда щось ганить – увага! Там вочевидь щось світле, хороше, те, до чого тільки й треба тягтися. Цим я жив, і це завжди рятувало від ідейних манівців, ставши одним із найсокровенніших підсумків досвіду.

Іван Світличний для мене – абсолютний камертон громадської позиції. Він здобув лідерство не ліктями, а талантом. Таке могло статися. природно, лише на самісінькім початку руху, коли всі громадські вакансії лишались незайняті, але сама його доля свідчить, що він був справжній. Тут ідеться не тільки про фах – про якості людські. Василь Стус загинув, а отже був справжньою людиною. Аллу убили, а отже – вона була справжня.

Тому головний підсумок їхнього життя. який тепер можна зробити, занурюючись у ті найкращі, найщасливіші риси – їхня перейнятість свободою. Світ ловив і їх, але ніколи не міг спіймати. На що цей убогий світ міг здобутися, крім як убити? Але вільні й тіні цих людей.

У страшному сні не могли привидітись нинішні реалії незалежної України, де найбільше грабують власники найбільших кабінетів. Світличний промовляє з того світу кличем незаангажованості, некар'єрності, неучасті. Матеріальні принади розкладені саме там, де пастки.

Бо найважливіше вміння, яке можна набути на цій нещасній землі, – коли роблять шикарну пропозицію, спромогтися вимовити коротке «ні».

«Мусимо рости і духовим зростанням, моральним авторитетом здобувати престиж і відстоювати своє місце під сонцем».

Евген Сверстюк

Поляки між українцями у большевицьких концтаборах

Про большевицьку систему я трохи начитався в українських та польських газетах, коли вчився у середній школі в Перемишлі від 1939 до 1941 року. Вже не сумнівався, що це якась безглузда, антилюдська чи навіть людожерська держава. Не міг тільки зрозуміти, кому і для чого вона потрібна. Історію в об'ємі польської гімназії та совєтської десятирічки я знав добре, трохи навіть прихоплював поверхово дещо з філософії, але у державотворчі та соціологічні процеси не вникав. Констатував тільки факти. Під час навчання захоплювався математикою, а всім іншим – з цікавості.

В 1961 році до Москви приїздив прем'єр-міністр Індії Джавахарлал Неру. Під час розмови з Хрущовим він сказав дослівно: «Цікаво, чим закінчиться цей ваш експеримент над такою великою кількістю народу?» Коментарів до цієї фрази в совєтській пресі не зустрічав, але я особисто багато зрозумів. Отже, над народом можна робити досліди, експериментувати, тільки треба надіти намордник, примусити боятися, – і роби з ним, що тільки заманеться – веди, куди хочеш та навчи його кричати про щасливе життя і світле майбутнє.

Про большевицькі концтабори знав, що це щось страшне, але перед другим приходом большевиків літератури про них не зустрічав, чи не бачив потреби цікавитися ними. Першу інформацію я отримав у січні 1948 року в Москві на Луб'янці в 62 камері від генерала Темлякова. Він належав перед арештом до найвищої сталінської еліти. Якщо дозволяли обставини, він учив мене, як поводитись у камері, на допитах, у таборі і навіть на волі при большевицькій системі. Сказав, що я повинен вижити в таборах, тільки треба забути про європейську культуру, ввічливість, якусь людяність, пошану до інших. Вживають сильніші, нахабніші. Там свої закони тайги – хто кого.

11 червня 1948 року після рішення військового трибуналу в Києві про вирок (25 років таборів) я відчув, що як людина перестав існувати, життя втратило всякий сенс і що моїми кістками, як і кістками мільйонів інших українців за століття, Москва підгноїть безмежні простори своєї дикої імперії.

21 жовтня в мороз і заметіль, пройшовши колонами під конвоєм з собаками близько восьми кілометрів від залізничної станції в Норильську, більше тисячі в'язнів опинилися в четвертій зоні зі спецрежимом. Поселили у двоповерхових з двома під'їздами мурованих з блоків будинках по 40-50 чоловік у секції. Секція – це приміщення розмірами 10 x 5 м. Вздовж стін – двоповерхові нари по чотири місця. Вікна щільно зачинені, щоби не надувало снігу.

Нас розділили по бригадах. Крім бригадирів, були ще старші під'їздів. Серед в'язнів більшість – із Західної України, переважно молоді сільські хлопці і менше старших. Був Микола Шостак з Хотинського району зі своїм сином Манолієм, моїм ровесником.

Відразу з першого дня старший під'їзду нагадав нам, де знаходимося. Він цілий день бігав з палицею по секціях, штовхав в'язнів, кричав, чому стоїть, чому сидить, чому ходить, – матюкався через кожне слово. Це, напевно, була випробувана большевиками метода психічної атаки для залякування в'язнів, щоби

зробити їх покiрними, боязливими. Не зачiпав тiльки бригадирiв, з якими вже ранiше був знайомий. Ми усi чужi мiж собою, не знайомi нi з волi, нi з етапу. А я тим бiльше, бо аж з Перемишля, «з Польщi» – не з України.

За кiлька днiв ми вже стали трохи знайомитися, i хтось довидався, що на посади бригадирiв привезли з інших таборiв кримiнальних злочинцiв i кiлькох полякiв. Я трохи здивувався, навiть не вiрив. Ранiше думав при нагодi зближуватися з поляками, знаючи, що пiвтора столiття їхньої iсторiї – це боротьба проти російської iмперiї. Наївно?

Старшим пiд'їзду був поляк Михал Баль. Ким би він не був за нацiональнiстю, але своєю брутальнiстю, хамством, ненавистю до в'язнiв – таких самих, як він, переступав усi межi. Менi дивно було, що така маса народу мовчки терпить одного самодура, але що можна було зробити, коли всi якiсь прибитi, зневiренi, а Баля пiдтримували вiдгодованi бригадири зi своїми заступниками, та й наглядачi часто навiдувалися до секцiй. Пізнiше Баля за надмiрнi старання поставили бригадиром землекопiв. Кiлька рокiв тому Михайло Баканчук, який живе у Тернополi, розповiдав, що працював у бригадi Баля в 1949 році, доки зовсiм виснаженого не поклали до лiкарнi. Усi з його бригади мали таку долю, хоч тодi таких бригад була бiльшiсть, особливо серед землекопiв.

У зонi на близько п'яти тисяч в'язнiв поляки становили не бiльше одного вiдсотка. Чекисти їх не переслiдували, i на посади бригадирiв не кожен давав згоду, якщо мав змогу влаштуватися на кращу роботу. Тодi найбiльше бригадирiв було з колишнiх власовцiв, якi у 1944 році брали участь у придушеннi Варшавського повстання i нищеннi єврейського гетта групою Камiнського. Це справжнi покидьки суспiльства, а ще й советського, – колишнi комунiсти i комсомольцi, якi в 1941 році попали до нiмецького полону, а згодом перейшли до армiї Власова (Закандикiн, Солопов, Стрельников, Скотников, Султанов, Нуханов та інші). Я не раз чув, як вони вихвалялися своїми подвигами при здобуттi гетта i з насолодою згадували молоденьких «жидовочок». Інколи користувалися фразами: «Попався б ти менi у сорок четвертому у Варшавi», або «...я таких, як ти, морда жидовская, у сорок четвертому у Варшавi брав на штик i кидав у вогонь!»

Знав про їхнє минуле i поляк Баль, – він часто слухав їх мовчки. Я тодi згадав про розгляд Варшавського повстання на Нюренберзькому процесi в 1946 році i одночасно статтю в якiйсь московській газетi («Правда» або «Комсомольская правда») про те, що нiмцi придушили повстання за допомогою бандерiвцiв чи дивiзiї «Галичина». Ця версiя довго трималася у большевицькiй Польщi i, що дивно, серед свiтового єврейства. Адже матерiали про процес публiкувалися у цiлому свiтi, тiльки в Советському Союзi роздiл про придушення Варшавського повстання чомусь пропущений. Там була не дуже приємна згадка про вихованцiв комуністичної партії та комсомолу.

Наприкiнцi вiсiмдесятих рокiв, за «Солiдарности» у Польщi з'явилася правдива iнформацiя i українцiв «реабiлювали», хоч деякi польськi шовiністичнi кола i українськi «вiрнi ленинцi» далi вискакують з брехнею ще й сьогодні.

Влітку 1949 року в зонi на дорiжцi перед одним з будинкiв i розмовляв з нашим священиком Іваном Котовим – колишнім каштеляном* собору св. Юра у Львові. До нас став наблизатися незнайомий. Котiв, побачивши його, каже: «О, це капітан польської маринарки (морської флоти), дуже iнтелігентний. Я вас

* «Каштелян» – управитель замком, собором – Редакція.

познайомлю з ним». «Добре», – кажу. Капітанові було під сорок п'ять років, зросту вище середнього, ніс горбатий, обличчя трохи засмажене, напевно займався якимсь видом спорту. Підійшов ближче, привітався. Котів познайомив нас і почали розмову по-польськи. Після кількох речень я звернувся до Котова по-українськи. Капітан раптом різко крутнувся на одній нозі і, не сказавши ні слова, пішов далі. Котів розгубився, закліпав очима і вибачливим тоном каже: «Ох, я забув попередити вас, що капітан не любить, коли при ньому розмовляють по-українськи».

– То якого ж чорта ви мене знайомили з ним? – питаю сердито. – І чому ви з ним зв'язуетесь? – Після того капітан, коли проходив коло мене, відвертав голову і ніколи не втіався. Тоді я згадав, що у квітні, коли я з дистрофією лежав у лікарні, в тій же палаті лікувався ксьондз Цішек. Віком за 55 років, худорлявий, з блідим аскетичним обличчям, до всіх завжди привітний, при зустрічі зі знайомими усміхався і низько кланявся. Щодня перед обідом до нього заходив Котів і під пазухою приносив півхлібини. Перед вечером цей хліб забирав у Цішека незнайомий мужчина. Тепер я впізнав його. Хліб, який Котову давали наші хлопці, щоб не голодував, поїдав «інтелігентний» капітан.

Ксьондз Цішек завжди тримався разом з Котовим і колишнім ректором Духовної Семінарії у Перемишлі Іваном Кузичем. Після звільнення з табору ректорові було заборонено поселитися в Галичині. І Цішек допоміг йому влаштуватися серед польської католицької громади в містечку Полонне на півночі Хмельницької області. Через якийсь час йому дозволили переїхати до Львова, чи близько Львова. Священик Котів після звільнення за допомогою кс. Масіліоніса опинився у Литві і там помер.

Того ж року я влаштувався на електромонтаж і там познайомився з Антоном Кайдою з Лідського району в Білорусії, де народився Адам Міцкевич. Мого віку, скромний, працьовитий, далекий від шовіністичних поглядів. Дружив з поляком з Варшави Лелеком Калюшкою, на кілька років молодшим від нього. Кайда вільно володів російською мовою. Працював в інструментальці, якою завідував його земляк Яцковський. Разом зі мною працював львів'янин, електрик за фахом, Кароль Брояновський. Було йому за п'ятдесят, майже зовсім сліпий. Казав, що на волі носив окуляри, здається, мінус п'ятнадцять. Мені жаль його було, і я часто виконував за нього деякі роботи, водив за руку при переході небезпечних місць по території будівництва. Пізніше його звільнили з монтажу, і якийсь час він був на грані загибелі. Інвалідність таким не давали – казали, що нема такої статті, хай шукає собі окуляри. Через рік я забрав його до своєї монтажної ланки. Керівництво дільниці дозволило, коли я взяв на себе відповідальність за виконання ним норми і техніки безпеки. Він усвідомлював, що я врятував йому життя. Одного разу, коли близько нікого не було, він спитав мене, чи я поляк. Не хотів чомусь вірити, що я не поляк. Треба було йому довго втовкмачувати, що я нічого не боюся і що я українець з Перемишля. Задумався, а через хвилину каже: «Пане Яне, ніч не резумем».

Якийсь час працював з нами Сікорський – колишній польський посол у Мукдені, столиці Манджурії. Було йому за п'ятдесят, походив напевно з якоїсь аристократичної родини, бо до будь-якої фізичної праці не міг ніяк звикнути, і нічого в нього не виходило, як не старався б. До мене ставився дуже добре, можливо тому, що я часто виручав його в роботі, або хтось з наших хлопців. Я часто розповідав йому про те, що робилося у нас під час війни, про УПА, АК аж до

акції «Вісла». Він слухав з цікавістю мовчки і дивувався. Багато чого чув від мене вперше. Виглядав утомленим, зневіреним. Не бачив перед собою та іншими в'язнями ніяких перспектив. Дивувався, що в наших хлопців завжди піднесений настрій, азарт у роботі, неначе вони вдома на волі.

Пізніше його перевели до іншого табору або кудись вивезли ще перед смертю Сталіна (на волю тоді нікого не випускали). Коли я звертався до Яцковського, щоби допоміг Сікорському, або Брояновському, він категорично відмовився – один старий, а другий і старий, і сліпий.

У вересні 1952 року до нашого табору прибуло 350 в'язнів з Караганди. Це були люди, окрилені успіхами в боротьбі за свої права навіть в умовах концтабору. У нашій зоні, яка вважалася спецрежимною, люди були неначе приголомшені запланованим голодомором під час майже десятимісячної зими 1948/1949 року, непосильними умовами праці по п'ятнадцять годин на добу в люті морози з вітром, без вихідних, терором табірних придурків – zdegradovanogo злочинного елементу, який користувався повною підтримкою адміністрації. Большевики вже мали досвід, як тримати натовп у покорі.

Упродовж чотирьох років смертні випадки від недуг і фізичного виснаження поступово почали зменшуватися – люди навчилися пристосовуватися і виживати. Слабші не витримували, залишалися при житті сильніші. Набирала сили згуртованість і взаємна допомога. Табірні сексоти почувалися вільно, а наших молодих хлопців, які виділялися трохи більшою освітою, участю в підпіллі та на волі, як потенційних небезпечних лідерів тримали під постійним наглядом. Їм не дозволяли влаштовуватись на легші чи керівні роботи, навіть на будівництві. Щойно після 1951 року стали краще годувати.

З Красноярська приїздила комісія, розслідуючи причину такої високої смертності. Голова комісії – полковник медичної служби Білякович (розмовляв з нашими хлопцями чистою українською мовою), у коридорі медчастини запитав присутніх офіцерів зі штабу, чому стільки людей померло, адже там у Красноярську на пересилці підбирали тільки здорових і везли сюди будувати комбінат, держава витратила стільки коштів. Щоби виморити їх голодом – не треба було так далеко везти. Начальник медчастини – комсорг (комсомольський ватажок) вільних працівників табору, Александр Александрович Травкін пояснив дуже переконливо дослівно: «А тут переважно бандерівці. Вони не хочуть працювати на совєтську державу і навмисне вмирають».

– Як так навмисне? Не розумію, – здивувався полковник. Начальник табору Власов кивнув головою Біляковичу – звернувши увагу, що їхню розмову чує нас кілька зеків (з російської – з/к, зек, «заклученный», цебто «ув'язнений»), і все начальство зайшло до кабінету, зачинивши за собою двері.

З приїздом карагандинців люди неначе прокинулися від летаргічного сну. За кілька днів усі вже в зоні знали про випадки, – правдиві і перебільшені, як у Караганді розпавилися з табірними посіпаками, сексотами, різними «блатними» та «суками», поклавши край знущанням над в'язнями. Чому і в нас не можна такого зробити? Раніше, коли приходила комусь посылка, то адресатові перепадало в кращому випадку трохи сухарів, інколи пачка махорки, або нічого, якщо обурювався. Решту забирав бригадир зі своєю бандою і ділив з наглядачами, чи навіть з офіцером-цензором, коли траплялося щось нового з білизни, одягу, або якісь цінніші продукти: цукор, консерви тощо. Тепер за посилкою ходив її власник і

кілька наших хлопців для охорони, – не обов'язково карагандинці, а за кілька тижнів вже й охорона не була потрібна.

Не пригадую точно, але було кілька випадків, що вночі в зоні чи на роботі добре побили кількох посіпак, які найбільше допекли людям. Інші втекли на вахту, до зони відмовилися заходити. Здається, когось навіть вбили.

Начальник Норильських таборів генерал Семенов видав наказ про те, що в разі найменших проявів непокорі та порушення в'язнями режиму можна розстрілювати їх на місці навіть в житловій та робочій зоні або в дорозі на роботу. Були вжиті термінові заходи для посилення режиму.

Я працював тоді електромонтажником у майстра білоруса Дмитра Вітковського. Одного вечора після роботи він викликав мене в коридор і каже, щоби ніхто не чув: «Щось знову задумали чекісти. Усіх придурків і чомусь поляків Власов викликає до штабу. До мене підходив цей підлий негідник Рачковський (старший під'їзду), щоб і я пішов, але я відмовився. Втік. Він думає, що я не білорус, а поляк».

Пізно ввечері ми вже знали, що Власов звернувся до зібраних з докором приблизно такими словами: «Чому ви дозволили бандерівцям перебрати владу в зоні в свої руки? Так вони скоро вас усіх переріжуть, або я пішло вас котловини копати замість них». Пообіцяв їм повну свободу дій, безкарність за будь-які вчинки. Щоб вони не зробили, відповідальність Власов бере на себе. Ця тема обговорювалася в управлінні концтаборами Норильського комбінату. Можуть не боятися. Відповідна директива могла надійти з Москви.

Слово взяв Сікора – з т. зв. блатних (каста чи прошарок серед кримінальних злочинців, які відмовлялися працювати або ставили адміністрації умови і працювали тільки там, де їм було вигідно. Вони були добре організовані. У концтаборах комуністи використовували їх проти політичних). Сікора запропонував Власову, щоб дав йому бригаду (себто поставив бригадиром), повну свободу дій, і через кілька тижнів він наведе в зоні порядок. Усе було вирішено ще того самого вечора.

У штабі прибиральником працював молодий хлопець з Тернопільщини, інвалід – без однієї руки по лікоть. Він був свідком наради. Відразу після її закінчення до нього зайшов теж напівінвалід (епілептик) Гриць Паламарчук із Сенкевичівки коло Луцька (працював зв'язковим у Верещака). Крім того, учасники зборів теж не мовчали, – розповіли своїм знайомим, і до ранку ціла зона знала всі подробиці.

Уранці нас вивели на роботу на «горстрой» (будівництво міста), і ще ми не встигли розійтися по робочих місцях, як рознеслась вістка, що Сікору вбили. Йому дали бригаду землекопів, яка копала котловини для фундаменту під музичну школу. Це було, здається, в листопаді 1952 року. О восьмій чи дев'ятій годині ранку ще зовсім темно, робочі місця на території освітлювалися тільки електrolампами. Сікора відразу приступив до розподілу обов'язків кожного робітника, серед яких більшість була наших. Коли він стояв над котловиною і щось комусь голосно наказував, ззаду підійшов хтось з мішком в руці і вдарив його тим мішком по голові. Сікора мовчки полетів на дно ями і не встав. Здогадувалися, що в мішку напевно був важкий молот.

Із Сікорою я мав честь зустрічатися два рази. Розповідали, що він мав свою банду, яка складалася з наркоманів, гомосексуалістів та інших zdeгенерованих типів. На роботу вони не ходили, тільки сиділи в БУРі (рос. – «барак усиленого режима»), або виділяли їм камеру в шізо (штрафний ізолятор). Там грали в карти, «чифірили» (пили міцний чай, що мав наркотичну дію), інколи в гарну погоду

начальство дозволяло вивести їх «на роботу», тобто на свіже повітря прогулятися. Для більшовицької системи вони не становили ніякої загрози чи небезпеки, тому на їхні витівки дивилися крізь пальці. Інколи чекісти використовували їх, коли хотіли позбутися когось з небезпечних політичних в'язнів. Або якщо хтось не давав потрібних зізнань під час допитів, його кидали «до Сікори». Будь-який наркоман за ампулу морфію міг вбити людину.

Я опинився серед них 22 грудня 1949 року в БУРі. Один з банди показав мені свої товсті пальці на руках з довгими брудними, ніколи не обрізуваними, нігтями і спитав: «Ти знаєш, скільки я тими руками таких як ти, мужиків, задушив? Тільки батя скаже, я раз... і нема». (Батя – це Сікора). Дивлячись на цього типа, я широко співчував його долі і думав, за що ж так природа познушалась над цією людиноподібною істотою. Справжній потвора. Середнього зросту, товстий як бочка, і напевно мав велику силу, бо по нарах лазив як кіт. Обличчя – навіть таку карикатуру не можна вигадати. «Батя» Сікора був для них ідолом – виконували наввипередки все, що їм сказав. Банда нараховувала 7-8 осіб. Сікора мав тоді близько тридцяти п'яти років. Доволі високого зросту, обличчя мав гладке, симпатичне, очі постійно бігали; рухливий, говорив короткими фразами, радше неповними реченнями. Це було характерно для жаргону їхнього середовища.

Навесні 1950 року я працював у нічну зміну електриком на будівництві мідного заводу. Дійшло до конфлікту з бригадиром Ніколаєвим – я відмовився давати йому раз на тиждень свою пайку хліба. Так було заведено до мого приходу. Пізніше за моїм прикладом пішли інші електрики. Одного вечора на роботі Ян Кметь – словак з Братіслави, сказав мені, що приходив Сікора, про щось довго розмовляв з Ніколаєвим і згадував моє прізвище. Кметь радив мені бути обережним. З Сікорою приходив його охоронець – поляк з Білостоку Деляво-Врона. Вони з Ніколаєвим та іншими складали якусь підозрілу групу. Усі троє були знайомі з наглядачами і з офіцерами зі штабу. Від того часу я по території заводу ніколи не ходив дорогами, тільки поперек снігами або темними переходами і завжди з ножом у правій руці. Сікору зустрічав ще кілька разів, але не звертав на нього уваги. Він ніде не працював, паразитував за рахунок інших. Усі вони співпрацювали зі спецчастиною табору, постачаючи інформацію про поведінку окремих в'язнів.

Після вбивства Сікори почалося розслідування. Не пригадую, чи були ще якісь вбивства або інші покарання сексотів у четвертій зоні. Заарештували кількох наших хлопців і одного засудили на страту. Забув його прізвище. Чекісти мали інформацію від якогось добре замаскованого сексота серед наших. Пізніше виявилось, що давно вже співпрацював з ними бригадир теслів Панасюк. У його бригаді всі були наші, і доволі активні. Панасюка знали як досвідченого фахівця і керівника. Мав під сорок років, кремезний, трохи навіть пузатий. Хлопці були задоволені ним, тому не дуже конспірувалися. Хтось, здається, з карагандинців, упізнав його. Справжнє прізвище його було Панасік, походив з якоїсь польської колонії на Волині. Яка його доля – не знаю, але після 1953 року в таборі його не було.

Весна-літо 1953 року. У Норильську страйкує кілька таборів, переважно ті, де більшість українців. В'язні інших національностей визнають правильність наших вимог, серед них і поляки. Більше двох місць ніхто не виходить на роботу. Переконавання, погрози з боку адміністрації табору, щоби люди приступали до праці, безуспішні. Страйковий комітет на чолі з Євгеном Грицяком вимагає тільки дотримання законів і покарання винних за розстріли в'язнів, та гарантії, що знущання над людьми припиняться. Наведу уривки із спогадів самого Гри-

цяка («Історія Норильського повстання», Українське видавництво «Смолоскип» ім. В. Симоненка, Балтимор – Торонто, 1980 рік, ст. 57): «...Кузнецов не прийняв мою пропозицію і вибрався за зону. (Генерал Кузнецов прибув з Москви для придушення повстання – І. К.). Тепер він постановив залишити нас без води, яка постачалася в зону із тундри водонасотною станцією. На станції постійно чергував один в'язень, якого охороняли два конвоїри. І ось під час чергування цього в'язня, що носив величне прізвище Лев, до нього підходить офіцер і наказує перекрити воду. Лев категорично відмовляється. Офіцер погрожує. Тоді Лев каже офіцерові: „А ви подумали, що може статися, як ми перекриємо воду? В зоні негайно виникне пожежа. В'язні поспалюють усі бараки. Хто тоді відповідь за це? Якщо ви берете всю відповідальність на себе, то напишіть це в журналі, і тоді я виконаю ваш наказ“.

Офіцер повернувся ні з чим...

Я був знайомий з цим чоловіком, і знаю, що він був поляк, родом із Житомира, студіював у Київському університеті ім. Тараса Шевченка...»

Ст. 60: «...З'явилися летючки із закликком до в'язнів здаватися. До цього всього адміністрації вдалося поширити між в'язнями вигадку, що „безпорядки“ в Норильську викликали українці для того, що хочуть скористатися з нагоди і відірвати від Росії советське Заполяр'я та прилучити його до України. Безглуздо? Так. Але чим безглуздіша вигадка, тим важче її заперечувати...»

Грицяк керував страйком у 4-й зоні надзвичайно розумно, дипломатично, і не допустився жодної помилки, хоч не все від нього залежало. В останні дні липня напрута зростала щогодини. Відчувалося, що почнеться штурм зони і розстріли страйкуючих. В'язні забарикадувалися в бараках, набирали каміння, цегли, різних залізяків, дошки, щоб оборонятися до загибелі. В усіх майже вирок 25 років. А тим часом в колючих дратах оточення зони були прорубані кілька переходів і по гучномовцеві день і ніч закликали добровільно виходити за зону, не підтримувати бандерівців. Таким обіцяли перегляд справ, інші пільги. Погрожували наближенням збройної розправи над бунтівниками. Були поодинокі випадки втеч. Таких супроводжували сміхом, криком, свистом з вікон, а ті, що чергували перед будинками, жбурляли за ними каміння. Ніхто не намагався їх ловити чи затримувати. Відстань від бараків до зони була не більше як двадцять-тридцять метрів, в деяких місцях ще менше. Погода стояла гарна ціле літо. Такої не пам'ятали старожили.

Я обходив чергуючих, перемовлявся з ними, приглядався, що робиться в тундрі за колючими дротами, чи не готуються автоматники до наступу. Вони в накомарниках групами, ще тверезі, лежали спокійно в траві, спостерігали за нами в зоні. Посередині доріжки близько котельні зустрів Антона Кайду і Лешека Калюшку. Вони кудись дуже поспішали в бік шізо. Наблизившись до мене, сповільнили хід. Я думав, що йдуть міняти наших чергуючих і голосно заспівав їм давню польську пісню: «Наше мале жолнежикі на пляцуфках стойов і сьпєвайов большевіком, же сен їх не бойов. Ніц а ніц!» Обидва якось несміливо усміхнулися і, не сказавши ні слова, пішли далі. Що було кілька хвилин пізніше, описує Грицяк на стор. 75-76: «...Втікачів було дуже мало. Але якось до мене підходить один в'язень і каже, що біля другого бараку зібралася групка поляків, поведінка яких викликає підозру. Вони немов про щось змовляються.

– У нас з ними дуже добрий контакт, – відповів я. – Та зараз я відшукаю їхнього представника і все з'ясую. Я з ним дуже часто зустрічаюся. Щоправда, останнім часом він десь зник з мого поля зору, щось не показується на очі. А ось і він сам!

Саме в цю хвилину попри нас проходив польський представник Юра, як його так кликали на російський лад. Він кинув у мій бік не дуже привітний погляд і пішов далі.

— Юро, почекай! Що трапилось? Люди як?

— Та так собі, нічого, — ухильно відповів Юра, — стоять усі там біля другого бараку, але хто що думає — не знаю. Кожному в душу не залізеш!

Ми холодно розійшлися. Раптом біля другого бараку зчинився шалений крик, свист, погукання. Я побіг туди, щоб тільки довідатися, що п'ятдесят два поляки, яких очолив доктор Матошко, рвучким стрибком вишмигнули за зону...

Мені назустріч з під'їзду вийшов Владимир Ларін — начальник електроцеху «Горстроя».

— А я думав, що ви вже за зоною. Не боїтесь тут залишатися? Вам до волі, здається, ще кілька місяців. Зайцев, Сорокін і Калмиков давно втекли (керівні кадри з електромонтажу, усі три стукачі).

— Я працював з вашими людьми п'ять років і ще будемо разом працювати. Постарайтеся не допустити до розстрілу зони, бо успіхи, яких досягнули страйком, пропадуть чарно. Не всі можуть витримати довго таку напругу. Такої думки начальники колон, які залишилися в зоні, та інші. Тепер напевно повинні бути якісь зміни на краще для в'язнів.

Групу стукачів серед електриків очолював Зайцев. У жовтні того ж року він просив у мене вибачення.

Трохи далі зустрів грузина Марчадзе. Він працював на монтажі зі мною, щоби перед виходом на волю стати фахівцем-електриком. Жартуючи, питаю, чому він тут з бандерівцями, адже до звільнення йому залишилося менше трьох місяців.

— Вано, запам'ятай! Грузин з поля бою не відступає. Якщо би я тепер втік від вас і в моїй Грузії довідались би про це, то мені нема чого туди їхати. До мене, як до зрадника, від дітей до старців ніхто слова не сказав би. Вигнали би з ганьбою з села.

У зоні з нами лишився один поляк — Тадей Нагловський, син польського посла в Ризі перед 1940 роком. 1920 чи 1922 року народження, мав, напевно, вищу освіту, гарне виховання. зріст майже 190 см, худорлявий, високе чоло, носив постійно окуляри. Він працював у будівельній лабораторії разом з нашими — Миколою Юречком, Іваном Козаком, Василем Сеньківим та іншими. Іван Козак схарактеризував Нагловського найкращими словами. Я познайомився з ним ближче на початку 1954 року, і ми відразу стали добрими друзями. Микола Юречко ще в 1948 році, відразу після прибуття до Норильська, створив підпільну групу, до якої міг увійти і Нагловський. Тоді задумали видавати навіть свій часопис. Іван Козак дав мені прочитати перше число, написане чорнилом на папері з польських цементних мішків, здається, на 8 сторінок. Я відразу сказав йому, що статті цікаві, але справа дуже небезпечна. Адже якщо часопис попадеться в руки чекістам, то за почерком, змістом і рівнем статей легко знайти авторів, а за допомогою дактилоскопії просто розкрити навіть, хто її читав. Адже в їхніх архівах є особисті справи кожного в'язня з відбитками пальців. Перерахував йому на пальцях однієї руки українців, які щось подібне могли написати: професор Михайло Антонович, поет Михайло Пилипчук з Житомира, Микола Юречко і Мирон Мелень. Останні зовсім молоді — близько двадцяти років. І все — на 4 тисячі українців. Не варто ризикувати життям, треба з часом придумати іншу методи боротьби, на яку дозволять обставини.

За їхньою допомогою я тоді поступив працювати до лабораторії, але за місяць «хтось» наказав мене звільнити. Нагловському розповідав про події в Польщі під час і після війни. У нього був фотоапарат, і ми обмінялися фотографіями. На одній, де він з Михайлом Пилипчуком та Іваном Козаком, написав по-польськи:

«Враження, переживання з бігом часу затираються у пам'яті, зникають, але постаті правдивих людей, тих, які гартували свої характери в цьому вогні, який мільйони інших знищував, калічив, залишаються назавжди в серці і пам'яті.

На пам'ять Іванові К. Тадеуш Н. 24.VIII.54 р.»

Я написав йому на своїй світлинці слова І. Франка:

«Блаженний муж, що серед гвалту й гуку
Стоїть мов дуб посеред бур і грому...»

Тадек з іншими поляками майже не зустрічався, не розмовляв. Іван Козак казав, що вони бойкотують його за прихильне ставлення до українців. Нагловський радив не звертати на це уваги. Часто можна було бачити його в компанії з латишами та литовцями, він знав їхні мови. Російською володів досконало, без акценту. Він не розумів і не виправдовував ворожого ставлення більшості поляків до українців в умовах концтабору.

Після повстання я на монтажі працював недовго – перейшов на іншу роботу. Одного дня несподівано зустрів на «горстрої» Брояновського, привітався з ним. Пізнав мене по голосі і відразу: «О, пане Яне! Я вас дуже прошу, щоби ви мені вибачили».

– Що я повинен вам вибачити? – питаю. – У мене нема до вас претенсій.

– А те, що я тоді втік за зону. Нам сказали, що за кілька годин будуть розстрілювати всіх українців і тих, які підтримують їх, залишаючись в зоні. Тепер я не сумніваюся, що ви українець, а тоді, коли ви взяли мене до себе на роботу, я думав, що ви поляк, тільки боїтесь чомусь признатись.

Далі він розповідав, що того дня не всі поляки хотіли втікати, а потім, коли все скінчилося, більшість каялася, що так згانیли себе перед усіми в'язнями. Втекли тільки стукачі, сексоти, провокатори, якісь гомосексуалісти, рецидивісти і... поляки. Залишилася навіть більшість росіян, уся їхня інтелігенція, всі прибалтійці. Питав мене, чи це правда, що з нашої зони багатьох українців забрали, частину розстріляли десь у тундрі, а решту посадили до тюрем. Чув, що в каторжній зоні, де переважно українці, теж багатьох знищили. Дивувався, що я тут залишився.

Я пояснив йому, що чутки про розстріли в тундрі не potwierдилися, а до тюрем справді забрали багатьох і навіть вивезли кудись «на материк». У третій зоні (каторжній) загинуло 79 осіб, 12 пізніше померло від ран, а поранених було близько 140. Мені з Іваном Кульницьким вдалося непомітно пройти перевірку на воротах, а в зоні, коли нас шукали, попередив і поміг захватитися росіянин Николай Фатеев. Брояновський знав його.

Він уже чув від поляків, що декого із в'язнів випустили на волю, приїхали якісь комісії, багатьох викликають, переглядають справи, обіцяють скоро звільнити. «Якби не українці – сиділи би тут усі до кінця советів, тобто до смерті» – казали знайомі поляки.

Я, як завжди, втішав Брояновського і казав, що вранці того дня, коли вони організовано втекли до комуністів, я стояв перед баракком один, дивився на конвой за колючими дротами і дивувався, що не стріляють в мене, подумав, що вони

чогось стали боятися. Тоді я почув на власні вуха, як почала тріщати московська імперія. Брояновський відразу не вловив натяку, глянув на мене й питає: «що, на серйо?» Потім дійшло до нього, весело засміявся і згодився, що цю систему повинен обов'язково «шляк трафити». Так ми удвох вирішили. Ще згадали, як на монтажі разом співали старі львівські батярські пісні, розповідали анекдоти Тонька і Щепка. Я розмовляв українською, а він польською, бо навіть у таборі не міг вивчити російської. Часто всі реготали, слухаючи, як він звертався «пане начельнику, пане бригадіста», а коли пояснювали йому, що рурка – це патрубок, він повторював: «Ага, патромбек».

Здається, у 1955 році канцлер Аденавер забрав усіх німців з большевицьких концтаборів, Гомулка – поляків, тільки українців з Норильська, яких звинувачували в організації повстання, порозпихали по тюрмах, деяких завезли аж на Колиму (професор Михайло Антонович, який там і загинув, Роман Новосад та інші), але в Україну не пустили тоді нікого.

На початку 1956 року Верховний Совет Союзу прийняв постанову про дострокове звільнення усіх політичних, які були засуджені неповнолітніми. З Норильська полетіли телеграми рідним, близьким в Україну, у Сибір, де відбували заслання: «Вилітаю, зустрічайте...». 154 українських хлопців з восьмої зони в Норильську випустили на волю до міста. Заки оформляли паспорти та інші документи, на третій день прийшло доповнення: «Постанова не стосується в'язнів із Західної України».

Облави за звільненими в Норильську тривали кілька днів, підняли на ноги усі конвойні частини, хоч ніхто і не думав ховатися. Усі чекали документів і повернулися за «рідні» колючі дроти.

Черкаси, 7 липня 1997 р.

Повстанці з відділу «Хмари» з румунськими селянами під час рейду 1949 року.

Марія КАПУСТИНСЬКА

Спогад зі шкільної лавки

Від шкільних років углинули вже десятиліття, затираючи в пам'яті безліч тогочасних приємних хвилин, душевних переживань, водночас і сумних подій. Все ж таки, десь у мозкових «шухлядках» жевріли ще іскорки з пережитого, які силою напруженої думки поволі відкривалися і спалахнули в пам'яті всім тим, про що хотілося б згадати.

Початкова школа є конечним необхідним обов'язком кожної дитини, і це вона сприймає та підпорядковується без найменшого опору, дарма, хоче вона вчитися чи ні.

Дещо інакше сприймається цей обов'язок учнями середніх шкіл. Тут перевагу має бажання самого учня вчитися, поглиблювати свої знання добровільно, без будь-якого зовнішнього тиску. Так шонайменше підходила до науки шкільна молодь мого покоління. Ця молодь готова була поборювати найбільші труднощі (і поборювала), перешкоди і небезпеки, щоб тільки дістатися до гімназії чи інших середніх шкіл, отже, усвідомлювала велике значення в потребі навчання. Тому самотужки вчилася, читала відповідну лектуру, щоб приготувати себе до майбутньої «альма-матер», якщо сприятиме час і можливості.

Така можливість прийшла в час німецької окупації. У 1941 році в повітовому місті Галицької волості – Раві-Руській відкрилася на домагання Українського Допомогового Комітету (УДК), що був філією Українського Центрального Комітету (УЦК) у Львові-Кракові, Державна Торговельна Школа з українською мовою навчання. При цьому Комітеті існувала шкільна референтура, головою якої був, здається, Зенон Зелений. Ця референтура домагалася в Генеральному губернаторстві дозволу на відкриття таких шкіл чи гімназій на всіх інших окупованих німцями теренах Галичини, Волині, Закарпаття. Та німці не зовсім на те годилися, ставлячи різні вимоги і перепони. Зрештою, їм потрібні були діти й молодь до праці в Німеччині, тож масово призначала їх і вивозила на роботи, а не до школи.

Остаточо німці дали дозвіл на відкриття гімназій у більших містах, як Львів, Станіславів, Тернопіль та ін., а по менших повітових містах можна було відкривати Торговельні школи, як ось у Раві-Руській, Бережанах, Сокалі та в інших таких містах.

Адміністративним керівником у Раві-Руській в той час був німець Кравс – Гавтманшафт, а при ньому шкільний референт, який завідував тими школами в повіті. Назва його була «Шулянт» і саме йому підлягала та Державна Торговельна Школа. Обов'язком «Шулянта» було: перевірка навчальної програми, право вчителів на навчання, їхні платні за навчання, що були досить мінімальні, та інше. Учні такої школи мусіли самі оплачувати шкільну таксу, побут в гуртожитку чи в приватному помешканні.

До Торговельної школи мене, як і інших кандидатів з мого села прийнято після вступних іспитів, які відбулися дещо скоріше від початку навчання.

Мушу ще згадати, що моє рішення їхати в школу батьки сприйняли з опором. мовляв, війна ще не закінчена, часи непевні, а до того скрутні домашні обставини і т.д. Та остаточно переконав їх один аргумент, що коли я поїду до школи, то оминє мене виїзд на роботу в Німеччину, куди вже поїхав мій брат.

Торговельна Школа містилася в гарному, здається, двоповерховому будинку при головній вулиці, до якої сходилися биті шляхи Угнів – Рава-Руська з північного сходу, і Любича, Гребенне – з північного заходу. Як на початок, школа була добре устаткована в такі необхідні речі, як лавки, таблиці, потрібні шафи для зберігання шкільного приладдя, а теж і столи (бюрка) для вчителів. Торговельна Школа була поділена на два відділи: купецький і бюровий. Різнилися ці відділи хіба тим, що в купецькому вчили купецьку математику, рекляму, а в бюровому – книговедення, писання на машині стенографією. Крім згаданих предметів були ще: Історія української літератури, граматики української мови, німецька мова, ручні роботи, спів і може ще деякі інші, що їх я призабула.

В учительському складі були тільки українські, деякі кваліфіковані викладачі.

Директором нашої Торговельки, як ми її називали в скороченні, був від самого початку м-р. Роман Гут-Кульчицький, родом зі Самбірщини. Він по професії був правник, але мав також повні кваліфікації на цей пост, і викладав торговельне та купецьке право. Історію української літератури, користуючись хрестоматією, викладала перший рік навчання молоденька пані Олександра Копач, яку я przypadково відшуквала, натрапивши на видані нею невеликі книжечки, в Торонто, Канада. Між нами нав'язалось сердечне листування. Ці листи я ще до сьогодні бережу. Пані д-р О. Копач – визначний педагог, літератор і культурно-громадський діяч. З приводу відходу її від нас в липні 1998 року я присвятила їй невелику довідку з посмертною згадкою і передала до поміщення у журналі «Визвольний Шлях».

Її чоловік Роман Копач вчив купецьку математику. В час нашого листування, він переслав мені деякі цікаві інформації про нашу Торговельну школу, якими я покористувалася в тому спогаді.

Українську граматику викладав проф. Білик (?), німецьку мову – проф. Тадей Бульчак. Він, хоч добрий германіст, однак не дуже прикладався до навчання свого предмету, і до учнів не ставив високих вимог. Пам'ятаю, що перед іспитами роздав усім учням відповіді на ставлені нам питання, а ми, вивчивши все напам'ять, співали як соловейки перед іспитовою комісією. Ведення підприємства вчив, здається, Зенон Дяків. А в бюровому відділі, до якого я належала, цей предмет і книговедення вчила панна Меласа Савчин. Рекляму вчив проф. Леонтович (забула ім'я). Він перед тим був директором народної школи в Дев'ятирі. Лекції стенографії та співу подавав Євген Божик з Рави-Руської. Він – брат диригента капелі бандуристів.

Ручні роботи вчила пані Богачевська (забула ім'я), доня якої – д-р Марта Богачевська відомий науковець і культурно-громадський діяч, зокрема на зовнішньому відтинку. Пам'ятаю її ще малою дівчинкою, як приходила з мамою на лекцію ручних робіт. Пані Кульчицька, дружина директора школи, давала лекції з домашнього господарства.

Найбільшу увагу привертав у дівчат місцевий парох католицької церкви в Рави-Руській отець Блавацький, який часами приходив на релігію. Його зовнішній вигляд, чемність, культурна поведінка і цікаві виклади захоплювали нас так, що ми, дівчата приходили з охотою і вдовolenням на лекції релігії і дивилися на нього як на ікону. Що другу неділю всі учні були зобов'язані брати організовану

участь у шкільному Богослуженні о 9 годині рано. Церква була мурована, з гарним іконостасом і мала добру акустику. В час тихої Служби Божої учні співали релігійні пісні. Приходили на відправу шкільну і сестри служебниці, які прекрасно співали. Ще й тепер вчувається їхній ангельський спів.

Шкільний хор провадив Євген Божик. Пригадую один виступ нашого хору на Шевченківському святі. Публіка на цьому концерті вперше мала нагоду почути цей молодечий хор, який завдяки добрій, солідній підготовці диригента, виконав свій репертуар з захопленням і признанням. Ще пам'ятаю пісню на слова Т. Шевченка, якої я досі не чула у виконанні інших хорів, а це:

*«Вітер в гаю нагинає
Лозу і тополю,
Лама дуба, котить полем
Перекотиполе.*

*Так і доля того лама,
Того нагинає,
Мене котить, а де спинить
І сама не знає»*.*

Яка ж влучна аналогія природи з людською долею, на яку іноді нарікав Шевченко, а водночас і питав за нею: «Доле, де ти?».

Учнів з Торговельної школи запам'ятала небагато. Крім кількох дівчат з могого села, пригадую гарну дівчину, мою ровесницю, з яким легко кучерявим волоссям сплєтеним в косу – Марійку Королько з Любичі-міста. З Гребенного, недалеко Любичів вчилася з нами Анна Деба. Також гарну бльондинку, невеликого росту Марійку Балабан. З учнів залишився в пам'яті Піддубчишин (ім'я забула), родом із села Карів, недалеко Угнова. Був він добрий учень, національно свідомий, мав старших від себе братів, які були громадськими і політичними діячами перед і після Другої світової війни. Дуже добре знав мені Данко Снігур, також мій ровесник, із котрогось присілку Любичі. Він мав кількох братів, найстарший Олесь провадив у Раві-Руській українську книгарню, молодший брат Стефко і він згинули в УПА в бою з ворожими відділами. Ще один, наймолодший брат живе в Америці. Мав також чотири сестри – Катрусю, Настусю, Ірину – довголітній директор українського Ліцею в Польщі та наймолодшу Оксану, яка є законницею і проживає в Нью-Йорку. Майже всі вони закінчили середню школу і були щирими українськими патріотами. Саме в їхній родині мені довелося не раз виконувати організаційну працю в небезпечних обставинах. З великою пошаною згадую їхніх Батьків, які мусли піклуватися не тільки своїми дітьми, але й іншими, що приходили по зв'язку з певними дорученнями.

Оскільки школа була під постійним наглядом і контролею німецької адміністрації, директор і деякі вчителі остерігали учнів перед прогулами чи занедбуванням науки.

І треба сказати, що попри молодечі нахили до всяких розваг, учні на загал сприймали навчання серйозно, з повною відповідальністю перед дирекцією школи і своїми батьками, доказом чого були добрі виследи кінцевих іспитів. З великою приємністю учні одержали свідоцтва закінчення малої матури, а також шкільне табльо зі знімками учителів і абітурієнтів. Шкода тільки, що не зберегла цих цінних документів, виїжджаючи в 1947 році з рідного села.

Пригадався ще один епізод, який є доказом відповідальності учнів щодо вдержання цієї школи. В часі навчання, першого чи другого року прийшло зарядження, мабуть від німців, щоб опустити будинок і перенести школу в інший,

* Початок поеми Т. Шевченка «Маріяна-черниця».

десь далше за ріку. Оскільки транспорту на перевіз – не було, тоді ми, учні – хлопці та дівчата, переносили на своїх ще недужих плечах шкільні лавки та інші речі на нове приміщення.

Крім навчання в школі та інших шкільних обов'язків ми були обтяжені ще додатковими обов'язками, не пов'язаними зі школою. В той час серед учнів були вже члени Юнацтва ОУН. Тому настанова Проводу Юнацтва була поширити мережу юнацької сітки, охоплюючи всіх відповідних учнів. І це завдання, правдоподібно виконано досить успішно. Юнацтво було поділене на звена (ланки), до кожного з них входило по 5-6 юначок чи юнаків. Вони регулярно відбували організаційні сходи, на яких присвоювали організаційні правила, зокрема наголошувало на держання організаційної тайни і строгої конспірації, що на той час було найважливішим і обов'язковим правилом кожного члена. Також юнацтво виконувало багато інших доручень на терені школи, в місті чи навіть в селі в час відвідин батьків.

Якось на будинку школи з певної нагоди вивішено жовто-синій прапор, а за день чи два уже повівав синьо-жовтий стяг. Всі учні й учителі дивувалися хто і як це міг зробити, але причетних до того вчинку не знайдено. Не обійшлося це учням без догани директора, та факту вже не завернеш.

Виникала часами потреба виїжджати учням у терен на допомогу в підпіллі. Пропустивши кількадевні шкільні заняття треба було наздоганяти втрачений матеріал. Згадані виїзди були й небезпечні тому, що місце праці знаходилося в густих масивах лісів, в яких перебували сотні УПА, а німці часто в тих лісах робили облави, а по селах проводили обшуки і ревізії. Тоді треба було негайно ховати все устаткування й літературу в законспіровані криївки, щоб не попало в руки ворога.

Моя мрія – виїхати із замкненого родинного села і вчитися в місті – здійснилася. Після двох років навчання і одержання свідоцтва треба було думати про працю, бо вчитися далі не було змоги. Та в цьому перешкодили воєнні події. Німецько-більшевицький фронт почав посуватися тепер зі сходу на захід. З кожним днем частіше було чути гуркіт літаків, советських «катюш», вибухи бомб і т. п. Треба було відкласти всі свої пляни і повертати знов до села й очікувати знову неминучої воєнної хуртовини. Відтак невтішна доля кидала куди хотіла, по розпуттях, небезпеках, а далі на чужину, що зуміла приборкати туту й тримає у своїх обіймах по сьогодні.

Роздумуючи з перспективи часу про цей короткий період існування Української Торговельної Школи в Раві-Руській, приходжу до висновку, що ця середня школа з українською мовою навчання, поряд з іншими тогочасними подібними школами чи гімназіями на окупованих теренах Західної України відіграла неабияку важливу роль. Це була перша й остання середня школа чисто українська, в якій молодь навчалася українознавчих предметів у правдивому, не викривленому світлі, як це подавали советські школи. Вона кристалізувала характери молоді, український світогляд, поглиблювала національну свідомість, патріотизм і етичні засади виховання. До цього виховання у великій мірі причинилося додаткове виховання в юнацтві ОУН.

Я певна, що багато тієї молоді згодом засвідчили свою любов до Батьківщини відданою працею в підпіллі, а в боротьбі й віддали своє життя за її волю.

Лондон, 1999 рік

*Ярема РОМАНЮК,
викладач Коломийського індустріально-педагогічного технікуму,
депутат міської Ради*

Активний послідовник Григорія Ващенка

Вкогорті видатних послідовників великого українського вченого-педагога Григорія Ващенка чи не найяскравішою є постать доктора педагогічних наук, професора, академіка АПН України Мирослава Стельмаховича.

25 червня 1999 року йому було б виповнилося 65 років. Проте неблагання смерть 23 квітня 1998 року вирвала його з ряду визначних педагогів України, талант якого буйно розквітав за роки незалежності нашої Батьківщини. Україна в особі Мирослава Стельмаховича втратила видатного педагога, вченого, патріота, борця за українську педагогіку, за українську національну академію педагогічних наук, за українську освіту та національне виховання школярів і молоді.

Мирослав Стельмахович народився 25 червня 1934 року в селі Улично Дрогобицького району Львівської області в бойківській селянській родині. Батько – Гнат Стельмахович загинув під час Другої світової війни (лютий 1942 р.). Мати – Катерина Стельмахович померла від туберкульозу легень 4 липня 1948 р. У 14-річному віці Мирослав разом з молодшим братом залишилися круглими сиротами. Опікунство над знедоленними дітьми взяла на себе родина.

В 1952 році він закінчив місцеву середню школу. Після закінчення філологічного факультету Дрогобицького педагогічного інституту ім. І. Франка в 1957 році й короткої праці на Львівщині, він разом з молодшою дружиною переїжджає в 1960 році на Коломийщину. Тут у різних школах Мирослав Стельмахович пропрацював близько 8 років. З 1969 року, після закінчення стаціонарної річної аспірантури при науково-дослідному інституті педагогіки МО України, починає працювати у Прикарпатському університеті. Там від асистента він виріс до

професора, декана педагогічного факультету. В 1970 році захистив кандидатську дисертацію «Розвиток усного мовлення учнів при вивченні фонетики й морфології у середній школі», а в 1990 році – докторську «Традиції і тенденції розвитку родинної етнопедагогіки українського народу». Після утворення Української самостійної соборної Держави його як одного з найвпливовіших фахівців у галузі української народної педагогіки 17 листопада 1992 року обрано дійсним членом (академіком) Академії педагогічних наук України. За час праці в школах, у вищих закладах освіти опублікував понад 300 наукових праць, в тому числі 5 монографій, 7 книг і науково-методичних посібників. Підготував 12 кандидатів і 3 докторів педагогічних наук. У 1997 році переїхав на постійне проживання з м. Івано-Франківська до м. Коломиї, заснувавши катедру педагогіки в Коломийському індустріально-педагогічному технікумі. Мав бажання повністю присвятити себе науковій діяльності. Проте смерть, яку він зустрів у вагоні поїзда, їдучи з Києва додому, забрала його від нас. Поховали педагога у рідному селі.

Як учений, Мирослав Стельмахович починав свою діяльність з досліджень у галузі української філології. Проте, працюючи в університеті на різних посадах, вивчаючи український народний побут, звичаї, обряди, свої наукові погляди переносить у площину педагогіки. Першою науковою розвідкою в цьому напрямку була брошура «Мудрість народної педагогіки» (1971 р.).

У 70 роки в Україні починаються всім відомі політичні «заморозки» та репресії проти української інтелігенції. Проте, Мирослав Стельмахович, зважуючи подальший свій науковий шлях, проявляючи незви-

чайну для тих часів національну свідомість, патріотизм і громадянську мужність, спрямовує його на вивчення народної педагогічної мудрости.

Ця його активна творча науково-педагогічна діяльність у 80-90 роках привела до незаперечного. найціннішого для справи державного відродження напрямку сучасної вітчизняної науки – української етнопедагогіки. Не звертаючи увагу на спротив, Мирослав Стельмахович плідно розробляє цілину народної виховної мудрости, продовжуючи краші вітчизняні традиції таких корифеїв української педагогіки, як С. Русової, Г. Ващенко, В. Сухомлинського.

Уже в 1985 році він друкує солідну наукову працю у цьому напрямку педагогічної науки – монографію «Народна педагогіка». Ця книжка починає будити і плекати в серцях і думках українських освітян та батьків національну гідність, свідомість і самосвідомість.

Бурхливо, творчо, плідно розквіт талант Мирослава Стельмаховича на початку 90 років та за роки української державности. Захистивши докторську дисертацію, він активно включається у відродження і розвиток української автентичної педагогіки. У подальші роки видаються такі монументальні наукові праці, як «Народне дитинство» (1991 р.), «Теорія і практика українського національного виховання» (1999 р.), «Українська родинна педагогіка» (1996 р.), «Українська народна педагогіка» (1997 р.), основною ідеєю яких є відродження і розвиток національної освіти і національного виховання. Кожна його стаття, кожний виступ на конференціях починається від аналізу педагогічної спадщини «радянської педагогіки» і шляхів виходу з такої «спадщини». Він відкрито виступив проти космополітичної педагогіки, проти педагогіки, яка на офіційно-державному рівні зорієнтована на підтримку педагогічних засад одного із символів сталінської епохи – А. Макаренка. Зокрема, М. Стельмахович пише: «Насаджувані тоталітаризмом українському народові лєнінсько-сталінська й брежнєвсько-сусловська лжепедагогіки зазнали ганебного краху,

залишивши в суспільстві гіркі наслідки – сплюндровану совість і честь, спотворений світогляд, припліснуту мораль, національний нігілізм, розгул сатанізму, крайню жорстокість і безвідповідальність, брудну зливу різних асоціальних явищ»¹. А далі показує шлях виходу з цього становища: «Назріла необхідність створити власну педагогічну науку, українську, адекватну новітнім потребам нашого часу і розбудові самостійної Української держави, відродженню й розвитку національної освіти й виховання в нашій країні. Тим більше, що ціною численних жертв попередніх поколінь Україна після 300-літнього колоніального поневолення нарешті вступила на шлях державотворення, відкривши простір для злету вільної, творчої педагогічної думки, зумовивши помітну активізацію науково-пошукової діяльності українських учителів» (там же).

Мирослав Стельмахович звертає увагу на те, що у відродженні духу українства, української державности, української педагогіки не треба нічого нового придумувати. Цей дух перед нами – у нашому народі. І тому: «Ми і наші майбутні потомки повинні бути вдячні свідомим, традиційним українським родинам, народній педагогіці й родинознавству за те, що в добу лихоліть і трагізму української бездержавности, всупереч насаджуваним офіційним педагогікам колоніального підневілля ростили дітей і молодь у національному дусі українства, вчили бути українцем не тільки по крові, а за переконанням, невпинно дбали про те, щоб зберегти Україну й українськість від тотальної денационалізації»².

На порозі його 65-річчя мусимо з гордістю визнати, що величезна заслуга Мирослава Стельмаховича полягає в тому, що він серед когорти вітчизняних вчених-педагогів зробив чи не найбільший внесок у:

- відродження і розвиток автентичної педагогіки України;
- відродження народної педагогіки і етнопедагогіки;
- відродження історії української педагогіки;
- відродження вітчизняної етнодидактики;

¹ Стельмахович М. «Творімо українську педагогічну науку» // «Обрії», 1998 р. № 2, стт. 3-7.

² Стельмахович М. «Новітні перспективи родинного виховання» // «Рідна школа», 1998 р. № 7-8, стт. 3-5.

– відродження народнього дитинознавства;
– відродження української педагогічної
фамілістики та деонтології;
– відродження едукативної україністики.
Теоретичні напрацювання, практична і
громадська діяльність Мирослава Стель-
маховича за такий короткий час українсь-

кої державності поставила його в один ряд
з видатним педагогом Григорієм Вашенком.
Наше завдання закріпити те, що він зробив
і далі розвивати ті мудрі й далекоглядні
ідеї, які Мирослав Стельмахович залишив
нам у спадок для розвою національної
освіти і національного виховання.

Людмила ТАРНАШИНСЬКА

На святі надій міцніймо духом, закликає нас Євген Сверстюк

Це саме той випадок, коли хочеться по-
чати читати.... з кінця. Бо, здається, ніде
й ніколи не доводилося досі зустрічати та-
ких цікавих приміток, як у цій книзі. Що
не примітка – то драматична колізія, про-
мовистий факт із біографії неординарної
людини, що в сукупності й витворюють
канву цілого життя.

А йдеться про книгу унікальну. Унікальну
з багатьох причин. По-перше, більшість із
того, що ввійшло до неї, було відоме досі
лише із закордонних видань чи «самвида-
ву». По-друге, унікальна тим, що так довго –
аж вісім років незалежності! – йшла до
читача – і це при тому, що ім'я її автора
широко відоме і в Україні, і за її межами і
здавалося б, саме це ім'я зробило би честь
будь-якому видавництву. А по-третє – і це
головне – унікальна своїм потужним духов-
ним і моральним зарядом – може, саме че-
рез те так довго й «пробивалася» через
суспільну апатію та деформовану, як і все в
нашому порадянському соціумі, систему
меленачтва, де панує своя, часом незбаг-
нена ісрахія вартостей, вельми далека від
вартостей істинних.

Але й на те надії, аби справджуватися.
Справдилися й Сверстюкові надії – при-
йшло свято й на його вулицю: після скромно
виданої в Києві 1993 року книжки «Блуд-
ні сини України», яка хоч і дрібна шриф-
том, та велика змістом своїм і принесла
авторові Шевченківську премію, щойно

з'явився друком чудово виданий ваговитий
(на вісімсот сторінок) том «На святі надій.
Вибране» (упорядники Валерія Андрієвсь-
ка та Раїса Лиша, Київ, «Наша віра», 1999),
який гідно репрезентує цього блискучого
есеїста, літературознавця і поета.

Нарешті на свято надій Євгена Сверстюка
зійшлися гуртом ті, хто найдорожчий його
душі, кому він залишається вірним упро-
довж цілого свого життя. Тарас Шевченко
та Іван Котляревський. Павло Грабовський
та Микола Зеров, Павло Тичина і Олек-
сандр Довженко, Борис Антоненко Дави-
дович і Василь Симоненко, Олесь Гончар і
Борис Мозолевський, Василь Стус і Зи-
новій Красівський, Іван Світличний та
Михайлина Кошубинська, Іван Дзюба й
Микола Руденко, а ще – Мігель Сервантес,
Йоганн-Вольфганг Ґете, Адельберт Шаміссо,
Стендаль, Антуан де Сент-Екзюпері, Іван
Тургенєв, Микола Гоголь... А ще – патріарх
Мстислав.

Як бачимо, тут немає випадкових імен.
Але не тільки. Немає тут і випадкових ду-
мок – як і випадкових фраз чи навіть слів.
Кожне з-поміж них просіяне, обдумане,
виважене на терезах мудрости й сумління,
а відтак – фрази пружні і енергомісткі, а
думки – тезисно насичені, сконденсовані
часом до афористичних.

А все це разом і творить ту потужну
енергетику зі знаком «плюс», підживлення
якою так потребує наше кволе на дух і

волю, ошукане й ошукуване суспільство з його втраченими моральними орієнтирами та підупалими ціннісними критеріями.

А через те видається не випадковою поява цієї книжки саме тоді, коли знову доводиться вибирати між вірою і зневірою, між надією й безнадією. Між майбуттям і забуттям – самого імені України, яка ризикує надовго поринути в морок стагнації, втративши зрештою й те, що здобувалося такою дорогою ціною: попит на свободу – хоч як це прикро – падає, шойно піднімається ціна на хліб...

Здобувалося, зокрема, й ціною життя Євгена Сверстюка, котрий відбув 12-річне ув'язнення, власне, за літературні твори, зокрема, за книжку «Собор у риштуванні», яка вийшла 1970 року спільним виданням першої Української друкарні та Українського видавництва «Смолоскип» ім. В. Симоненка у Франції без відома автора й фігурувала в судовому процесі, і яка шойно тепер прийшла до широкого читача в Україні. Як і широко відомий, а проте, мабуть, непрочитаний багатьма й сьогодні «Іван Котляревський сміється». Зрештою, не їхня, а багатьох у тому вина, що тільки тепер оприлюднюється доробок Євгена Сверстюка 70-80 років. Та, як часто повторює автор, усе посіяне неодмінно проростає.

Але повернімося до того «свята», на яке з авторової волі зібралися й ті, кого вже поглинули невблаганні води невсипущої Лети, й ті, хто (маймо те за велике щастя) ще є з-поміж нас, суших. Кожен зі своїм неповторним обличчям, своїм голосом, своїм самобутнім мікрокосмом, що й створюють макрокосм цієї місткої книги з промовистою назвою-метафорою. Бачені пиливими й мудrimi Сверстюковими очима, повертаються вони до тебе щораз новим, часом несподіваним боком. Хоч той же хрестоматійний Павло Грабовський, який постає зі сторінок книжки передусім як жива людина, чи запрограмованим на образ Павла Тичини з його вічною тугою за Мадонною.

Але хоч би хто з великих потрапляв у поле зору дослідника, всі вони несуть у собі велику трагедію. Вибір їхній – між честю й безчестям, між служінням собі й служінням людям бере початок від вибору Христа – і це автор нагадує повсякчас, шукаючи

християнських джерел та опертя в християнській традиції.

Усі ці есеї про товаришів, з якими ділив «зону мовчання» – гранично чесні, максимально об'єктивні. Показуючи людину зусебіч – а найперше в екстремальних умовах – автор робить спробу зрозуміти не тільки мотиви її поведінки і вчинків, але й ту міру духовної та фізичної міці, яка й визначає міру відпорності розуміючи, що кожній людині призначено нести свій власний хрест і пройти свою власну Голготу. Це дуже вдумливий, розважливий документ-роздум, аналіз психології людини в межовій ситуації, на рисці вибору між волею і неволею, нонконформізмом і поступливістю... Це дослідження психології підслідчої людини, ув'язненої, такої, якій випало звідати всі «зони мовчання».

Перечитайте есей «Іван Дзюба – талант і доля» – і вам багато що відкриється по-новому. До речі, про щастя, яке полягає в тому, що є ще ті, незламні духом, з-поміж нас, суших. Їх залишилося так до болю мало: Іван Дзюба, Микола Руденко, Михайлина Кошубинська – що лише потверджує ту просту істину: спішімо сказати про кращих з кращих ще за життя. Як часто вривається на півкроці. Сказати так, як сказав Євген Сверстюк про Михайлину Хомівну Кошубинську («Слово і честь імені»).

Є тут ще одна, цілком окремішня «галерея героїв» – з якогось начебто іншого, паралельного світу, який, проте, так тісно сусідив із світом самого Сверстюка й багатьох його сучасників-дисидентів, що не міг залишитися без авторової уваги. Це численні слідчі, наглядачі, присутні на сторінках книжки «во плоті й крові». Автор згадує про них, сказати б, незлобливо, із властивою йому іронією, за якою відчувається переконливість у своїй правоті й безперечна моральна вищість. Та ще, сказати б, згадує з огією поблажливості, яка дозволяє не опуститися до непримиренних контрзвинувачень, а вести полеміку, усвідомлюючи, проте, її безнадійність – але ж на святі надій і така надія має право на існування, як мають право на оприлюднення й «рецензії для слідчих»; на есеї «Іван Котляревський сміється», «Собор у риштуванні», «На свято жінки», «Остання сльоза» – з конкретними титулованими підписами – як зразок

і досьогодні живучого «замовного жанру», а якщо точніше – стосовно книжки та її автора – політичного доносу.

Саме для того, аби не служили вони таким зразком нашим дітям та онукам, і прийшла до нас сьогодні книжка Є. Сверстюка. Як попередження. Як застереження. Як його великий біль за Україну, яка тільки й того, що спромоглася, – це на свято надій – саме ж те свято ще ген-ген де... Саме тому проводить він нас через драматичні колізії «приміток» до своїх статей, кожна з яких є цілком завершеним міні-сюжетом із життя одного дисидента.

Та, мабуть, найперше, про що заповзався нагадати нам у цей зневірений час – це ту банальну істину, без якої не існувало б самого життя: надія вмирає останньою. І це оптимістичне запрошення на «свято надій» – як ковток свіжої води, як нагадування про

те, що від нас самих залежить: перетворимо ми свої сподівання на цвинтар укотре розбитих ілюзій чи ще раз зійдемося на свято надій, щоб довести собі – і світові! – що ми є, ми існуємо, ми – попри все – віримо в те свято «білої сорочки», що забованіло перед нами із здобуттям незалежності. Дай тільки Боже, діждатися нам того й зберегти свої «білі сорочки» в чистоті.

Чи не тому тло обкладинки книги Євгена Сверстюка – сліпучо-біле, і тільки синім і жовтим по ньому – грона наших надій?

Про автора:

Людмила Тарнашинська – доктор філософії (УВУ, 1997), співробітник відділу критики та історії літератури «Літературної України», науковий співробітник Інституту літератури НАН України.

Ігор КІЧАК

Новий польський нарис Історії України XX століття

1997 року в серії «Історія держав світу XX століття» історичного інституту Варшавського університету вийшла друком у видавництві «Тріо» охайно оформлена книжка Анджея Хойновського «Україна», в якій подано стислий виклад історії України XX століття, що своєю об'єктивністю заслуговує на увагу. Автор скористався історичними працями українських істориків діаспори, серед яких особливо виділяє О. Субтельного.

Про вартість нарису А. Хойновського говорять, між іншим, і поміщені в книжці фотографії найвідоміших українських діячів XX століття: М. Грушевського, В. Винниченка, С. Петлюри, П. Скоропадського, Дм. Вітовського, Е. Петрушевича, В. Липківського, Дм. Донцова, Е. Коновальця, Ю. Головінського, В. Біласа, Дм. Данилишина, А. Волошина, В. Кубійовича, С. Бан-

дери, А. Мельника, Я. Стецька, митрополита А. Шептицького, М. Лебеда, Р. Шухевича, Владику Й. Сліпого, Л. Кравчука.

Весь матеріал вдало поділений на розділи, в кожному з яких розглядається окремий історичний період:

- I. Погляд в минуле (кінець XIX і початок XX століття).
- II. Боротьба за незалежність (1917-1920 рр.).
- III. Час оманливих надій.
- IV. Трагічні тридцять років.
- V. Пастка тоталітаризму.
- VI. Між резигнацією та надією.

Закінчення, календарі, бібліографічні вказівки індекс прізвищ.

Книжка А. Хойновського читається легко та із задоволенням. Головне, польський читач одержав об'єктивний популярний нарис історії України XX століття.

Як то звичайно буває, не обійшлося без деяких помилок в датах: Українська Республіка Рад була проголошена 25 грудня 1917 р., Конституція УНР прийнята 29 квітня 1918 р., другий договір між СРСР і Німеччиною підписаний 28 вересня 1939 р., Р. Шухевич замінив М. Лебедя у Проводі ОУН 1943 року, відоме звернення 18 (а не 13) політв'язнів до ООН написане було 1979 року (а не 1955). В. Чорновіл вступив до УТГрупи 1979 року, а М. Горинь теж не був співзасновником УТГрупи 1976 року, тільки УГ Спілки 1988 року. П. Шелест керував КПУ від 1963 року (на стор. 213 помилково 1961), А. Мельник перебував в німецькому ув'язненні тільки в 1944 році, Антанта визнала східний кордон Польщі в березні 1923 року (на стор. 212 чомусь у грудні). І ще: Ю. Головінський був убитий польською поліцією не через спробу втечі (така була поліцейська версія). На стор. 89 в назві закарпатського Товариства імені О. Духновича помилково надруковано прізвище Дудикевича.

Крім цих, так би мовити, звичайних недоглядів, потрапили до книжки А. Хайновського два історико-політичні міти, але вина за це лежить на українських діаспорних істориках, які проігнорували свідчення документів і перевірених фактів. Маю на увазі міт про створення УПА Тарасом Бульбою-Боровцем в 1941 році, і другий – про вбивство бандерівцями О. Сеніка і М. Сціборського в 1941 році.

І німецькі документи, і єдиний збережений Т. Боровцем документ про переговори

з німецькими властями від 23 листопада 1942 року свідчать про те, що Т. Боровець організував т. зв. Поліську Січ, яка діяла при підтримці німців до половини листопада 1941 року, коли була розпущена, згодом відновлена в підпіллі під тією ж назвою, заміненою 1943 року на УНРА. Поліська Січ Т. Бульби ніколи не мала назви УПА. Це підтверджує і Грамота екзильного уряду УНР про надання нагороди «Боровцю Тарасові, отаманові Поліської Січі» від 10 вересня 1975 року без будь-якої згадки про УПА. УПА була створена 1942 року Проводом ОУН Степана Бандери і першим її головним командиром був Клим Савур (Дмитро Клячківський).

Вбивство ж О. Сеніка і М. Сціборського організував їхній співпрацівник – агент НКВД Кіндрат Полувелько (той самий, що разом з П. Судоплатовим підготував і здійснив вбивство Е. Коновальця). Цей факт підтвердив навіть урядуючий провідник ОУН Мельника (після ув'язнення А. Мельника і О. Ольжича) Ярослав Гайвас.

Отже з вини українських істориків (О. Субтельний, наприклад, посиляється на «аргумент» «як переказували»), поширені в їхніх працях історично-політичні міти перекочували і до публікацій польських дослідників історії України.

Але окремі недоліки не знецінюють вартості об'єктивного історичного нариса А. Хойновського, який є вірадною появою на полі науки про минуле України.

Коломия

Володимир ЖИЛА

Щасливий дебют поетеси

Олена Бросаліна. «Моя рука – на узголів'ї: поезії». Видано приятелями й батьками поетеси. Київ, 1997. 55 стор.

Цю збірку треба вважати дебютною, бо поезії Олени Бросаліни раніше ніде не друкувались, за винятком кількох віршів у «Зірні».

Збірка «Моя рука – на узголів'ї» невелика за кількістю віршів (їх тут усього 30), але май-

стерна, з широким використанням образності. Образність її вишукана, граціозна, часом надто ускладнена. Збірка складається з вірша «Моя рука – на узголів'ї» та двох частин: «Мій вертоград» і «Романське місто». Вірш «Моя рука – на узголів'ї» тут не-

наче вступ. Він проливає потужне світло на стиль поетеси, який легко можна відчутти вже з перших рядків:

*Моя рука – на узголів'ї.
До чого тут багатослів'я?
Величну стриманість чола
І ніжне, вдавнене міжбрів'я
Твого обличчя я взяла
Як найдорожче. І спроквола
Моя рука малює кола,
Де мусить бути голова...
Не доберу потрібних слів я.
Моя рука – на узголів'ї.
До чого тут іще слова?*

Бачення світу тут своєрідне і дещо незвичайне. Це ніщо інше, як власне відчуття поетеси, яка творить свій неповторний світ. Вона грається зі словом, покладаючись виключно на себе. Цікаво, що тут немає ні зайвого рядка, ні зайвого слова, а незнане вона відкриває в знаному та проходить до твердого висновку: «До чого тут іще слова?»

Вірш «Благословенна мить оця – це мініатора, шішком закінчена й художньо досконала. У ній дається широке узагальнення почуттів, викликаних прочитанням «Над свіжим джерелом»:

*Благословенна мить оця:
Настільна лампа блима трішки,
Брунатні аркушки книжки
Перегортаю без кінця...
Думок і слів розквітлий сад
(І ніби спалах блискавиці –
Ті півстоліття! Аромат
Фіялки, м'яти і живиці...*

Поетеса по-мистецькому розшиплює тут поетичне ядро слова. Тому такий вірш краще слухати, насолоджуючись його красою, ніж аналізувати. Це гарний приклад добірної та вдумливої творчості.

Образи в поезії Олени Бросаліни – це не лише прикраси, це суть її інтуїтивної мови – уловлювати істину без допомоги досвіду чи логічних умовиводів. Це окрема особливість її таланту, яку можна визначити як зродження осяянням, чи інтуїцією. Велике значення має звукозапис, який збуджує почуття та дає можливість проникнути в особисті душевні структури:

*Над Києвом – мов рій отруйних ос,
Гуде цивілізації насос.*

*А десь – не знати, близько чи далеко –
Оглядний джміль, сп'янілий без вина,
Гуде до квітки, мов товста струна,
Закохана у вишукану деку.*

Чудово звучить також її інший мініа-
тюрний вірш:

*Твоїх сивин гіркий полин –
Ні, тирса, висушена сонцем! –
І юна осінь з-під повік...
Коханим ніжно незнайомцем
Для мене будеш ти повік...*

Це ніщо інше як портрет витонченої роботи, що вражає не тільки віртуозною майстерністю та завершеністю, а й якоюсь внутрішньою одухотвореністю. Це вірш з підтекстом, що прочитується між рядками. Аналізувати його важко й нецікаво, бо тоді зникає його чар, закодований у структуру твору.

Ще потужніше звучить у збірці вірша «Злива»:

*Зла зливо, зла зливо,
Дикунко вразлива,
Ти сливу розквітлу в алеї зломил?
І чим же та слива тобі завинила,
Зла зливо?*

*Ти стежку похили
В саду затопила,
До ранку на ганку стогнала і вила?
І доки кружлятимеш осатаніло,
Сивілло?
...О, хто це там стукає в двері
так рано?
То ти налякала коханого пана?
О зливо... ласкава!*

У цьому вірші бачення світу дивне, несподіване й великою мірою парадоксальне. Поетеса закохана в явища природи. Злива у неї відображена в дзеркалі її слова. Вона тут відмінна в порівнянні її з іншими поетами. А в поезії – це переважлива справа. Адже вона тут уживає зовсім прості слова й у той же час творить майстерну поезію. У вірші маємо чудовий приклад олюднення зливи (на відміну від уособлення – оживлення).

У збірці маємо й дві дуже цікаві та оригінальні секстини «Легенда про потоп» (поетеса в підзаголовку назвала її складною секстиною) і вірш «Секстина».

Перша складна секстина закінчується двома чудовими строфами:

*І ринули стіною сльози-перли,
І вишло з берегів скипіле море,
Прокльони посилаючи у небо
Під стогін непокорених прелюдій,
І простягли до неба руки люди,
Туди, звідкіль струмило тихе світло.*

*І всі благали – і пропало світло,
І припинили падать сльози-перли,
Відчули під ногами землю люди,
Ввійшло у береги прадавнє море,
І втихли хори світових прелюдій,
І знов змертвіло й скам'яніло небо.*

Образність тут справді виняткова, при якій зберігається її предметно-чуттєвий характер, цілісність, життєвість та конкретність. Тут чимало словесних образів, яким властива картинність і емоційна забарвленість.

У збірці є один вірш «Тріолет», один «Адастра» рондо, «Осокори» сонетино й кілька чудових сонетів. Краще за всіх звучить сонет «Тополі»:

*Старих тополь краса зів'яло-злотна,
Загуслив смол стікання скам'яніле
Нагадували мумії з-над Нілу,
Сповити у вісонові полотна...*

Сонети її витончені, у них неймовірна стислість, що дисциплінує думку й уяву поетеси.

Підсумовуючи треба сказати, що це незвичайна збірка. Поетеса Олена Бросаліна має перед собою велике майбутнє, коли врахувати, що її твори ніде не друкувались.

У поезії Олени Бросаліни поряд із звуком домінує колір. Майже кожний поетичний рядок можна відтворити пензлем. Її поетичний світ різнобарвний і щедрий на глибину думки та вишуканість кольорів. Також і текстуальне полотно її віршів у кожному рядку має сенс. Читати її вірші зручно, бо вони зрозумілі. Поетеса висловлюється стисло, при чому кожне її слово має потужне смислове й емоційне навантаження. Епітети у поезії Олени Бросаліни відіграють велику роль. Але це не означає, що вона звертається до них на кожному кроці. Там, де поетеса змальовує конкретні події, вона майже не вдається до епітетів, але там, де приходиться до змалювання внутрішнього стану людини, епітети набувають великої ваги.

На мою думку – це широко надійна поетеса, що напевно дасть чимало цінного й доброго нашій літературі.

Збірка Олени Бросаліни «Моя рука – на узголов'ї» дасть естетичне задоволення для шанувальників поезії.

Перша спільна праця про всіх українських Владик (861-1996)

Отець д-р Дмитро Блажейовський, «Ієрархія Київської Церкви: (861-1996)».
Видавництво «Каменярь»: Львів, 1996. 567 стор. Ціна: ам \$25.00 з пересилкою.

Книга о. д-ра Дмитра Блажейовського «Ієрархія Київської Церкви» появилась у Львові 1996 р. у Видавництві «Каменярь». Написана наприкінці 80 років і в 1990 році опублікована під назвою «Hierarchy of the Kyivan Church (861-1990)» в Римі (539 ст.). Рецензоване видання – переклад з англійської з «Додатком за 1990-1996 роки». У книгу включено також московські

єпархії, що до 1458 року належали до Київської Митрополії.

Книга «Ієрархія Київської Церкви» зараз на часі з уваги на те, що на Київську Церкву спрямовано чимало нападів з боку тих, хто розглядає її як незначне відгалуження від інших канонічних або літургичних центрів. Зміцнити повагу до Київської Церкви та Київського обряду можна тільки

через усвідомлення її коріння та історії. Автор вірить, що його праця буде корисною для майбутніх істориків Київської Церкви та Київського обряду, бо потреба в цьому наскрізь відчутна.

Щоб стати корисною, цілтю даної праці було впорядкувати відомості про єпископів Київської Церкви та визначити час їхнього правління. Якщо окремі дати про єпископства не можна було з'ясувати на підставі документів, то автор брав до уваги першу й останню згадку про даного єпископа, як також існуючі свідчення, а то й цитати з праць різних авторів. Після ознайомлення з фактичним матеріалом, у книзі подаються задокументовані або фактично вірні дати щодо кожного єпископа.

На початку кожного розділу книги знаходяться списки єпископів і адміністраторів, час їхнього правління, як це відзначається кількома істориками на підставі матеріалів, якими вони користувалися та списків, якими користувалися їхні попередники. Звичайно, тут досить рідко трапляється повне співпадання двох списків, а деякі з них бувають цілком відмінні. Користування різними списками, на думку автора, краще допомагає вирішити проблему їх порівняння. Автор згадує також дані інших авторів, навіть, якщо їхні висновки незгідні між собою та їх не можна порівняти з інформацією з доступних авторитетних джерел.

Протягом багатьох років історики часто були в стані плутанини, використовуючи суперечливу інформацію відносно імен та часу правління ієрархів Київської Церкви, особливо в ранніх періодах X-XV століть.

Дуже трудно було і є зараз ототожнювати єпископів раннього часу, які були відомі тільки за іменами широко поширеними, напр., Іван або Михайло. Ситуація ускладнюється ще й тим, що в ті часи уніятські римські та константинопільські ієрархи, зокрема після Берестейської унії, мали одночасно більше, ніж одну єпархію. Згодом під час суперечок між римськими та константинопільськими уніятами за єпархії у XVII столітті, у єпархії могло бути більше ніж один претендент на посаду глави, в першу чергу на титул Митрополита Київського. Деякі інформації можна добути також з першоджерел, але здебільшого це тільки окремі згадки, в той час, коли документи

торкаються проблем. Крім цього, в ранніх періодах різниця між фактами та вигадкою не завжди була очевидною, напр., відносно хрещення Володимира та його перших єпископів.

У книзі є вісім map єпархій різних часів, один покажчик усіх владик (861-1990), упорядкований хронологічно, але по єпархіях, а другий поазбучний спільний для усіх владик.

Автор усучаснив свою книгу, включивши «Додаток за 1990-1996 роки». Тут він подав: «Спис існуючих єпархій та вікаріятів і діючих єпископів та адміністраторів у 1990-1996 роках»; «Спис єпархій Українських (Київських) Православних Церков (Київських, бо їх початок походить від Києва)» [«Українські (Київські) Православні Церкви Московського Патріархату»; «Українські (Київські) Православні Єпархії Київського Патріархату» (Всі закордонні єпископи, неподані у загальний список); «Українські (Київські) Автокефальні Православні Єпархії в Україні»; «Українські (Київські) Єпархії Київського Патріархату»; «Українські (Київські) Автокефальні Православні Єпархії поза Україною»]. Сюди включено «Поазбучний Список українських (Київських) Православних Єпархів діючих – різних юрисдикцій та обрядів (1990-1996)»; «Список Київських (українських та інших) Католицьких (Греко-Католицьких) Єпархій та діючих єпископів у 1991-1995 роках, які канонічно чи обрядово походять з Києва»; «Поазбучний список Київських (українських та інших) Католицьких (Греко-Католицьких) Єпископів 1991-1995 років, які канонічно чи обрядово походять з Києва». Далі слідує «Документи»: «Власноручний Список Єпархій та Єпархів УПЦ Київського Патріархату, поданий автором Іх Святістю Патріярхом Філаретом» і «Власноручний Список Ієрархів УАПЦ, що взяли участь в розширеному Архиєрейському Соборі 6.VI.1996, поданий автором Іх Святістю Патріярхом Дмитрієм Яремою».

Тут буде цікаво дещо розповісти про автора. Отець д-р Дмитро Блажейовський народився 21 серпня 1910 року у Вислоці Горішній на Лемківщині. Філософію, теологію та історію студіював у Римі (1933-1946). Ієрейські свячення одержав 2 квітня 1939 року в Римі. Докторат з історії захис-

тив 1946 року в Григоріянському університеті в Римі. Працював в основному в різних парафіях в Америці, останньо в Гюстоні в Техасі (1959-1973). Від 1973 року перебуває в Римі й займається науковою працею. Отець Д. Блажейовський є автором десяти наукових праць, шести статей і однієї відбитки (усі праці з церковної історії) та семи збірок узорів українських вишивок. У 1992 році автор мав виставку вишиваних хоругв і ікон двічі в Римі та в десятиох містах в Україні.

Книгу видано наскрізь культурно без значних друкарських огріхів у твердій синій обкладинці. На ній золотою фарбою зарисовано Софійський Собор, а на його тлі мозаїку Пресвятої Богородиці – «Оранта».

Підсумовуючи це історичне видання о. д-ра Дмитра Блажейовського, хочемо

відзначити, що книга «Ієрархія Київської Церкви: (861-1996)» – це цінна наукова праця, яка містить детальну інформацію про ієрархів Київської Церкви від найдавніших часів до наших днів. Це перша того роду праця про всіх владик, зібраних разом, православних і греко-католицьких. Рецензована книга – це важлива праця для істориків, бо значна частина тут згаданих владик брала активну участь або мала поважний вплив на різні історичні події, що проходили в Україні та на території її сусідів.

Книга зацікавить не лише істориків, а й всіх, хто хоче глибше пізнати минуле Церкви свого народу.

Книгу можна набути в Америці від:

**Mr. Wolodymyr Kikta, 2316 Lori Ct,
Union, N.J. 07083-4935.**

Десятинна церква. Реконструкція Н. Холостенка.

«Історія українського мистецтва в ілюстраціях» Костя Шонк-Русича

Ділимося сумною вісткою з членством ООЧСУ і всіх братніх організацій – членів Конференції Українських Державницьких Організацій та українським громадянством, що з волі Всевишнього відійшов у вічність 16 квітня 1999 року в Нью-Йорку

бл. пам. ІВАН ВИННИК

Покійний народився 28 червня 1915 року, в Жизномирі, Бучацького району. Тернопільської області. Від молодих літ брав активну участь у політичному і громадському житті в Україні, де став членом ОУН, а відтак, прибувши до США, включився в суспільно-громадську працю: був головою Головної Управи ООЧСУ в роках 1965-71, голова Управи Дому ОУВФ в Нью-Йорку, головою Контрольної Комісії УККА, членом Ради директорів, Фінансовим референтом Українського Народного Дому в Нью-Йорку, Фінансовим референтом Комітету Будови Церкви Св. Юра в Нью-Йорку, Головою Українсько-Американського Республіканського Клубу і ін.

Покійний залишив у смутку дружину Софію, доньку Ліду та сина Андрія з дружиною Христиною, та великий круг приятелів і співпрацівників названих організацій, в яких він віддано працював.

Похоронено Покійного у вівторок, 20 квітня, на цвинтарі Св. Духа у Гемптон-бургу, Н. Й.

Родині Покійного, зокрема дружині Софії, висловлюємо наше глибоке співчуття.

Вічна Йому Пам'ять!

Головна Управа ООЧСУ

Із великим жалем та в глибокому смутку зустріли ми – в Україні й на поселеннях – вістку про те, що в поне-ділок, 17 травня 1999 року, відійшов у засвіти всім нам дорогий друг, приятель та знайомий

**славної пам'яті мгр. ВОЛОДИМИР КЛІШ –
Воладимир ОЗЕРНИЙ**

залишаючи у глибокому смутку сестру Марію із доньками та членами родини, друзями та подругами, приятелями та знайомими, співпрацівниками по спільній діяльності в Україні й на поселеннях.

Звичайно, Ви, коли стоїте біля домовини під час Панахиди чи похоронних обрядів, чи ми, які не маємо фізичної можливості бути присутніми разом з Вами, у своїх думках пригадуємо всі зустрічі з покійним Володимиром, згадуємо його примірну поставу як політичного і громадського діяча та кооператора, який завше дбав збільшити працю, виходив із різними корисними ініціативами, щоби в той спосіб скріпити наше організоване життя, а насамперед як довголітній член Організації Українських Націоналістів повсякчас прагнув виконувати завдання, які Провід ОУН йому доручав. Упродовж свого життя Покійний виконував цілий ряд обов'язків, сповняв різні доручення, а заразом був вибираний до багатьох установ і товариств на керівні становища.

Мені довелося ближче заізнатися із славної пам'яті другом Володимиром, коли мій муж Ярослав Стецько був Головою Проводу ОУН. Коли ми мали нагоду бути в Торонто, то завжди знаходили час, щоби із ним зустрітися, порозмовляти та порадитися в багатьох важливих справах, які Організація мала на меті виконати. Ми завжди знаходили його веселим, привітним та уважливим до ділових розмов, які завершувалися його запевненням підтримки ОУН у її багатонапрямній праці і дії. Мені сумно, як і багатьом його друзям, подругам і приятелям, що ми його вже не побачимо, не почуємо вдумливих зауваг та порад, бо Він відійшов у засвіти. І ми прощаємося з ним сьогодні. Але в нашій пам'яті добра згадка про нього залишиться на довгі літа.

Багато наших друзів відходить у вічність... Саме тоді, коли ми, Організація Українських Націоналістів, на практиці включилися у відбудову Української держави, зміцнення державного ладу та збереження кордонів України. Важкий час в Україні, але так, як вони, так і ми, віримо в перемогу правди на землі, у те, що Україна невинно йде шляхом до повної волі й свободи нашої української нації. Їхня посвята і жертви не пропали марно, бо когорти тих, які ставлять в основу свого життя добробут і велич Батьківщини, з кожним днем зростають.

Дорогий Друже Володимире, прощаю Тебе від членів Проводу, членства Організації Українських Націоналістів в Україні й на поселеннях і запевняю, що ми не зійдемо з того шляху та не відречемося тих настанов, що їх поставили в основу свого життя і буття наші попередники. Ми з глибини наших сердець дякуємо за Твою постійну працю, дію й настанову, бо, виконуючи їх, Ти став для нас прикладом відданої праці й жертвності.

Нехай канадська земля буде для Тебе легкою, а Вічна Пам'ять про Тебе збережеться у нас, а також і в майбутніх поколіннях.

Вічна Тобі Пам'ять!

**Слава Стецько
Голова Проводу ОУН**

16 травня 1999 року на 86 році життя в США відійшов у вічність діяч українського національного руху, видатний історик

бл. пам. доктор ПЕТРО МІРЧУК

Народився 26 червня 1913 року в селянській родині на Стрийщині. З юних літ включився в національно-визвольну боротьбу. Член першого підпільного звена Юнацтва ОУН, потім член Окружного Проводу ОУН і член Крайової Екзекутиви ОУН. Багато разів був заарештований польською поліцією. У 30 роках редагував націоналістичний журнал «Наш світогляд». 1941 року за революційну націоналістичну діяльність заарештований німецькими окупантами і в тюрмах та концтаборах гітлерівської Німеччини пробув аж до кінця війни.

На еміграції очолював Союз Українських Політв'язнів в США, був довголітнім членом Крайової Управи ООЧСУ і Крайової Управи УККА, співредактором часописів «Українська Трибуна», «Український Самостійник», «Гомін України», «Визвольний Шлях».

Доктор Мірчук – автор багатьох публіцистичних і наукових праць, зокрема, таких, як «Нарис історії ОУН», «Українська Повстанська Армія», творів про Степана Бандеру, Миколу Міхновського, Євгена Коновальця, Романа Шухевича. Як історик, досліджував історію національно-визвольних змагань українців.

Доктор Петро Мірчук завжди був у перших лавах борців за волю України, своїм прикладом і своєю працею надихаючи нові покоління продовжити справу славних попередників.

Залишив у смутку дружину Анізію та трьох синів – Юрія, Романа та Ігоря.

Всі, хто знав Петра Мірчука, хто мав щастя з ним працювати, глибоко сумують з приводу тяжкої втрати.

Від імені Проводу ОУН і Конгресу Українських Націоналістів висловлюю ширі співчуття рідним та близьким Покійного.

Світла пам'ять про Нього назавжди залишиться в наших серцях.

Нехай земля йому буде пухом.

Слава Стецько

* * *

З болем і смутком повідомляємо наше членство і українське громадянство, що дня 15 травня 1999 року в Філадельфії відійшов до Божої Вічності **сл. п. д-р Петро Мірчук**, уроджений 26 червня 1913 року в селі Добрівляни на Стрийщині.

Гарячий український патріот, член Проводів ОУН усіх рівнів – до найвищого включно, визначний безкомпромісовий журналіст і публіцист націоналістичної тематики, виховник кадрів ОУН і юнацтва СУМ, написав і видав понад 20 книжок, в тому і том «Нарису Історії ОУН» та приготував до друку 2 том. Покійний був автором безлічі статей у націоналістичній пресі. Головою Союзу Українських Політичних В'язнів в США, політичним в'язнем польських і німецьких окупаційних режимів, громадським і політичним діячем в краю і діаспорі, любимим молоддю і шанованим старшими.

Вже хворий, відвідав Україну, яку так любив і за звільнення якої постійно боровся. За стараннями Покійного. його брата Павла і сина о. Романа збудовано в його селі Добрівляни, біля Стрия, Церкву св. Петра і Павла, яка стала в околиці осередком української духовної культури та спорудою високої архітектурної і мистецької вартости.

ВШ. Родині Покійного висловлюємо наше глибоке співчуття.

Світова Ліга Українських Політичних В'язнів

Під час зустрічі членів Консультативної Комісії ОУН-УНР в домі УНР у Філадельфії, США. На фотознімці від ліва до права: ред. Ілля Дмитрів, проф. Володимир Жила, през. УНР Микола Лівицький, голова уряду УНР проф. Ярослав Рудницький, мгр. Омелян Коваль.

*Визначні мистці з Грищенком у студії – 1965 р.
Сидять зліва направо: С. Гординський, О. Грищенко, пані Грищенко.
Стоять: П. Андрусів, С. Рожок, А. Кирилюк, В. Дорошенко, Р. Василюшин
М. Дмитренко, П. Мегик, П. Капиченко.*

«Історія українського мистецтва в ілюстраціях» Костя Шонк-Русича.

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ»

пресовий фонд

Велика Британія:

Листа ч. 131 (Манчестер). Жертвували: по £2.00 – Роман Боднарець, Василь Шаблінський, Ілько Андрусак, Дмитро Панків, Семен Фіголь, Петро Лучків; по £1.00 – Володимир Оренчук, Михайло Свидницький, Михайло Сливінський, Осип Хортів, Микола Нанівський, Мик. Черешневий, Петро Мартинюк, Марія Бабій, Петро Аксюк, Іван Кулик, Мих. Старків, Степан Вертило, Теодор Косик, Роман Савчук, Михайло Сало, о. Ярослав Рій, Михайло Остафійчук, Богдан Ратич, Іван Завойовський.

Канада:

Листа ч. 249, (Гангари). Жертвували: по \$20.00 – Микола Садівник, І. Данильчук.
Листа ч. 287, (Саскатун). Жертвував: Євген Попович – \$25.00.

США:

Листа ч. 372, (Сан Дієго). Жертвував: Володимир Бачинський – \$25.00.

Індивідуальні пожертви:

Велика Британія:

Г. Кішко (Лідс)	£300.00	М. Глушко (Лій)	10.00
С. Янулік (Норвіч)	100.00	Ілько Кушак (Сляв)	10.00
о. митр. Микола Матичак (Волвергамптон)	50.00	М. Кузик (Волвергамптон)	10.00
Відділ СУБ (Едінбург)	50.00	М. Батіг (Анстон)	10.00
Зі збірки на похороні бл. пам. Ірини Жмуд, Гудерсфілд, 11.1.99, на нев'янучий вінок.	25.00	О. Сорока (Ноттінгем)	10.00
Збірка під час тризни бл. пам. Михайла Дашка, Манчестер, 23.11.98, на нев'янучий вінок.	25.00	Б. Острожинський (Лестер)	10.00
Петро Кузик (Манчестер).	20.00	М. Миколишин (Лестер)	6.00
І. Парубочий (Фелікстов)	20.00	М. Прихідний (Бедфорд)	5.00
Т. Зарічний (Айлесбурі).	12.50	Ф. Плескун (Твертон).	5.00
М. Миколишин (Лестер)	11.00	Ю. Чубатий (Лестер)	5.00
Марія Турів (Енфільд)	10.00	О. Ковальчук (Брадфорд)	5.00
Я. Устанівський (Енфільд)	10.00	М. Федчишин (Брадфорд)	5.00
І. Кравчук (Честерфілд).	10.00	М. Замулінський (Брадфорд)	5.00
Вол. Чопей (Ноттінгем)	10.00	В. Бойчук (Дарбі)	5.00
		М. Волошинович (Волвергамптон)	5.00
		Марія Галій (Олдгам)	5.00
		С. Стрільбицький (Фелікстов)	5.00
		В. Парфанюк (Брадфорд)	5.00
		О. Довбуш (Лестер).	5.00
		В. Щербатюк (Лій)	5.00

В. Лучка (Болтон) 5.00
 Е. Баран (Брадфорд) 5.00
 М. Матішин (Чешунт) 5.00

О. Журавінський (Вігстон-Лестер) . 5.00
 В. Петришин (Бедфорд) 5.00
 Ю. Олексюк (Мансфільд) 5.00

США:

Ярослав Жданів (Брайтон) . . \$100.00
 Замість квітів на могилу
 бл. пам. Осипа Музички –
 панство Б. Кекіш (Нью-Йорк) . . 87.00
 пані Ірина Салаяк (Глен Спай) . . 50.00
 Галина Єнсен-Полтава (Ріджвуд) . 50.00
 Теодор Свердан (Йонгстаун) . . . 25.00
 Роман Кухар (Вікторія) 25.00

Володимир Гладун (Рочестер) . . 20.00
 Александер Блашків (Клівлянд) . . 15.00
 Антін Гайдук (Марієта) 15.00
 Павліна А. Данчук (Джерсі Сіті) . . 15.00
 Теодор Рак (Філядельфія) 10.00
 Едвард Мельничук (Кранфорд) . . 10.00
 Павло Микитин (Йонкерс) 10.00
 В. Мудрак (Бруклін) 10.00

Канада:

Степан Галамай (Етобікоок) . . . \$200.00
 Українська Народна Каса
 (Монтреаль) 200.00
 Михайло Костецький (Вінніпег) . 50.00
 Михайло Бойчук (Саскатун) . . . 25.00
 Євген Попович (Саскатун) 25.00
 Степан Харко (Етобікоок) 25.00
 Павло Дубас (Чертси) 21.00

Євген Гурбін (Торонто) 20.00
 Дмитро Стецюк (Торонто) 10.00
 Е. Бочан (Торонто) 10.00
 Вол. Вараниця (Сидні) 10.00
 Теодор Пасічник (Саскатун) . . . 10.00
 Дмитро Бицик (Гвельт) 10.00
 Петро Марушко (Гамільтон) . . . 10.00

Франція:

Михайло Лехів (Левін) фф. 100.00

Йосиф Хрін (Гарфлер) 50.00

Італія:

о. д-р С. Гарванко (Рим) \$15.00

БІБЛІОГРАФІЯ ОДЕРЖАНИХ ВИДАНЬ

Григорій Васькович: «ШКІЛЬНИЦТВО В УКРАЇНІ (1905-1920)» із супровідним вступним словом проф. д-ра педагогічних наук Анатолія Алексюка. Видавець – Український Вільний Університет, серія – Габілітації ч. 2. Видавництво «Мандрівець» в Тернополі, Україна. Обкладинка тверда, оздоблена, формат – 13 x 20 см., стор. друку – 359. В частинах ця книжка була оприлюднена на сторінках нашого журналу (історична частина) в 1976-1977 роках. Повне видання тієї книжки німецькою мовою появилася в Мюнхені в 1976 році з передмовою професора педагогіки Баварського Державного Університету Мартіна Кайльгакера. Рік появи тієї важливої книжки – 1996.

«ЛИЦАР ПРАЦІ І ОBOB'ЯЗКУ» – збірник, присвячений пам'яті проф. Олександра Лотоцького-Білоусенка за редакцією Богдана Гошовського. Видавець – Наукове Товариство ім. Шевченка, Видавництво «Євшан-Зілля», Торонто – Нью-Йорк, 1983. Віньєтка Михайла Михалевича. Обкладинка тверда, формат – 14 x 21,5 см., стор. друку 190, ілюстрації.

Б. Трофим'як: «ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ І СПОРТИВНИЙ РУХ У ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ» (з початку 30 років XIX ст. до 1939 р.). Міністерство Освіти України, «Інститут змісту і методів навчання», з розділом ілюстративним. Два розділи тієї книжки були надруковані у «Визвольному Шляху» в 1996 році. Обкладинка тверда, оздоблена, формат – 14 x 20 см.; стор. друку та ілюстрацій – 420 стор., Київ, 1997. Передмова з-під пера Автора книжки – навчального підручника.

Богдан Савка: «ЗАБУТИ НЕ МАЄМО ПРАВА» (З історії боротьби ОУН-УПА Копичинеччини, 1923-1953 рр.). Видання Інституту національного відродження України, публік. XXX, випуск XV, серія історична. Багато ілюстрована. Обкладинка м'яка, оздоблена, формат – 13 x 20 см., стор. друку та ілюстрацій – 252.

«ВІСНИК ХАРКІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ч. 401», випуск 2, 80-річчя Української Революції, Харків, «Основа», 1998. Видання загальноуніверситетської катедри історії України та катедри соціально-політичних дисциплін Харківського бізнес-коледжу. Редактор – Н. О. Парфьонова, худ. ред. В. Є. Петренко, техн. ред. І. А. Омельченко, коректор В. М. Бурейко. Міністерство Освіти України. Обкладинка м'яка, формат – 13 x 19,5 см., 352 стор. друку.

«УКРАЇНОЗНАВСТВО». Хрестоматія, книга ч. 1 (посібник), автор – В. С. Крисаченко, рецензенти: д-р філос. наук М. М. Сидоренко, канд. філос. наук М. М. Конончук і Головна редакція літератури з українознавства та соціогуманістичних наук – ред. М. С. Тимошик і ред. В. О. Осадчий. Київ, «Либідь», 1996. Обкладинка тверда, оздоблена, формат – 13 x 19,5 см., 352 стор. друку.

«УКРАЇНОЗНАВСТВО». Хрестоматія, книга ч. 2 (посібник), автор – В. С. Крисаченко, рецензенти: д-р філос. наук М. М. Сидоренко, канд. філос. наук М. М. Конончук, головна редактор – ред. М. С. Тимошик і ред. В. О. Осадчий. Видання рекомендоване Міністерством Освіти України. Київ, в-во «Либідь», 1997. Обкладинка тверда, ілюстрована, формат – 13 x 20 см., 464 стор. друку.

Петро Сорока: «СТЕПАН РАДІОН» – літературний портрет, Україна-Австралія, 1999, монографічне дослідження творчості письменника і вченого Степана Радіона. Редактор видання – Богдан Бастюк, рецензент – Ірина Тиран, член СЖУ України. обкладинка Андрія Радіона. Обкладинка м'яка, оздоблена, формат – 15 x 21 см., 146 стор. друку та ілюстрацій.

Степан Радіон: «ІЗ ПОЖОВКЛИХ ЛИСТКІВ В АВСТРАЛІЇ», (епізоди з автобіографії віршами й прозою). Третє видання з відгуками критики. Видавництво «Наша мета», Аделейда, Австралія, 1998. Обкладинка м'яка, оздоблена, формат – 15 x 21 см., 146 стор. друку та ілюстрацій.

Степан Радіон: «БІБЛІОГРАФІЯ УКРАЇНІКИ АВСТРАЛІЯНИ», частина 8, друге видання, В-во «Спадщина», 1998, Спрінгвай, Австралія. Обкладинка м'яка, оздоблена, формат 15 x 21 см., 128 стор. друку та ілюстрацій.

Степан Радіон: «НОВИЙ ПОХІД» – «Шосте бойове завдання» (Оповідання). Обкладинка м'яка, оздоблена, формат – 12 x 18 см., 60 стор. друку. Аделейда, Австралія.

Осип Маковей: «ПОДОРОЖ ДО КИЄВА». Упорядкування і вступна стаття д-ра філологічних наук проф. Федора Погребенника, видавництво «Бібліотека українця», 1998 (перевидання з нагоди 100-ліття першої публікації). Обкладинка м'яка, оздоблена, формат – 12 x 20 см., стор. друку 50.

«УКРАЇНОЗНАВСТВО», випуск ч. 2, «Вісник» Київського університету ім. Тараса Шевченка. Збірка праць науковців на українознавчі теми. Редакційна колегія – П. Кононенко, М. Конончик, О. Семашко, Ю. Бандура, В. Баран, В. Крисаченко, А. Мойсієнко, Т. Усатенко. В. Піскун. Київ. 1997.

«ІНДЕКС» – Український культурологічний альманах, Київ, 1998. Обкладинка м'яка, ілюстрована, стор. друку – 384, формат – 12 x 20 см.

«ПОЗА ТРАДИЦІЇ» – антологія української модерної поезії в діаспорі. Редакційна колегія: Богдан Бойчук – впорядник, Ірина Макарик, Данило Струк, Іван Фізек – співредактори. Видавництво Канадського інституту українських студій, Альбертський університет, Київ, Торонто, Едмонтон, Оттава, 1993. Обкладинка тверда з обгорткою, формат – 21,5 x 16 см., стор. друку – 474.

Ярослав Пришляк: «ВИДАТНІ ОСОБИСТОСТІ МИКОЛАЇВЩИНИ». Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Миколаїв-Монреаль-Львів, 1998. Відпов. редактор – Леонтій Войтович, рецензент – Богдан Якимович. Обкладинка м'яка, оздоблена, формат – 14 x 20,5 см., стор. друку й ілюстрацій – 186.

Надія Мориквас: «СПОКУСА ВІЧНІСТЮ». Щоденник іронічної прози, В-во «Зерна», 1998. Редактор, упорядник і автор вступного слова – Ігор Трач, передмова – Валерій Шевчук. Обкладинка м'яка, формат – 14 x 19,5 см., стор. друку – 124.

Катерина Андрощук: «А Я В ДОЛОНЯХ ШЕПІТ ГРІЮ». Поезії, Харків, 1998. Обкладинка м'яка, оздоблена, формат – 13 x 21 см., стор. друку – 34.

Олександр Степаненко: «СТАЛІН ПРИЙДЕ». Літературно-художнє видання поліграфічного комплексу Харківського обласного об'єднання Всеукраїнського т-ва «Просвіта» ім. Т. Шевченка, 1998. Обкл. м'яка, ілюстрована фотознімкою Автора, формат – 14 x 21 см., стор. друку – 34.

Тарас Мурашко: «ПОЕЗІЇ та ІНТЕРПРЕТАЦІЇ», «Зерна», 1998. Редактор та упорядник серії – Ігор Трач. Бібліотека Альманаху Українців Європи «Зерна». Обкладинка м'яка, формат – 14 x 20 см., стор. друку – 48.

ЗАСТУПНИКИ «ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ»

АВСТРАЛІЯ:

*Postup Ukrainian
Co-operative Trading Society,
13-15 Russell Street,
Essendon, Victoria, 3040.*

КАНАДА:

*The League of Ukrainians in Canada
83 Christie Street,
Toronto, Ont., M6G 3B1
Tel. (416) 516-2443
Fax. (416) 516-4033*

АРГЕНТИНА:

*Mr. Naum Pauk
Calle Soler 5039
1425 Buenos Aires,
Rep. Argentina*

НІМЕЧЧИНА:

*Ukrainisches Institut für
Bildungspolitik e.V.,
Zeppelinstr. 67/0,
D-81669, München.*

БЕЛЬГІЯ:

*Mr. O. Kowal
72 Blvd. Charlemagne,
1040 BRUXELLES.*

ФРАНЦІЯ:

*Union des Ukrainiens de France
186. Blvd. St-Germain.
75261 PARIS Cedex 06.*

УКРАЇНА:

*Представництво УІС в Києві,
Київ - 34,
вул. Ярославів Вал, 9, пом. 5.
Тел./факс: (044) 229-41-22.*

«ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ» – ЦЕ НАЙКРАЩИЙ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ, НАУКОВИЙ І ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК ДЛЯ ВСІХ: КОЖНОГО УКРАЇНЦЯ І КОЖНОЇ УКРАЇНКИ. СЛУЖИТЬ ТІЛЬКИ ІНТЕРЕСАМ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ І РОЗБУДОВІ ТА ОБОРОНІ ЙОГО ДЕРЖАВНОГО ЖИТТЯ!

СПОВНІТЬ СВІЙ ОБОВ'ЯЗОК: ВПЛАТИТЬ ПЕРЕДПЛАТУ, ПРИЄДНАЙТЕ НОВИХ ЧИТАЧІВ І ПЕРЕДПЛАТНИКІВ ТА РОЗПОВСЮДЖУЙТЕ ЙОГО ВСЮДИ, ДЕ ЖИВУТЬ УКРАЇНЦІ.